

ACTA IURIDICA OLOMUCENSIS

Vědecký časopis právnícký

Šéfredaktor: Mgr. Michal Černý, Ph.D.

Redakční rada:

Prof. JUDr. Vladislav David, DrSc., Prof. JUDr. Josef Fiala, CSc., Doc. JUDr. Daniela Gregušová, CSc., Doc. JUDr. Petr Hlavsa, CSc., Prof. JUDr. Jan Hurdík, DrSc., Prof. JUDr. Milana Hrušáková, CSc., Prof. JUDr. Jiří Jelínek, CSc., Doc. JUDr. Jiří Jirásek, CSc., Doc. JUDr. Zdeňka Králíčková, Ph.D., Doc. JUDr. Karel Marek, CSc., Prof. JUDr. Vladimír Sládeček, DrSc., Ass. Prof. Dr. iur. Armin Stolz, Doc. JUDr. Naděžda Šišková, Ph.D., Prof. JUDr. Ján Švidroň, CSc., Prof. JUDr. Ivo Tělec, CSc.

Dvakrát ročně vydává Univerzita Palackého v Olomouci, se sídlem v Olomouci, Křížkovského 8, IČ 61989592. Ročník IV (X), 2009, číslo 6. Toto číslo vyšlo v Olomouci v srpnu 2009. Ev. č. period. tisku: MK E 15579.

Cena 75 Kč, cena do zahraničí 5 €. Předplatné za 4 čísla včetně poštovného 530 Kč, předplatné za 4 čísla do zahraničí včetně poštovného 26,50 €. Objednávky předplatného nebo jednotlivých čísel přijímá redakce. Objednávky inzerce přijímá redakce. Všeobecné vydavatelské podmínky: Vydavatel přijímá dosud nevydané příspěvky prostřednictvím redakce ve dvou výtiscích a na CD /DVD, popř. elektronickou poštou, přičemž jeden výtisk nebo jedno vyhotovení elektronické pošty musí být bez uvedení autorovy totožnosti (anonymizovaný výtisk) pro účely lektorování. Přijetím příspěvku k vydání nabývá vydavatel výhradní neomezenou licenci k rozmnožování a rozšiřování příspěvku v tomto časopisu, zahrnující též oprávnění k zařazení příspěvku do tohoto časopisu, a to v tiskové nebo elektronické formě, jakož i takovou licenci ke zpřístupňování příspěvku způsobem, že kdokoli může mít k němu přístup na místě a v čase podle své vlastní volby zejména počítačovou nebo obdobnou sítí.

Adresa redakce: Univerzita Palackého v Olomouci, Právnická fakulta, redakce Acta iuridica olomucensis, tř. 17. listopadu 8, 771 11 Olomouc, Česká republika.

Elektronická adresa redakce: redakce. aio@upol.cz. tel.: +420 585 637 627, fax: +420 585 637 506.

© Univerzita Palackého, 2009

ISSN 1801-0288

Editorial

Toto číslo je věnováno především římskému právu, dále pak otázkám filosofickým či obecně teoretickým. Dva příspěvky jsou zaměřeny na otázky související přímo s vědou a výukou v univerzitním prostředí. Poslední příspěvek je pak výsledkem konkrétního výzkumu studentky magisterského studijního programu oboru právo Právnické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Následující číslo by mělo být věnováno příspěvkům ústavně právním.

Redakce

Studie a články

- Společenská smlouva po smrti společníka podle římského práva 271
Mgr. Kamila Bubelová Ph.D.
- Pojem causy v římském právu 277
Mgr. Petr Dostalík Ph.D.
- Čtyři řeči o římské společnosti – dopady zrušení Oppiova sumptuárního zákona na repetundární zločiny u Tacita a Livia 287
Mgr. Miroslav Frýdek
- Suverenita Boha v moderní islámské teokracii 297
JUDr. Petr Osina Ph.D.
- Proč učit právní dějiny? K modernizaci studia na PF UP v Olomouci 301
JUDr. Mgr. Ondřej Horák Ph.D.
- K problematice počítačového zpracování úřední agendy na příkladu Informačního systému Masarykovy univerzity 305
Prof. PhDr. Marie Marečková, DrSc.
- Pracovní poměry v Humpolci v letech 1939–1945 309
Eva Slavíková

Varia

Předplatitelský lístek

Vzorový příspěvek

Společenská smlouva po smrti společníka podle římského práva

Mgr. Kamila Bubelová Ph.D.

Bubelová, K. Společenská smlouva po smrti společníka podle římského práva. *Acta iuridica olomucensis*, Vol. IV, 2009, No. 6, pp. 271–276

Anotace: *Stát se zaměřuje na otázky, které souvisí se zánikem římskoprávní společenské smlouvy (societas) v důsledku smrti jednoho ze společníků a možnostmi řešení nečekaně vzniklých situací, započatých jednání společníka, rozdělení majetku society, konkurence žalob actio pro socio, actio communi dividundo a actio furti a zejména postavení dědice zemřelého společníka v těchto záležitostech.*

Abstract: *Partnership after the Death of an Partner according to Roman Law. The text is aimed at issues connected with the discharge of Roman Partnership (societas) as a result of death of one of the partners and possible solutions of unexpectedly arisen situations, open negotiations of the partner, the division of property of the partnership, the competition of the actions actio pro socio, actio communi dividundo and actio furti and especially the position of the successor of the deceased partner in these matters.*

Klíčová slova: societas, společenská smlouva, actio pro socio, dědic, smrt, rozdělení majetku, římské právo

Keywords: societas, partnership, actio pro socio, successor, death, division of property, Roman Law

I. Charakter římskoprávní societas

Societas, jejíž název překládáme v právu do češtiny obratem společenská smlouva,¹ byla po kupní smlouvě (*emptio – venditio*) asi nejčastěji užívaným obchodním a hospodářským kontraktem starých Římanů. Patřila k synalagmatickým² kontraktům *bonae fidei*, tj. k těm, u kterých byly žalovatelné i vedlejší úmluvy, jež si účastníci sjednali nad rámec zákonného obsahu konkrétního typu smlouvy. Vyvinula se patrně ze společenství³ bratří⁴ hospodařících po smrti jejich *pater familias* na rodném statku (*consortium*) a zahrnovala proto původně veškerý majetek (odtud název *societas omnium bonorum*)⁵, aktiva i pasiva, zisky a prospěch přítomný i budoucí, nabytý ať onerózně nebo lukrativně (včetně dědictví),⁶ vyjma některých nároků a povinností z protiprávných činů (*ex delicto*).⁷ Výhodu, která vyvažovala toto

úplné vložení všech majetkových hodnot do společnosti, tvořilo ustanovení, že společník (*socius*) má v takovémto úplném majetkovém společenství nárok i na náhradu nákladů na své děti.⁸ Ohledně pokut z deliktů zde platilo, že součástí majetku society se stávalo vše, co společník získal ze žaloby z urážky (*actio iniuriarum*) a ze žaloby na náhradu škody (*actio legis Aquiliae*).⁹

Mimo tento nejstarší typ společenské smlouvy zahrnující veškerý majetek patřila ke generálním¹⁰ formám society podle římského práva i všeobecná výdělková společnost (*societas quaestus*),¹¹ do které ale náleželo pouze jmění, které společníci získají v budoucnu svou vlastní činností. Z těchto nejšířejí pojatých společenství majetku se postupně vyvinuly¹² i society partikulární, u nichž jsou účastníci spojeni jen k určitému druhu jednání, zpravidla provozování živnosti (*societas alicuius negotionis*)¹³, nebo výhradně pro jednu záležitost, např. společné

1 *Societas* = společenství, jednota, spolek; *societatem cum alqo facere* = spolčit se, zejména za obchodním účelem (in Pražák, M., Novotný, F., Sedláček, J.: Latinsko-český slovník, KLP, Praha 1999, s. 1213).

2 *Synalagma* = dvoustranný (nebo vícestranný) rovný kontrakt (*aequalis*).

3 *Erctum non citum* – Gai III. 154. (Překlad prof. Jaromíra Kincla in Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách, Doplněk, Masarykova univerzita, Brno 1981, s. 179)

4 O kognátním charakteru tohoto majetkového společenství viz Leist, B. W.: Zur Geschichte der römischen Societas, G. Fischer, Jena 1881, s. 5 an.

5 D 17. 2. 1. 1. (slovenský překlad latinských textů viz Blaho, P. – Vaňková, J.: Corpus iuris civilis – Digesta, tomus I., Eurokódex, Bratislava 2008).

6 D 17. 2. 3. 1.

7 Viz Vančura, J.: Úvod do studia soukromého práva římského, díl I., vl. nákladem, Praha 1923, s. 335.

8 D 17. 2. 73.

9 D 17. 2. 52. 16.

10 Dělení societ na generální a partikulární provádí např. Heyrovský, L.: Dějiny a sytem soukromého práva římského, 4. vydání, J. Otto, Praha 1910, s. 729.

11 Latinské slovo *quaestus* značí nejen zisk a výtěžek, ale i výdělek či živnost (viz Pražák, M., Novotný, F., Sedláček, J.: Latinsko-český slovník, KLP, Praha 1999, s.1101).

12 O historickém vývoji a změnách societas viz Margherita Penta: Il diritto societario nel diritto romano e nel diritto intermedio, Rivista online, Aprile – Giugno 2009, citováno 14. 8. 2009 podle internetového zdroje <http://rivista.ssef.it/site.php?page=stampa&idpagesta mpa=20040929105341531&edition=2009-04-01>

13 *Negotium* = právní jednání, právní úkon

zakoupení domu (*societas unius rei*).¹⁴ Pokud však strany neurčily podrobněji účel, pro který společnost zakládají, považovala se za výdělkovou (netýkala se toho, co účastníci získali lukrativně).¹⁵

Societas je majetkové společenství dvou nebo více osob, **kteří nemá charakter právnické osoby**, nejedná-li se o tzv. „oficiální (úřední) společnost“,¹⁶ jejíž existence byla spojena s kontraktem se státem (publikáni – nájemci výběru státních daní, vojenští dodavatelé a ti, kteří získali státní zakázky na stavbu veřejných budov). Odlišný, spíše veřejnoprávní charakter publikánských společností (*societas publicanorum*) způsobil, že byla uznávána jejich právní subjektivita¹⁷ a na místo zemřelého společníka vstupoval jeho dědic, což je u klasické konsenzuální society vyloučeno.¹⁸ Tato stať je zaměřena pouze na society soukromého charakteru.

I když nejčastějším důvodem sdružování fyzických osob formou společenské smlouvy byl výdělečný účel (*communio lucri et damni*), nebylo to rozhodně nutné. Římané uzavírali společenské smlouvy např. pro postavení monumentálního náhrobku, ochranu akvaduktů nebo vyučování jazykovědy.¹⁹ Účel však vždy musel být dovolený, užitečný a dobromyslný²⁰ (vyloučeno je např. spojení se za účelem chytání a zotročování chudých obyvatel).²¹

Gaius ve svém výkladu napsal, že societas je instituce práva národů (*iure gentium*) a podle přirozeného řádu tedy přístupná i cizincům,²² což rozhodně neplatilo o každém římském kontraktu, ale zároveň to vysvětluje, proč se s obchodními spolkami na obdobné bázi setkáváme v mnoha právních řádech až do dnešních dní.

II. Vznik societas a postavení společníků

Společníky se fyzické osoby mohou stát buď záměrně, uzavřením smlouvy (dohodou stran – *consensu contrahitur obligatio*), nebo se do této pozice

dostanou bez společné vůle (*societas re contracta*)²³ v důsledku fakticky vzniklého stavu: Pomponius např. hovoří o situaci, kdy jeden ze dvou spoluvlastníků pochová na společném pozemku mrtvého, čímž vznikne faktická societas a druhý spoluvlastník jej může žalovat *actione pro socio*.²⁴ Druhým ilustračním příkladem může být Ulpianem zaznamenaná situace, při které jeden ze spoluvlastníků odvodňovacího kanálu vynaloží náklady na jeho opravu a druhý – nepodílí-li se na opravě dobrovolně – bude žalován výše uvedenou žalobou, neboť i zde vznikla faktická societas.²⁵ Dalším zaznamenaným příkladem faktické society je dohoda Flavia Victora a Bellica Asiana, že za Victorovy peníze koupí pozemky, odbornou činností Asiana na nich vystaví hrobky a pozemky poté se ziskem prodají – i když výslovně neprojevíli vůli založit societas, přece Pomponius určil, že z jejich dohody fakticky vznikla.²⁶

Vůle společníků rozhoduje nejen o účelu společnosti, ale pro platný vznik kontraktu musí nastat i shoda o přínosech, tj. o tom, čím socius přispěje do společnosti.²⁷ Společnosti zpravidla slouží přínos sám (*societas quod sortem*), méně často jen výnosy z něj (*societas quod usum*). Přínos mohly tvořit věci (*res*) – rovněž i peníze (*pecuniae*) – nebo práce (*operae*); u věcí vznikalo společníkům spoluvlastnictví (*communio*) okamžikem převodu (tj. tradicí, injurecesí nebo mancipací),²⁸ pokud však nešlo o *societas omnium bonorum*, kde vznikalo samotným uzavřením smlouvy bez dalšího úkonu (*transitus dominii legalis*).²⁹

Hodnota podílů neznamenala automaticky určení velikosti nároku na zisk a ztrátu, to záviselo na dohodě stran.³⁰ Pouze tehdy, pokud podíly určeny nebyly, nastupovala právní domněnka, že jsou stejně velké.³¹ Hodnota peněz nebo movitého či nemovitého majetku jednoho společníka bývala vyvážena hodnotou činnosti společníka jiného.³² Po známém právním

14 Společenství pro jednu záležitost.

15 D 17. 2. 7. a D 17. 2. 9.

16 Takto ji nazývá **B. W. Leist** in: Zur Geschichte der römischen Societas, G. Fischer, Jena 1881, s. 44.

17 Viz **Kincl, J.**: Římské právo, in: Tureček a kol.: Světové dějiny státu a práva, Orbis, Praha 1963, s. 392.

18 O společnostech publikánů viz např. **Malmendier(ová), U.**: Societas publicanorum, Böhlau 2002; nebo **Cimma, M. R.**: Ricerche sulle società di publicani, Milano 1981.

19 D 17. 2. 71. pr.

20 D 17. 2. 3. 3. – opakem dobromyslnosti je podvod a zlomyslnost (zlý úmysl).

21 D 17. 2. 57.

22 Gai III. 154. in fine.

23 **Bartošek, M.**: Encyklopedie římského práva, Panorama, Praha 1981, s. 297.

24 D 17. 2. 39.

25 D 17. 2. 50. 12.

26 D 17. 2. 52. 7.

27 Shoda o přínosech postačí – societas vznikla, i když přínosy nebyly předány (D 17. 2. 2.).

28 Záleželo na typu věci. Mancipační věci (tj. otroci, tažná zvířata, pozemky na italské půdě a pozemkové služebnosti k nim) se daly platně převádět jen mancipací či injurecesí, ostatní věci tradicí (předáním).

29 **Bartošek, M.**: Encyklopedie římského práva, Panorama, Praha 1981, s. 297.

30 D 17. 2. 29. 2.

31 Gai III. 150., D 17. 2. 29. pr.

32 Gai III. 149. in fine.

sporu Quinta Mucia a Servia Sulpicia převládá názor, že societas platně může vzniknout i tehdy, když někdo neponese vůbec podíl na ztrátě, ale na zisku se podílet bude, pokud je jeho činnost tak významným přínosem, že je taková úmluva spravedlivá (*aequum*).³³ Spravedlnosti se však přičila situace opačná, známá jako *societas leonina*,³⁴ tj. úmluva, že některý ze společníků nebude mít žádný zisk a ponese jen ztrátu.

Se spravedlností, dobromyslností a souladem se zákonem bylo u účelu a existence společenské smlouvy stanoveno i tzv. *ius quomodo fraternitatis*,³⁵ tj. chování odpovídající bratrské důvěře. Proto byla *actio pro socio*, jež náležela pro vymáhání nároků ze společenské smlouvy, *famosa*, tj. způsobovala odsouzení *infamii* (bezectnost), ale zároveň ponechávala společníkům mezi sebou nárok na *beneficium competentiae* (zachování nezbytného životního minima).³⁶ Bratrská sounáležitost a důvěra se měla projevit jak ve vnesení všeho, co socius pro společnost nabyl (tzv. *communicare*, sdílet), tak v okolnosti, že societas mu nahradila škodu, která vzniká *ex occasione societatis*, tj. při výkonu společné záležitosti.³⁷ I on sám však byl vůči společnosti odpovědný za škodu, původně úmyslnou,³⁸ od Hadriána³⁹ i za nedbalostní (výjimečně za *custodii*),⁴⁰ od Justiniána za *diligentii quam suis rebus* (zkráceně i ve tvaru *quam suis*).⁴¹

Ulpian demonstruje takovou situaci na společnosti dvou (societou spojených) obchodníků s oděvy. Jeden z nich se vydal nakoupit zboží, cestou jej oloupili lupiči o peníze, okradli o osobní věci a zranili

jeho otroky. Škoda byla považována za společnou, takže druhý socius musel nést polovinu celkové škody, která zahrnovala i náklady na léčení. Stejně tak by nesli ztrátu ze ztroskotání lodi.⁴²

Pokud jednání společníků probíhalo společně, odpovídali podle podílů; pokud ne, byli zavázáni či oprávněni *in solidum* (nerozdílně) podle zásad o dlužnické a věřitelské korrealitě.⁴³ Co svým jednáním společník nabyl (jednal jako náhradník svým jménem, ale na účet společnosti), musel dalším úkonem na ostatní společníky převést (římské právo nemělo konstrukci přímého zastoupení). Pouze pokud socius jednal na základně plné moci, mohl být žalován *actione quasi institoria* (jakoby ze živnosti),⁴⁴ což bylo blízké moderní koncepci přímého zastoupení.

III. Způsoby zániku společenské smlouvy

Kromě obecných důvodů zániku obligace, jako je uplynutí sjednané doby, zánik specifické věci nutné k činnosti society,⁴⁵ splnění účelu či nemožnost splnit vytyčený účel existují u společnosti i pro ni typické důvody zániku:⁴⁶ protože je to společenství majtkové, zaniká v případě, že alespoň jeden ze společníků pozbyl majetek (lhostejno, zda zchudnutím, konkursem nebo zabavením majetku (*publicatio bonorum*)), vznesením žaloby *actio pro socio* (byla porušena důvěra), společnou dohodou o ukončení existence smlouvy (*dissensus mutuus*),⁴⁷ nebo jednostrannou výpovědí (*renuntiatio*). Výpověď s podvodným úmyslem, v nevhodnou dobu nebo před uplynutím sjednaného času způsobuje zánik podílu na zisku, ale nikoli na ztrátě.⁴⁸

Zcela zvláštním případem pak byl zánik společenské smlouvy **smrtí**,⁴⁹ případně obdobnou situací, tzv. právní smrtí, nazývanou u Římanů *capitis deminutio maxima* (upadalo se do ní ztrátou svobody). Vhledem k tomu, že *capitis deminutio* (změna právního stavu osoby) nastávala i v méně závažných případech,

33 Gai III. 149. – (zvítězil názor Sulpiciův)

34 Lví společnost (pojmenovaná podle bajky) – D 17. 2. 29. 2. Z literatury např. **Guarino, A.**: La societas col leone, Labeo 18, 1972.

35 D 17. 2. 63. pr. in fine;

36 O *beneficium competentiae* viz např. **Bartošek, M.**: Encyklopedie římského práva, Praha, Panorama 1981, s. 89–90.

37 Viz např. **Vančura, J.**: Úvod do studia soukromého práva římského, vl. nákladem, Praha 1923, s. 336.

38 D 17. 2. 17. pr. – kdo zcizil svůj podíl, odpovídá *actione pro socio* nebo *actione communi dividundo*.

39 Císař Hadrianus vládl v letech 117–138 po Kr.

40 Obrat *custodiam praestare* značí povinnost zachovávat nejvyšší péči, z níž vyplývá i vyšší stupeň odpovědnosti než z nedbalosti – odpovídá se i bez zavinění za tzv. *casus minor*, nižší náhodu (např. i krádež). Odpovědnosti zbaňuje pouze *vis maior*. (Viz např. Bartošek, M.: Encyklopedie římského práva, Panorama, Praha 1981, s. 125).

41 *Diligentia quam suis rebus* značí péči, s jakou se dotčená osoba stará o své vlastní záležitosti. Socius tedy musel pečovat o společný zájem stejným způsobem jako o svůj vlastní, jinak odpovídal za škodu z toho vzniklou. Viz D 17. 2. 72. (odpovědnost za nedbalost, nečinnost a zanedbání péče).

42 D 17. 2. 52. 4. Viz též **Blaho, P., Hausmaninger, H.**: Praktické případy z římského práva, 3. vydání, Iura edition, Bratislava 2008, s. 211.

43 Korrealita znamená (ekvální) pluralitu subjektů na věřitelské či dlužnické straně.

44 Žalobou *actio institoria* byl žalován majitel živnosti, i když kontrakt dojednal jeho správce (předpokládá se pověření).

45 A to zejména v případě, že tato věc tvořila přínos společníka do společnosti (D 17. 2. 58. pr.)

46 D 17. 2. 63. 10.

47 *Dissensus mutuus* značí vzájemný nesoulad vůlí – společníci se shodli na tom, že už se spolu neshodnou.

48 D 17. 2. 65.

49 D 17. 2. 4. 1., D 17. 2. 52. 9.

než je zotročení, zaznamenal Gaius, že zánik society způsobí každá kapitisdeminuce⁵⁰ (tedy např. i adopce jednoho socia), zatímco Justinian omezil zrušující následky kapitisdeminuce jen na *capitisdeminutio media* (ztráta římského občanství) a *maxima*.

IV. Postavení dědice vůči societas zaniklé smrtí jednoho ze společníků

Nás však v souvislosti se zkoumaným tématem nejvíce zajímá Pomponiem zaznamenaná kogentní právní regule, podle které **nemůže po smrti jednoho ze společníků vstoupit na jeho místo dědic, a to ani tehdy, pokud si to společníci ve smlouvě výslovně ujednali.**⁵¹

Společenská smlouva se tedy smrtí společníka neodvratně ruší,⁵² ale vzájemná práva a povinnosti společníků z doby její existence **trvají nadále**, až do vyrovnání. K tomuto účelu slouží – zejména dědicům společníka a proti nim – *actio pro socio*, případně další žaloby, o kterých pojednáme níže. Zásadně platí, že pro použití *actio pro socio* nepostačuje spoluvlastnický vztah, ale musí existovat společenská smlouva.⁵³ Pokud spoluvlastník (ne socius) sám vynaložil náklady nebo naopak přijal plody, nelze žalovat *actione pro socio*, ale nutno použít *actio familiae erciscundae* (pokud jde o spoludědictví), nebo *actio communi dividundo* (pro ostatní formy spoluvlastnictví).⁵⁴

Společníci však jsou spoluvlastníky, řekněme specifickými, a mohou si vybrat, zda pro vymáhání nároků na úhradu nákladů nebo vydání plodů použijí *actio communi dividundo*, nebo *actio pro socio*.⁵⁵ Tyto žaloby stojí vůči sobě ve vylučující konkurenci, ale podáním žaloby *actio pro socio* nezaniká společníkům nárok na podání *actio communi dividundo*, pokud se jedná o přisouzení vlastnického práva, jež žalobou ze společenské smlouvy přisoudit nelze. Situace se řeší tak, že při podání druhé žaloby se odečítá hodnota přisouzeného ze žaloby první.⁵⁶

Ačkoli ve prospěch vstoupení dědice nelze vložit platné ustanovení do společenské smlouvy, dědice společníka lze žalovat na dobromyslnost (cokoli

vykonal proti *bona fides*)⁵⁷ a za nedbalé konání,⁵⁸ za které by odpovídal zůstavitel (bývalý socius).⁵⁹ Z principu univerzální sukcese vyplývá, že dědic přejímá nejen všechna aktiva zůstavitele, ale rovněž vstupuje do všech závazků, kde byl zůstavitel odpovědným nebo dlužníkem. V situaci, kdy zemřou všichni společníci zároveň (např. při ztroskotání lodi) a jejich dědicové se dohodnou, že ohledně dědictví uzavřou společenskou smlouvu, považuje se to za nový konsensus a majetek dosavadní societas se stává součástí society nové, aniž by se předchozí práva a závazky předtím vypořádaly.⁶⁰

Pro ostatní situace platí, že co zemřelý socius započal, musí jeho dědic dokončit (odpovídá přitom za *dolus*, zlý úmysl). Vzniká otázka, zda specifickou činnost, ke které není dědic odborně způsobilý, musí vykonat sám (podle pravidel, která se vztahují na účastníky společenské smlouvy), nebo si na ni najmout jinou osobu, jež těmito kvalitami disponuje, nebo je této povinnosti zcela zproštěn. Hlavní argumenty pro rozhodování tvoří dvě hlediska: v jedné linii vůle a zájem společníků, v druhé linii dobromyslnost dědice. Pokud dědic v dobré víře dokončil zůstavitelem započatou činnost (jak je povinen), ale výsledek nebyl tak kvalitní, jak by jej vykonal zůstavitel, nelze po dědici žádat náhradu škody.

Přece jen však spravedlivější řešení je takové, na kterém se dědic se zbylými společníky domluví – nebudou zřejmě trvat na tom, aby dědic dokončil započaté jednání zůstavitele, i když není odborně způsobilý (to by bylo k jejich škodě), a budou souhlasit s náhradním provedením vybranou způsobilou osobou. Nastane-li situace, ve které je započatá činnost zemřelého tak jedinečná, že ji jiná osoba stejně kvalitně ani dokončit nemůže, zaniká zde dědicův závazek na základě obecných pravidel o zániku obligace z důvodu (nezaviněné) nemožnosti plnění. Navíc platilo, že společník mohl být odsouzen maximálně na to, co je schopen plnit. Tím spíše to platilo pro dědice, který se ve vztahu s bývalými společníky ocitl nečekaně a bez své vůle.⁶¹

I dědic však při vypořádání majetku society vznáší své nároky, jako by je vznášel sám zemřelý společník.

57 *Bona fides semper praesumitur, nisi mala fide adesse probetur.* – Neprokáže-li se zlý úmysl, předpokládá se vždy jednání v dobré víře. K tématu viz sborník z II. konference právních romanistů ČR a SR s názvem **Bona fides** (eds. Bělovský, P., Skřejpek, M.), Univerzita Karlova, Vodňany, Praha 2000.

58 D 17. 2. 52. 3. (společníci nejsou odpovědní ze škody, kterou nezpůsobili nedbalostí nebo úmyslně).

59 D 17. 2. 35.–36.

60 D 17. 2. 37.

61 D 17. 2. 67. 3.

50 Gai III. 153.

51 D 17. 2. 59. pr.

52 Pokud se zbylí společníci dohodnou na pokračování činnosti, není to už tatáž společnost, ale *societas nova*.

53 D 17. 2. 31.

54 D 17. 2. 34.

55 D 17. 2. 38. 1.

56 D 17. 2. 43.

Ulpian zaznamenal případ⁶² této faktické *societas*: jeden muž se dohodl s jiným, aby prodal jeho perly za 10 penízů a přebytek si ponechal. Vzhledem k tomu, že druhý muž měl z této smlouvy prospěch, nemohlo se podle římského práva jednat o *mandatum* (příkazní smlouvu), jelikož to byla smlouva lukrativní (bez odměny pro příkazníka). V daném případě však příkazník určitou formu odměny získal, a proto byla taková situace podle okolností posuzována jako *societas*. Oba účastníci měli právo vymáhat vzájemné nároky *actione pro socio*.⁶³ Stejná práva pak následovala i pro jejich dědice: dědic původního vlastníka perel mohl žádat vydání stanoveného zisku z jejich prodeje (včetně úroků z prodlení),⁶⁴ dědic může pověřeného prodejem mohl nárokovat náhradu důvodných nákladů spojených s provedením záměru.

Společník mohl být žalován už v době svého života pro odcizení společné věci *actione furti* (penální žalobou z krádeže), pokud konal *dolo malo* (ve zlém úmyslu), a zároveň pro stejnou věc i *actione pro socio*. Tyto dvě žaloby bylo možno užít současně, neboť se nerušily, a to, co bylo vymoženo jednou z nich, se z nároku u druhé žaloby neodečítalo.⁶⁵ Vyplývá to z rozdílného charakteru obou žalob: *actio furti* je penální, tj. trestní žaloba, která směřuje na pokutu⁶⁶ za protiprávní jednání, zatímco *actio pro socio* je personální žaloba k vyrovnání vzájemných práv a povinností mezi společníky. **Rozdíl** nastává až v okamžiku, kdy posuzujeme postavení dědiců: společníci mohou žalovat dědice zlovolného společníka, jenž jim odňal společnou věc, pouze na vydání této věci (tj. v míře, v jaké se z protiprávního činu zůstavitele obohatil), nikoli na pokutu, která má být trestem pro pachatele.

Přestože se vzájemně nevyklučovala *actio furti* a *actio pro socio*, byla situace odlišná u konkurence *actio pro socio* a žalob reipersekutorních: šlo o žalobu *condictio ex causa furtiva*⁶⁷ (druhá žaloba z krádeže, nikoli však penální na pokutu, ale reipersekutorní na vymožení věci) a *actio legis Aquiliae*, žalobu na náhra-

du škody. Škoda, kterou společník společnosti způsobil, ať vznikla samotnou krádeží společné věci, nebo poškozením takové věci, mohla být vymáhána pouze jednou žalobou – její výběr zůstával na žalobci.⁶⁸ Specifická situace pak nastávala v případě, že společník neoprávněně uzurpoval výhradní moc nad společným otrokem – tehdy odpovídal podle Fabiova zákona⁶⁹ a ani zde dědic nenesl odpovědnost za *crimen* zůstavitele, ale jen za majetkové obohacení, které eventuálně z tohoto protiprávního činu získal.

Obecně platí, že dědic může být ze společenské smlouvy žalován (a sám žalovat) vždy, když jde o zisk.⁷⁰ Dědic se v podstatě po smrti společníka dostává na místo zemřelého, ale od okamžiku smrti společníka *societas* už neexistuje, takže nese zisk i ztrátu s bývalými společníky společně jakoby byl spoluvlastník.⁷¹ Je výslovně stanoveno, že dědic ohledně *society* není nástupcem zemřelého, ale odpovídá za to, co nabyl z vykonaného nebo započatého jednání zůstavitele, stejně jako společníci odpovídají vůči němu.⁷² Tak jako nebyl právním nástupcem společníka dědic, nebyl jím ani osvojitel společníka – přestože nad ním získal otcovskou moc, společníkem byl nadále ten, kdo uzavřel *societas*, neboť byl kladen důraz na to, že společníky si navzájem mohou být jen a pouze ti, kteří si své kolegy sami vybrali.⁷³

Co však je zajímavé, je skutečnost, že **náklady, které vynaložil** společník (nebo jeho dědic) **na společnou věc po zániku *societas***, nemůže nikdo z nich vymáhat *actione pro socio*. Představme si modelový případ: Dva společníci na základě společenské smlouvy provozují dopravu. První společník vložil své koně, druhý společník vůz a práci (řídí vůz jako kočí). První společník zemřel a o koně ve stáji se stará na své náklady dědic. Dědic není společníkem, nečiní tedy náklady na společnou věc k užítku společnosti, nemůže proto užít *actio pro socio*. Přesto by bylo nespravedlivé, aby náklady, které na společné koně vynaložil po dobu, než byl majetek ze *societas* vypořádán, nedostal uhrazeny. Paulus mu proto

62 D 17. 2. 44.

63 Pokud by nebyl případ prétozem posouzen jako *societas*, mohli by užít (poklasickou) *actio praescriptionis verbis*, což byla žaloba z netypické smlouvy (innominátního kontraktu). D 17. 2. 44. in fine.

64 D 17. 2. 60. pr.

65 D 17. 2. 45.

66 Pokuta z krádeže se podle okolností případu pohybovala v rozsahu dupla až kvadrupla (dvojnásobku až čtyřnásobku hodnoty ukradené věci).

67 Kondikce (*condictio*) se nazývají všechny žaloby, které vyplývají ze subjektivního nároku na vrácení bezdůvodného obohacení. Vyskytovaly se už v legisakčním řízení – jako *legis actiones pro conductionem*.

68 D 17. 2. 47.–50.

69 Lex Fabia de plagiariis (asi 200 př. Kr.) trestal pokutou 50 tisíc sestercii pachatele, který ztotočil svobodného, naváděl cizího otroka k útěku nebo si osoboval moc nad cizím otrokem. *Plagium* = krádež lidí (viz Bartošek, M.: Encyklopedie římského práva, Panorama, Praha 1981, s. 254.)

70 D 17. 2. 63. 8.

71 D 17. 2. 65. 2.

72 D 17. 2. 65. 9.

73 D 17. 2. 65. 11.

přiznává žalobu *actio communi dividundo*,⁷⁴ kterou vymůže i úroky z prodlení.⁷⁵

Postavení dědice ve vztahu k *societas* je nutno řešit i v jednom zcela specifickém případě, kdy daný subjekt nebyl dědicem společníka. Jednalo se o uzavření společenské smlouvy s podmínkou, že podíly jednotlivých společníků určí třetí osoba,⁷⁶ na níž se společníci dohodli. Ale co nastane v případě, že tato osoba zemře před tím, než podíly skutečně určí?⁷⁷ Bude dědic vstupovat na její místo (určovat podíly za ni), nebo je to úzce osobně vázaná povinnost, která na dědice (stejně jako např. manželská nebo otcovská moc a veřejný úřad nebo *ususfructus*) nepřechází? Na základě obecných zásad obligačního práva můžeme vyvodit, že pouze osoba, kterou si společníci konsenzem vybrali jako jedinečnou a důvěryhodnou, může tyto podíly určit. Vzhledem k tomu, že neexistuje záruka, že dědic arbitra disponuje stejnými kvalitami, pro které si arbitra společníci vybrali, nemůže dědic bez souhlasu všech společníků zastat tuto funkci zůstavitele. *Societas* v předmětném případě nevznikne, neboť smlouva sice byla platně uzavřena, ale splnění podmínky už nemůže nastat, takže účinnost smlouvy nenastane.

V. Závěr

Právní otázky, které vyvstávají v souvislosti s majtkovými dopady smrti jako jedné z nejčastějších právních skutečností, jsou stejně aktuální dnes jako v dobách existence římského impéria. Proto je jim také v právní vědě věnována pozornost nejen z hlediska komparace s platným právem jednotlivých států, ale i s ohledem na právo evropské.⁷⁸ Ve všech právních kulturách, které kladou důraz na svobodu vlastnického práva, má studium římskoprávní *societas*⁷⁹ velký význam, neboť z ní vycházejí četné formy

sdužování majetku a činnosti osob, ať už se v dnešní době jmenují jakkoli: sdružení, spolek, družstvo, společnost s ručením omezeným etc.

Summary: Partnership after the Death of an Partner according to Roman Law. *The text is aimed at issues connected with the discharge of Roman Partnership (societas) as a result of death of one of the partners and possible solutions of unexpectedly arisen situations, open negotiations of the partner, the division of property of the partnership, the competition of the actions actio pro socio, actio communi dividundo and actio furti and especially the position of the successor of the deceased partner in these matters.*

Kontakt: kamila.bubelova@upol.cz

74 D 17. 2. 65. 13.

75 D 17. 2. 67. 2.

76 *Boni viri arbitrium*, rozhodnutí spravedlivého muže, např. D 17. 2. 75.

77 D 17. 2. 78.

78 Např. podnětný článek Pietra Paola Onida (z univerzity v italském Sassari) uveřejněný v roce 2006 (*Diritto e Storia*, Nr. 5) – **Onida, P. P.**: La causa della societas fra diritto romano e diritto europeo, internetový zdroj <http://www.dirittoestoria.it/5/Memorie/Onida-Causa-societas-diritto-romano-diritto-europeo.htm> [citováno ze dne 14. 8. 2009]. V poznámce č. 2 uvádí autor rozsáhlý seznam literatury k tématu.

79 Viz např. **Salvo Randazzo**: The Nature of Partnership in Roman Law, *Australian Journal of Legal History*, 2005, 119, internetový zdroj <http://www.austlii.edu.au/au/journals/AJLH/2005/5.html> [citováno 14. 8. 2009].

Pojem causy v římském právu

Mgr. Petr Dostálík Ph.D.

Dostálík, P. Pojem causy v římském právu. *Acta iuridica olomucensis*, Vol. IV, 2009, No. 6, pp. 277–285

Anotace: Článek je věnován termínu kauza v jeho filozofickém a právním smyslu, zobrazuje rozdílné významy, jaký může termín kauza nebo causa nabývat ve filozofii a v právu, zabývá se naukou o kauze v římské právní vědě a zobrazuje další osudy této nauky v právu středověkém a moderním.

Abstract: This article concerns about the term „causa“ or „causa“ as philosophical or legal term. The article is divided into three main parts. The first part is dedicated to the different meanings of the notion of causa as the grammatical, philosophical and legal expression, the second part is dedicated to the importance of causa for roman lawyers and the last part aims at further fate of the learning of causa in the medieval and modern law.

Klíčová slova: kauza, závazkové právo, pohmutka, neplatnost smluv, recepce římského práva, stipulatio, vis ac metus.

Keywords: causa, law of contract, nullity of contracts, reception of the Roman Law, stipulatio, vis ac metus.

*Causa prima non causata.*¹

1. Úvodní poznámky

Pojem *causa*² je jedním z pojmů, které můžeme souhrnně označit jako dědictví římského práva.³ Byl převzat moderní vědou a moderním právním myšlením a je součástí mnoha evropských právních řádů. Není to však pojem ryze právní, byl převzat z řecké, potažmo římské právní filozofie a může tak nabývat více významů, což překvapivě může činit problémy v právní praxi, což odráží i současná judikatura NS. Proto může být užitečné podat definici pojmu kauza, jeho genezi a použití v římském právu a konečně i provést komparaci s právem současným. A to je úkolem tohoto příspěvku.

2. „Causa“ jako filologický pojem

Causa, ae, f. překládáme z latiny v několikerém významu. V prvním významu je causa **příčina, důvod** nebo podnět. Velmi častý je ablativ *causā*, který znamená za příčinou, kvůli, pro.⁴ Tento význam byl dalším vývojem rozšířen na omluvu, námitku

a dokonce výmluvu. Druhým významem je příčina, věc, na které se něco zakládá nebo také záležitost – odtud causa jako právní spor, *causa cognoscere* právní vyšetřování, *causam agere* vést spor, *causam optinere*, *causam perdere* vyhrát nebo prohrát spor. Konečně znamená causa také vnější okolnosti, stav nebo dokonce **poměr k někomu**, styk nebo spojení s někým.⁵

3. „Causa“ jako právně-filozofický pojem

Tato lexikální mnohovýznamovost se projevila i v užití slova causa ve filozofii. Pod latinský pojem causa, který, jak bylo ukázáno v předchozím bodě, totiž spadají dvě naprosto odlišné filozofické kategorie – příčina a důvod, které se v moderní filozofii rozlišují. Pokud řekneme, že nějaký děj je příčinou jiného děje, znamená to pouze tolik, že bylo vypořezováno, že takový a takový děj, má obvykle taková a takové následky a je tedy pravděpodobnou příčinou těchto následků. Bez pozorování, které potvrdí, že většinou nastane po té příčině takový následek, není možno zjistit příčinou souvislost mezi jevy. „Žádný člověk, který by viděl pouze jedno těleso pohybovat se po nárazu s druhým, nedovedl by uzavírat, že každé druhé těleso bude se pohybovat po podobném nárazu. Veškeré závěry ze zkušenosti jsou účinky zvyku, nikoli rozumu.“⁶

„Příčina je tedy reálné nebo psychologické vysvětlení nějakého jevu. Příčinou Cajovy smrti je vysoké stáří, důvodem jeho smrti je to, že všichni lidé jsou

1 Aristoteles, sv. Tomáš Akvinský

2 Termín kauza je možno uvažovat ve dvou rovinách – jednak jako jazykový pojem a pojem filozofický, jednak jako pojem s ryze právním významem. Tomuto rozlišení bude v pojednání odpovídat i odlišná terminologie – termín v prvním významu bude psán v latincké formě (*causa*), termín ve druhém smyslu bude počestěn (*kauza*).

3 Viz A. Krsková, Dějiny právního myšlení hovoří o římském právním myšlení jako o právním pokladu.

4 V tomto významu je užívána velmi často i v právní terminologii – viz *donatio mortis causa*, *dicis causa*, *sine causa* apod.

5 Podrobněji o významu slova causa i s příklady z římské literatury Pražák, Novotný, Sedláček, *Latinsko-český slovník*, 1. díl, Praha 1955, str. 194.

6 D. Hume, *Zkoumání o lidském rozumu*, Praha 1996, §23.

smrtnelní a že Caius je člověk.... Pokud štípám dříví, jsem příčinou toho, že se špalek rozpadá na polena. Můj úmysl, rozdělat oheň, je psychologický důvod tohoto děje.⁷

Tedy u každého děje musíme rozlišovat následek (účinek), příčinu a důvod. Účinek působení dřevorubce je ten, že se dřevo rozpadá na kusy, příčinou tohoto působení je sekera a důvodem tohoto rozpadu je úmysl dřevorubce rozdělat oheň. Bezprostřední drobnou příčinu, která má neúměrně veliký účinek (následek) nazýváme podnětem.

Rozdíl mezi bezprostřední příčinou a podnětem byl z Aristotelovy filozofie převzat i do římské právní filozofie,⁸ a následkem helenizace římské právní vědy v 1. stol. př. Kr. se bezprostředně promítl i v římském právu. I v římském právu má právní termín několik významů, které se vzájemně prolínají.⁹

Právě v této době začal praetor odmítat žaloby ze smluv, které byly sice uzavřeny platně podle civilního práva (*ius civile*), ale jejichž podnětem pro uzavření (*causa remota*) bylo podvedení, záměrně vyvolaný omyl prodávajícím nebo použití násilí. Stejně tak mohl praetor zrušit právní účinky nastoupení dědictví tomu, kdo přijal dědictví pod nátlakem. Prvním právně-filozofickým významem termínu kauza je tedy subj. pohnutka k nějakému jednání např. ze strachu (*metus causa*) a právní ujednání bude moci být napadeno pomocí žaloby praetorského práva¹⁰ – viz výše, nebo unesu otrokyni nevěstku z důvodu chtíce (*libidinis causa*) a moje jednání nebude posouzeno jako krádež¹¹ nedovolené nebo potupné pohnutce (*causa turpis, causa illicita*) – takovým příkladem je např. možno vymáhat pomocí kondikce žaloby na bezdůvodné obohacení plnění ze smlouvy jinak formálně platné, kterou si někdo dal slíbit plnění, pokud nespáchá nějaký trestný čin. Tato kondikce se pak nazývala *condictio ob turpis causa*.¹²

7 V. Neff, *Filosofický slovník pro samouky neboli Antigorgias*, Praha 1993, str. 172.

8 Tak jak byla zformulována ve třetí knize spisu M. T. Cicerona *De officiis*.

9 Rozdělení a definice termínu kauza je převzato z M. Bartoška, *Encyklopedie římského práva*, Praha 1994, str. 54.

10 *Actio quod metus causa*.

11 Chybí zde podle římských právníků podstatný znak krádeže, a sice úmysl obohatit se – krádež musí být spáchána za účelem zisku *lucri faciendi gratia*.

12 M. Bartošek, *Encyklopedie římského práva*, Praha 1994, str. 73.

4. Pojem causa v římském právu

Různé právní významy pojmu causa

Kromě rozdělení pojmu kauza na příčinu bezprostřední (*causa proxima*) a vzdálenou (pohnutku; *causa remota*) – kteréžto rozdělení bylo převzato z obecných filozofických nauk, a některým případům pohnutky byla dána právní vědou právní relevance, měl termín kauza v římském právu nové, přesněji další, specifické významy:

- ◆ právní vztah, např. dědický¹³
- ◆ právní situace,
 - a. např. postavení kupce (*causa emptoris*)
 - b. *adpromisio in duriorem causam*
 - c. trvalá vlastnost služebného pozemku
- ◆ právní záležitost, právní spor¹⁴
 - a. *causa criminalis* – trestní spor
 - b. *causa liberalis* – spor o svobodu
 - c. *causa fiscalis* – spor se státem
 - d. *causa principalis* – spor o vlastnictví
 - e. *causa momentaria* – spor o držbu
- ◆ podstata, pojem, týkající se působnosti magistráta
 - ◆ právní povaha celku – *cum omnis causa*, vydání spolu s příslušenstvím (např. při reivindikační žalobě), *cum sua causa* včetně vedlejších nároků.¹⁵

Kauza jako právní institut v římském právu

Nejdůležitějšími právními termíny, které významným způsobem ovlivnili římské právo je ovšem pojetí kauzy jako

- ◆ „Hospodářsko – společenského účelu, pro který strany uzavírají své jednání, pro něž strany uzavírají své právní jednání“¹⁶ – jako je např. odevzdání věci, postup pohledávky, poskytnutí úvěru, propuštění

13 Viz zásada římského práva *dotis causa perpetua est*, vyjádřená v Digestech:

Dig. 23.3.1

Paulus 14 ad sab.

Dotis causa perpetua est, et cum voto eius qui dat ita contrahitur, ut semper apud maritum sit.

Kauza věna je trvalá, ale byla mluveným slovem toho, kdo dal tak ujednáno, aby věno vždy náleželo muži.

14 Viz právní zásadu *Nemo iudex in causa sua*.

15 M. Bartošek, *Encyklopedie římského práva*, Praha 1994, str. 330.

16 M. Bartošek, *Encyklopedie římského práva*, Praha 1994, str. 54, srov. též M. Bartošek, *Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje*, Praha 1995, str. 206, kde je definována kauza jako „hospodářsko-sociální důvod, který vede k jejich (sc.obligací – pozn. aut.) vzniku.“

otroka, zřízení věna, poskytnutí plnění za účelem očekávaného protiplnění apod. Tento účel často určuje název žaloby. Vzhledem k tomu, že římský civilní proces neznal abstraktní pojem žaloby ani abstraktní pojem závazku a naopak soudně vynutitelné byly pouze závazky typizované, kde každý typ závazku měl svou vlastní žalobu, byla kauza nezbytným soukromoprávním prvkem žalobní podstaty.¹⁷ Pouze kauzy, právní důvody vzniku závazků, které byly uznány civilním právem, mohly být předmětem soudního řízení, a také kauza v mnoha případech rozhodovala o tom, jaká žaloba může být použita. Právním důvodem, kauzou, zde rozumíme jednotlivé smluvní typy, na základě kterých došlo k dočasnému nebo trvalému předání věci – jako je například koupě, nájem, výpůjčka apod. a na základě tohoto předání předmětu (nebo souhlasu s podstatnými prvky¹⁸ toho kterého typizovaného kontraktu) vznikají mezi dlužníkem a věřitelem práva a povinnosti.

♦ Právní základ jednání – pokud tento důvod není nebo odpadne, je možno plnění požadovat zpět plnění bez právního důvodu – *condictio indebiti*, bezdůvodné obohacení.

Význam kauzy spočívá v tom, že slouží k rozřizení kontraktů

♦ a to jednak na typizované, s typickou kauzou, která byla chráněna již právem civilním, tak atypické kontrakty, které byly chráněny pouze praetorským právem, kontrakty innominátní a z mimosmluvních skutečností *traditio* (tak při předání věci rozhoduje o tom, zda se bude jednat o kupní smlouvu, směnná smlouvu nebo nájem pouze kauza)

♦ kontrakty abstraktní, které nevyžadují vyjádření kauzy pro svou platnost, nedovolená kauza však působí jejich neplatnost.

Stipulace jako příklad aplikace nauky o kauze římskou právní vědou

Typickým abstraktním kontraktem, a to kontraktem civilního práva je *stipulatio*. Stipulace je ústní, formální slib dlužníka, že učiní to, oč byl věřitelem požádán. Důvodem závazku je pouze to, že dlužník shodnými slovy odpověděl na otázku dlužníka (*dari*

mihī spondes? spondeo!).¹⁹ „Stipulace jest pak všeobecnou, na všechny případy se hodící formou, již jeden (*promissor*) vchází závazek vůči druhému (*stipulator*). Jaký konkrétní skutkový podklad předcházal uzavření stipulace jest lhostejno... Stipulace jest tedy abstraktní všeobecnou formou dobrovolného vejítí v závazek.“²⁰ V stipulaci je možno zavázat se k jakémukoli plnění *dare* – zaplatit určitou sumu peněz nebo *facere* – jakákoli činnost nebo nekonání nebo strpění. Pokud byla stipulace sjednána na *facere*, potom bylo obvyklé sjednat si ještě jednu stipulaci znějící na peníze, pro případ, že by první stipulace nebyla splněna. Tato druhá stipulace byla nazývána *stipulatio poenalis*.²¹

Právě pro svou abstraktní povahu změnila se stipulace v nástroj, kterým římská právní věda pružně využívala pro měnící se potřeby každodenního života, protože absence kauzy umožnila její široké využití.²²

Stipulace ovšem ztrácela svou abstraktní povahu, pokud byla kauza pojata do stipulačních slov. Např. *Centum dotis nomine dari spondes?* Slibuješ dát deset jako věno? Nebo *Centum quae ex causa venditionis mihī debes dari spondes?* Sto, které mi dluhuješ z koupě, slibuješ mi dát? V tomto případě mluvíme o stipulaci kauzální a platnost této stipulace (a tedy i existence závazku) závisí na kauze. Pokud bylo sto slíbeno jako věno, závazek plnit ze stipulace vznikl až okamžikem vzniku manželství a trval pouze tak dlouho, dokud trvalo manželství. Pokud stipulační slova neobsahovala důvod, ze kterého je stipulace prováděna, stal se závazek naprosto nezávislým na kauze – i pokud byla kauza vadná nebo pokud se vůbec neuskutečnila nebo dlužník sliboval na základě kauzy, která vůbec neexistovala (např. plnil neexistující dluh), nemohl dlužník žalovat z bezdůvodného obohacení, protože plnil na základě existujícího formálního slibu. Obtíže, které s touto abstraktní situací mohly nastat, ukazuje následující fragment z Digest.

Dig. 15.1.38.1

Africanus 8 quaest.

Si nuptura filio familias dotis nomine certam pecuniam promiserit et divortio facto agat de dote cum patre, utrumne tota promissione an deducto eo, quod

17 K. Rebro, Římské právo, Bratislava 1980, str. 170.

18 Podle toho, zda se jedná o tzv., reálné kontrakty, kam patří zápůjčka, výpůjčka, úschova. Tyto reálné kontrakty vznikají okamžikem předání věci a jsou vývojově starší. Konsensuální kontrakty vznikají souhlasem stran ohledně podstatných náležitostí smlouvy, patří sem například *emptio-venditio* nebo *locatio-conductio* a jsou vývojově mladší. Viz Gaius III. 90 (reálné obligace) a Gaius III.130 (konsensuální obligace).

19 Další příklady viz Gaius III.92-110.

20 J. Vážný, Římské právo obligační, Brno 1946, str. 42.

21 J. Vážný, Římské právo obligační, Brno 1946, str. 45.

22 Totéž platí pro mancipaci, která se vymkla ze svého původního určení – koupě-prodej a byla užívána k mnoha jiným účelům, právem dovoleným – ke zřízení závětí, propuštění syna z moci otcovské, zřízení věna apod. Viz R. Zimmermann

patri filius debeat, liberari eam oporteret? respondit tota promissione eam liberandam esse, cum certe et si ex promissione cum ea ageretur, exceptione doli mali tueri se posset.

Jestliže ta, která byla vdaná, slíbila synovi určitou část peněz jako věno, a poté co se rozvedla, žaluje o věno jeho otce, otázkou je, zda má být osvobozeno od celé částky nebo pouze z toho, co je dluženo otci syna. Odpověď je, že má být osvobozena od všeho, co slíbila, neboť zajisté, i kdyby byla žalována ze slibu, bude moci chránit pomocí námitky zlého úmyslu.

Tento fragment je zajímavý tím, že ukazuje, že vedle výhod abstraktní stipulace (pružnost, flexibilita), existují i nevýhody. Jestliže manželka slíbila svému manželu věno pomocí stipulace a rozvedla se dříve, než stihla věna zaplatit, její obligační slib jí stále zavazoval a musela žalovat svého tchána (který byl nositelem otcovské moci a tedy i příjemcem slibu), aby ji zprostil povinnosti vyplatit věno (v úvahu přichází např. *acceptilatio*). Ze zmínky o možnosti použití námitky zlého úmyslu (učiněné v poslední větě) vyplývá, že již klasická římská právní věda si obtíže vyplývající z abstraktní povahy stipulace uvědomovala a čelila jim právě pomocí námitky zlého úmyslu – pokud bylo slíbeno věno pro případ manželství a manželství nebylo uzavřeno nebo pokud se někdo zavázal stipulací vrátit sumu, kterou očekával jako zápůjčku a tato suma mu nebyla vyplacena a bylo na něj nastoupeno pomocí žaloby ze stipulace, bylo jednání žalobcovy považováno za neslušné a žalovaný mohl odrazit výše zmíněnou žalobu pomocí námitky zlého úmyslu. Pokud žalobcem byl patron nebo jiná osoba, které bylo nutno prokazovat úctu, a vůči které bylo z tohoto důvodu vyloučeno použití *actio doli*, byla použita *actio non numeratae pecuniae*.

Justiniánské změny

V právu justiniánském se pokročilo ještě dál a vlivem „nových, všeobecných principů práva poklasického a Justiniánského“²³ došlo jednak k tomu, že pokud byla použita *exceptio doli* nebo *exceptio non numeratae pecuniae*, nemusel dlužník prokazovat, že peníze, které se zavázal stipulací vrátit, nebyly ve skutečnosti vyplaceny, ale toto důkazní břemeno bylo přeneseno na věřitele.

Na rozdíl od klasického práva, které připouštělo platnost stipulace bez ohledu na existenci kauzy a bránilo dlužníka jen ve zjevných případech pomocí námitky, stala se stipulace v právu justiniánském jednáním kauzálním, stává se stipulace následkem

nedostatku kauzy neplatnou. Takovou neplatnou kauzou byla kauza nemravná.

Dig. 45.1.26

Ulpianus 42 ad sab.

Generaliter novimus turpes stipulationes nullius esse momenti

Obecně je známo, že hanebné stipulace nejsou v platnosti.

Dig. 45.1.27pr.

Pomponius 22 ad sab.

Veluti si quis homicidium vel sacrilegium se facturum promittat. sed et officio quoque praetoris continetur ex huiusmodi obligationibus actionem denegari.

Tak jako by kdo slíbit učinit krádež nebo svatokrádež. Ale náleží také do úředních povinností praetora odmítat (denegari) žalobu z takovýchto obligací.

V takovýchto případech má dlužník právo bránit se na soudě jednak, že peníze nebyly vyplaceny, jednak že stipulace samotná je neplatná, a to žalobou, která se nazývá *querella non numeratae pecuniae*.

Shrnutí

Z předchozích výkladů vyplývá, že pojem kauzy jako důvodu nebo příčiny byl z oblasti spekulativních filozofických úvah převzat římskou právní vědou, a to ve třech oblastech

a) v souladu s filozofickými základy učení o příčině přispěla nauka o kauze k rozvoji prétorských prostředků *vis ac metus* a *actio doli*.

b) nauka o kauze měla značný vliv na klasifikaci kontraktů – a na rozlišení mezi kontrakty typizovanými a kontrakty innominátními (nepojmenovanými)

c) v souvislosti se značnou oblibou stipulace a mancipace a řešení problémů s nimi spojenými si již klasická římská právní věda uvědomovala rozdíl mezi abstraktním a kauzálním kontraktem a využívala výhod tohoto rozdílu (jednoduchost, široká aplikovatelnost) a pomocí *actio doli* se snažila čelit okolnostem zneužití abstraktnosti stipulace.²⁴ Justiniánské právo pak, vzhledem k odstranění rozdílu mezi *ius civile* a *ius honorarium* uznávalo neexistenci nebo nemravnost kauzy za důvod neplatnosti závazku.

²⁴ Právě v tomto smyslu můžeme hovořit o přihlednutí římské právní vědy k společensko-hospodářskému smyslu (tedy pojmu kauza v jiném smyslu) stipulace. Stipulace je nástroj, který má poskytnout právní ochranu směnným a hospodářským vztahům v římském státu a jeho zneužití by vedlo ke snížení efektivity stipulace, proto musí být v takovýchto případech použita *exceptio doli*.

²³ J. Vázný, Římské právo obligační, Brno 1946, str. 47.

5. Další osudy římsko-právní nauky o kauze

Termín kauza se používal ve středověké právní vědě²⁵ a vědě obecného práva ve stejné podobě jako v římských právních pramenech. Na základě právě fragmentů z Digest, tak jak byly změněny (interpolovány) císařem Justiniánem, byla stipulace středověkou právní vědou pokládána za kauzální. Samotné prohlášení dlužníka nemohlo již založit jeho povinnost. Pro založení povinností mezi dlužníkem a věřitelem musela být při stipulaci vyjádřena kauza.²⁶ K nepojmenovaným kontraktům, které byly v justiniánských pramenech chráněny žalobou na plnění, pokud již jedna strana plnilo, bylo nyní přístupováno tak, že toto předplnění bylo považováno za kauzu a smlouvy se staly žalovatelnými.

S otázkou kauzy souvisí ve středověkém evropském právu také otázka nežalovatelných úmluv, tzv. pact (1. pád pactum). Pactum, které bylo v římském právu považováno za platné, ale nežalovatelné,²⁷ a které bylo chráněno pomocí námitky, bylo v učení kanonistů považováno za žalovatelné, ale jeho platnost závisela na platné kauze. Platnost kauzy byla posuzována stejně jako v právu justiniánském.²⁸ V nauce komentátorů (Balduis de Ubaldis) byl pojem kauzy značně rozšířen. Kauzou se rozuměl každý rozumný motiv a regule římského práva *ex pacto nudo actio non oritur* získala nový smysl. Pro plat-

nost pacta musela být prokázána kauza. Jednoduché prohlášení dlužníka nezakládalo obligaci. Kauza *falsa* nebo *erronea* působila neúčinnost obligace.²⁹ Francouzská, španělská a italská věda obecného práva zdá se, až do konce 18. století, tedy do konce věku obecného práva, podržela tuto nauku beze změny. Učinila existenci kauzy prvkem platné smlouvy. Autoři holandské a německé školy *usus modernus pandectarum* ponechali naproti tomu tuto nauku od druhé poloviny 17. století ustoupit do pozadí. Abstraktní prohlášení povinnosti není sice zavazující, neboť jeho kauza musí být dokázána a dosvědčena.³⁰

Shrnutí

Termín kauza byl ve středověké právní vědě a vědě obecného práva pojímán v intencích římského práva justiniánského. Vlivem působení glossátorů a komentátorů byl dokonce kladen ještě větší důraz na kauzu než tomu bylo v římském právu. Kauza byla učiněna podstatnou náležitostí právních úkonů. Naopak recepce školy elegantní jurisprudence a *usus modernus pandectarum* posuzuje kauzu jako objektivně existující důvod, pro který je kontrakt uzavírán, který musí být v případě nutnosti dokázán, ale netrvá na jeho vyjádření v závazku.

6. Nauka o kauze v současném českém právu

Historický vývoj teoretické koncepce o kauze

Přestože nauka o závazcích bývá pokládána za poměrně stabilní část právní vědy občanského práva došlo v posledních sto letech k výraznému doktrinárnímu posunu, nejprve – a to zejména vlivem společensko-politických událostí – k posunu od římskoprávního pojetí a poté k částečné recepci římsko-právního (tradičního) pojetí nauky o kauze. Pro správné pochopení současného stavu je nezbytné předestlat stručný historický vývoj.

Všeobecný občanský zákoník

Koncepce VOZ vycházela z římského práva, jak ovšem nutno podotknout koncepci justiniánskou³¹ a odmítala dělení na závazky kauzální a abstraktní, ve smyslu neexistence kauzy, ačkoli zákoník „rozlišoval závazky kauzální, které obsahují kauzu (hospodářský účel závazku), jako prostředek individualizace závazku, od závazků abstraktních, ... kde se

25 A. Sollner, Die causa in Kondiktionen und Vertragsrecht des Mittelalters bei den Glossatoren, Kommentatoren und Kanonisten, SZ. (1970), str. 212 a násled.

26 „Es musste ein Grund für sie, etwa ein Empfangensdarlehen, in den Beziehungen zwischen Gläubiger und Schuldner hinzutreten.“ F. Ranieri, Europaisches Obligationsrecht, 2. vyd.2003, str. 381.

27 Výjimku tvořila tzv. pacta adiecta, kde bylo možno žalovat žalobou ze smlouvy, jejíž součástí bylo to které pactum, např. výhrada lepšího kupce a smlouva kupní.

28 Tedy v souladu s dobrými mravy, viz Dig. 45.1.26. a Dig. 45.1.27. pr. citované výše. Srovnej též Dig. 44.4.2.3

Ulpianus 76 ad ed.

Circa primam speciem, quibus ex causis exceptio haec locum habeat, haec sunt, quae tractari possunt. si quis sine causa ab aliquo fuerit stipulatus, deinde ex ea stipulatione experiatur, exceptio utique doli mali ei nocet: licet enim eo tempore, quo stipulabatur, nihil dolo malo admiserit, tamen dicendum est eum, cum litem contestatur, dolo facere, qui perseveret ex ea stipulatione petere: et si cum interponeretur, iustam causam habuit, tamen nunc nullam idoneam causam habere videtur. proinde et si crediturus pecuniam stipulatus est nec credidit et si certa fuit causa stipulationis, quae tamen aut non est secuta aut finita est, dicendum erit nocere exceptionem.

29 F. Ranieri, Europaisches Obligationsrecht, 2. vyd.2003, str. 381.

30 F. Ranieri, Europaisches Obligationsrecht, 2. vyd.2003, str. 382.

31 Což si ne zcela uvědomuje J. Sedláček, Obligační právo I., Brno 1924, str. 58.

dlužníková povinnost prokazuje jinak. (předložením směnky nebo šeku).³² Na rozdíl od kauzy je dán důraz na formu závazku, podobně jako tomu bylo u římské *stipulatio*.

Střední kodex

Tzv. střední kodex upravoval problematiku kauzy v §219. Přes znění citovaného ustanovení, které se odlišuje od formulace ABGB můžeme říci, že výkladu významu kauzy byl přejat z doktríny římskoprávní. Základním východiskem obligací je podle V. Špačka *směna hodnot* a ta se uskutečňuje, aby tyto hodnoty „nakonec sloužily potřebám lidí.“³³

V. Špaček rozlišuje konečný účel (*causa finalis*) a pohnutku (*causa remota*). Konečný účel je představa konečného upotřebení věci nebo představa o významu následků právního úkonu pro uspokojení životních potřeb. Konečný účel je zároveň pohnutkou – motivem. Rozdíl mezi účelem a pohnutkou je v tom, „zda se klade důraz na sledovaný cíl nebo na proces, který vede k jeho dosažení. Konečný účel a pohnutka tedy obvykle splývají.“³⁴ Pokud nesplývají, jedná se obvykle o výhrůžku, vzbuzující důvodnou bázeň nebo omyl vyvolaný lstí. Pohnutka vyvěrá z obavy před následky zla, kterým je vyhrožováno nebo v případě omylu s nesprávné představy o konečném určení předmětu pro nedostatek skutkových předpokladů zamýšleného výsledku. Stejně tak je právní úkon učiněný v tísní. Jedná se o vnitřní psychický stav, který je obvykle právně bezvýznamný, důležité je pouze to, aby si byl jednatel vědom právních následků, které jeho právní úkon bude mít.³⁵

Není rozhodující pohnutka, ale to, zda projev vůle směřuje k tomu kterému právnímu úkonu. Pokud ano, pak nastanou jeho následky. Lidé si pro uspokojení svých potřeb vybírají takový právní úkon, který se uspokojení těchto potřeb řídí svými následky.

Špaček dále rozlišuje konečný účel (pohnutku) (*causa remota*) a účel bezprostřední (*causa proxima*), který ztotožňuje s kauzou v právním smyslu. Koneč-

ným účelem je důvod, proč je jednání činěno – např. odmítám dědictví pro špatné mezilidské vztahy s ostatními dědici, právní kauzou jsou „bezprostřední právní a hospodářské následky“,“³⁶ které nastanou okamžikem účinnosti právní úkonu – nezískám žádnou majetkovou hodnotu (hosp. následek) a dědictví napadne dalším dědicům (násl. právní).

„Kauza je vyjádřením změn ve vztazích hospodářsko-materiálních, které zároveň znamenají i změnu ve vztazích ideologických (právních).“³⁷ Jednotlivé smluvní typy mají své abstraktní kauzy, všeobecné právní následky typů právních úkonů (kupní smlouva – převod vlastnictví věci a směna peněz, nájemní smlouva dočasné užívání individuálně určené věci a směna peněz apod.). Význam kauzy podle V. Špačka spočívá v tom, že „právní důvod je rozhodující pro posouzení platnosti právního úkonu a pro určení následků, které z něho vznikají.“³⁸ Konečný účel a pohnutka jsou v právu zásadně nerozhodné, pokud nebyly vyjádřeny ve smlouvě jako podmínka. Vadnost pohnutky může mít vliv na platnost právního úkonu podle §33,35,37 (znění středního kodexu – což je právě případ násilí a strachu nebo uzavření právního úkonu v tísní apod – pozn. aut.).

Můžeme shrnout, že až potud vychází právní věda z římskoprávních představ o kauze, rozlišuje stejně jako římské právo (a ABGB) konečný účel a pohnutku, na straně jedné a kauzu v užším smyslu (*causa proxima*) – bezprostřední právní a hospodářské následky na straně druhé.

Pohnutka, stejně jako v římském právu, má ve středním kodexu vliv pouze v několika případech, ve kterých působí ze zavrženíhodných důvodů (násilí a strach). Ovšem „nauka o konečném účelu“ *causa finalis* byla zneužita v nových společensko-hospodářských poměrech po roce 1948. Podle V. Špačka je sice pro posuzování platnosti je rozhodující právní důvod (*causa proxima*) viz §36 tehdejší právní úpravy, neplatnost právního úkonu může nastat i tehdy, **pokud se jeho konečný účel (*causa finalis*) přičí zákonu nebo jej obchází** – např. koupí-li někdo věc, aby ji použil k zavrženíhodnému účelu, pokud je tento úmysl prodávajícímu znám. Stejně tak jsou neplatné právní úkony, které se přičí státnímu plánu rozvoje národního hospodářství podle §1 zák. č. 237/1948 Sb.³⁹ Causou finalis může být i neur-

32 K. Eliáš a kolektiv, Občanský zákoník. Velký akademický komentář, svazek 2, Praha 2008, str. 1423.

33 V. Špaček, Projevy vůle a právní úkony v občanském právu, Praha 1953, str. 71.

34 V. Špaček, Projevy vůle a právní úkony v občanském právu, Praha 1953, str. 72.

35 „Pro vznik právních následků právního úkonu není rozhodující, k jakému konečnému účelu, resp. z jaké pohnutky je právní úkon činěn, ale jaký právní úkon to je. Pohnutka směřuje ke změně ve společnosti a tyto změny se dějí jako následky právních úkonů, směřuje projev vůle k tomu, aby tyto následky nastaly.“ V. Špaček, Projevy vůle a právní úkony v občanském právu, Praha 1953, str. 73.

36 V. Špaček, Projevy vůle a právní úkony v občanském právu, Praha 1953, str. 73.

37 V. Špaček, Projevy vůle a právní úkony v občanském právu, Praha 1953, str. 73.

38 V. Špaček, Projevy vůle a právní úkony v občanském právu, Praha 1953, str. 74.

39 V. Špaček, Projevy vůle a právní úkony v občanském

čitý právní pojem „obecný zájem“ např. viz zák. č. 65/1951 Sb. o převodech nemovitostí a pronájmu lesnické půdy – k převodů nemovitostí je zapotřebí přivolení okresního národního výboru. Přivolení bude odepřeno, pokud se přičí obecnému zájmu. Právní úkony učiněné bez takového přivolení jsou neplatné.

Na základě *causy finalis* byl zkonstruován institut tzv. nepřímé neplatnosti – ve výše citovaném zákoně o pronájmu lesnické půdy a převodu nemovitostí bylo dokonce možné odejmout účinnost právním úkonům, které byly učiněny před účinností zákona, pokud byly převody učiněny ze spekulativních důvodů.⁴⁰

Je možno uzavřít, že nauka o kauze byla sice československou právní vědou po vydání středního kodexu přijata, ale její uplatňování v rámci změných společensko-politických podmínek dochází k nepřipustnému směšování právních a neprávních skutečností.

Nauka o kauze vědě českého občanského práva po roce 1964

Nauka o kauze vědě českého občanského práva po roce 1964 zůstala v prvních letech po vydání nového občanského zákoníku (účinnost od 1.4. 1964) zachována, ale došlo k její povážlivé modifikaci.

V. Knapp v příslušné partii učebnice občanského práva (touto paríí je výklad o obsahu právního úkonu)⁴¹ připouští, že „kauza je bezprostřední hospodářský cíl, resp. bezprostřední hospodářský důvod vzniku práv a povinností. Právním důvodem je kupní smlouva, kauzou je směna věci za peníze“⁴² a rozděluje právní vztahy na kauzální a abstraktní. Z kauzálních právních vztahů je kauza patrna, např. slib dodat věc za peníze – důvodem slibu dodání věci je zaplacení peněz a důvodem zaplacení peněz je dodání věci. Darování je kauzální, protože jeho kauzou je obdarování někoho. Kauzální je také vklad na vkladní knížku. Knapp dále rozlišuje

- hledisko existence kauzy
- hledisko vyjádření kauzy
- hledisko dokazování kauzy

Z hlediska vyjádření kauzy se právní úkony dělí na kauzální a abstraktní. Z právních úkonů kauzálních je kauza patrna, např. slib dodat věc za peníze – „důvodem slibu dodání věci je zaplacení peněz

a důvodem zaplacení peněz je dodání věci. Darování je kauzální, protože jeho kauzou je obdarování někoho. Kauzální je také vklad na vkladní knížku.“⁴³

Právním následkem závazku abstraktního je závazek zaplatit někomu určitou částku peněz, aniž by byl určen důvod nebo závazek směnečný.

Z hlediska dokazování kauzy se rozlišují kauzální a abstraktní podle toho, zda soud zjišťuje existenci kauzy nebo ne. Pokud jde o vyjádření kauzy, nemá podle názoru V. Knappa v občanském zákoníku valný význam, nedostatek zjevnosti kauzy nepůsobí neplatnost právního úkonu.

Z hlediska dokazování kauzy jsou všechny právní vztahy kauzální. Pokud není nezjevná kauza dokázána, je závazek neplatný. Pouze směnečné závazkové vztahy jsou ryze abstraktní, nemusí být u nich totiž kauza dokazována.

Z výše podaného výkladu je zřejmé, že přestože je termín kauza používán, je chápán v mnohem užším významu, pouze jako *causa proxima*, přičemž samotná definice kauzy podána není a samotný výklad trpí neurčitostí až nejasností – darování není podle našeho názoru kauzální proto, že jeho kauzou je obdarování někoho (není z hlediska práva relevantní koho chci obdarovat), ale kauzou darování je převod vlastnického práva k věci bez požadování nějaké protihodnoty (tím se liší kauza darování od kauzy kupní smlouvy). Nauka o pohnutce již není dáována v souvislosti s kauzou a byla opuštěna i funkce konečného určení právního úkonu pro možnost prohlášení právního úkonu za neplatný.

Proces opuštění římsko-právní nauky o kauze byl dovršen o necelých deset let později. V učebnici občanského práva, která byla sepsána kol. autorů pod vedením V. Knappa a Š. Lubyho⁴⁴ není v partii o vzniku závazku kauza uvedena.

V. Knapp, Š. Luby a kol., *Učebnice československého občanského práva*, Praha 1974, str. 458 mezi důvodu vzniku závazku hospodářské důvodu (kauzu) neuvádí. Drží se prostého výčtu právních skutečností, které působí na vznik závazku. V následující, 17. hlavě⁴⁵ se v §1 hovoří o společensko-ekonomickém základu závazků. Podle tohoto výkladu je ekonomickým základem závazku je potřeba člověka, jeho společenské zájmy, které jsou vyvolány „ekonomickou nutností.“⁴⁶ Tato ekonomická nutnost je v mnoha

právu, Praha 1953, str. 128–129.

40 V. Špaček, *Projekty vůle a právní úkony v občanském právu*, Praha 1953, str. 131.

41 V. Knapp, K. Plank a kol., *Učebnice československého občanského práva*, Praha 1965, str. 141 a násl.

42 V. Knapp, K. Plank a kol., *Učebnice československého občanského práva*, Praha 1965, str. 141.

43 V. Knapp, K. Plank a kol., *Učebnice československého občanského práva*, Praha 1965, str. 142.

44 V. Knapp, Š. Luby a kol., *Učebnice československého občanského práva*, Praha 1974, str. 458.

45 V. Knapp, Š. Luby a kol., *Učebnice československého občanského práva*, Praha 1974, str. 478–481.

46 V. Knapp, Š. Luby a kol., *Učebnice československého*

případech (a to i v socialistické společnosti) zabezpečována státním donucením a vzniká tak právní povinnost. Při porušení povinnosti vzniká odpovědnost, jejímž společenským základem je rovněž potřeba.

V §2 je zdůrazněno, že přes zásady neformálnosti a všeobecné závaznosti smluv existují jisté smluvní typy, které se vytvořily „již od pradávna“ a letmou (pochvalnou) zmínkou o římském právu, jak se o něm zmiňuje F. Engels (viz cit. dílo na str. 481).

Rozlišují se smlouvy na kauzální a abstraktní, ale bez jakékoli zmínky o kauze.

Můžeme tedy říct, že v této, o pouhých deset let starší práci byla teoretická nauka o kauze zcela vypuštěna – a to přesto, že V. Knapp se podílel na obou pracích.

Kauza doslova zmizela z povrchu zemského, přestože její praktické důsledky – rozdělení na jednotlivé smluvní typy, a rozdělení na smlouvy kauzální a abstraktní bylo zachováno.

Stejně tak beze stopy zmizela nauka o rozdělení kauzy z hlediska vyjádření, existence a důkazu kauzy a do třetice chybí jakákoli zmínka o rozlišování právního důvodu a pohnutky, tak jak byla traktováno římským právem, které je tak opěvováno F. Engelsem.

Podle našeho soudu je na tomto příkladu možno sledovat teoretický úpadek vědy občanského práva, která opustila prověřené teoretické konstrukce práva římského (které byly zachovány ještě v komentářích k tzv. střednímu kodexu) aniž je nahradila stejně funkční a plnohodnotnou konstrukcí vlastní.

Platná právní úprava a úvahy *de lege ferenda*

Přestože současný občanský zákoník neužívá termínu kauza, v současném nauce o občanském právu se teoretická koncepce kauze, jako důvodu závazku uplatňuje, a to v následujících oblastech:

- a) §495 OZ; §540 OZ
- b) §558, 110 OZ
- c) nauka o pohnutce – §49a násilí a strach, omyl, tíseň a nápadně nevýhodné podmínky

Ad a

Ustanovení §495 vychází ve svém pojetí z § 219 Občanského zákoníku z roku 1950. §495 OZ stanoví, že k platnosti právního úkonu není třeba, aby byla vyjádřena kauza (v zákoném textu je ovšem kauza uvedena jako důvod, což vede některé autory k domněnce, že zákoník termínu kauza neužívá⁴⁷).

občanského práva, Praha 1974, str. 478.

47 M. Hulmák, Uzavírání smluv v civilním právu, Praha 2008, str. 9. Autor nechápe, že právní důvod a kauza

Toto ustanovení při správném výkladu odpovídá na tři základní otázky.

Nejprve řeší otázku, zda je součástí každého závazku kauza, kauza ve smyslu bezprostředních „právních a hospodářských následků“, jak o nich hovořil V.Špaček.⁴⁸ Pokud by byl abstraktně formulován slib – slibuješ mi zaplatit deset, tento slib by byl platný, ale při případném sporu by musel věřitel prokázat, že deset bylo plněno za účelem splnění dluhu (a to je kauza, konkrétně *causa proxima*), nikoli, že si půjčil peníze na to, aby si mohl postavit nový dům (to je *causa remota* neboli pohnutka a ta je, jak správně odpovídá V. Špaček ve většině případů irelevantní.⁴⁹)

Na otázku nutnosti existence kauzy odpovídá zákon kladně – není-li vyjádřen důvod, nebrání to platnosti zákona – toto ustanovení je nutno interpretovat tak, že nevedí, není-li kauza vyjádřena, ale přítomna musí být v každém závazku.

Dále odpovídá na otázku, zda je nutno prokázat důvod závazku, a to kladně, s tím, že tuto povinnost ukládá věřiteli, nikoli dlužníku. Zákonný text neřeší co se stane, pokud nebude věřitelem kauza prokázána. Domníváme se, že v takovém případě bude právní závazek neplatný.

A konečně § 495 deklaruje, že existuje skupina závazků, u kterých je věřitel této povinnosti dokazovat existenci kauzy, jako je například směnka nebo v občanském zákoníku existující poukázka na cenné papíry (§540 OZ). *De lege ferenda* by bylo vhodné zvážit, zda by v případech, kdy by ze skutkových okolností jasně vyplynula neexistence kauzy – existuje směnka na vrácení peněz, ale tyto peníze nebyly nikdy jako půjčka vyplaceny, nemohl být nějakým způsobem chráněn dlužník proti věřiteli, jako tomu bylo v římském právu klasickém pomocí *exceptio doli* a *actio non numeratae pecuniae*.

(v tomto případě *causa proxima*) jsou synonyma, a že věřitel je povinen prokázat kauzu, tedy hospodářský důvod vzniku závazku (daruji peníze za účelem zřízení věna – to je kauza), pokud není tento hospodářský důvod ve smlouvě uveden. Jediný případ, kdy není třeba dokazovat existenci kauzy jsou směnečné a šekové závazky. Otázka, kterou si autor pokládá (str. 10) ohledně toho, zda je možné si představit závazek bez kauzy, pokládáme za zbytečně položenou, protože existence kauzy je základním prvkem obsahu každého právního úkonu, i abstraktní právní úkony mají své kauzy, jen nemusí věřitel jejich existenci dokazovat.

48 V. Špaček, Projevy vůle a právní úkony v občanském právu, Praha 1953, str. 73 a násl.

49 Relevantní by pohnutka byla pouze v případech, kdy by docházelo k obcházení zákona – např. u disimulovaného právního úkonu.

Ad b

Ustanovení § 558 uznání dluhu je typickým příkladem závazku, u kterého musí být vyjádřena kauza, a to pod sankcí neplatnosti – komentářová literatura velmi vhodně užívá termínu *obligatorně kauzální právní úkon*.⁵⁰ Kauza musí být vyjádřena přesně, ale nemusí být vyjádřena výslovně.⁵¹ Opět považujeme nutné upozornit, že v uznání dluhu musí dlužník uvést kauzu právního úkonu, nikoli pohnutku, která jej vedla k uzavření smlouvy.

Ad c

Poslední skupinou případů, kde se objevuje termín kauza (ovšem v tradičním římskoprávním pojetí, kterého se hodláme nadále držet) jsou situace, kdy se právní pohnutka (*causa remota*) stává právě relevantní skutečností. V ust. § 49a je uvedena zásada římského práva *falsa causa non nocet*. V ust. § 49 je jako právně relevantní pohnutka uvedena skutečnost, že byl právní úkon uzavřen v tísní za nápadně nevýhodných podmínek. Tato vada v pohnutce nepůsobí neplatnost smlouvy, dává ale účastníkovi, který smlouva za takovýchto podmínek uzavřel, právo od smlouvy odstoupit. V ust. § 37 odst. 1. se podle našeho názoru jedná o recepci původně římsko-právní nauky o *vis ac metus*.⁵²

7. Závěr

Studujeme-li nauku o kauze, která má svůj počátek v antické filozofii Aristotelově, zjišťujeme, že podstatným způsobem ovlivnila římskou právní vědu. Již klasičtí právníci si pod vlivem řecké filozofie přestali klást důraz na formu právního jednání (což byl jev typický pro staré *ius civile*) a pro vymahatelnost právního úkonu počali zkoumat také jeho obsah a účel. Nauka o významu bezprostředních právně-hospodářských následků právního úkonu byla převzata (recipována) francouzskou, španělskou a italskou právní vědou, ne však vědou německou nebo holandskou, což je patrné i v soudobé právní úpravě. Z práva římského (ovšem justiniánského) vycházel i všeobecný občanský zákoník i tzv. střední kodex.

Nauka o kauze se v okleštěné podobě vyskytovala v naší právní vědě ještě v šedesátých letech, ale v letech

sedmdesátých byl koncept kauzy bez náhrady, bez změny legislativy a bez jakéhokoli zdůvodnění vypuštěn, a to přesto, že praktické důsledky, které nauka o kauze působí byly v právní praxi zachovány.

Z tohoto důvodu panují dnes ohledně kauzy nejasnosti, a bylo by vhodné, aby byla nauka o kauze současnou právní vědou postaveny na jednotný teoretický základ, a není rozhodné, zda přimknutím se k římsko-právní nauce o kauze nebo jejím důsledným opuštěním.

Summary: This article is concerned to the theory of „causa“ in the private law. The origin of the theory is to be found in the ancient philosophy, mainly in the papers of Aristoteles and Cicero. This theory was adopted by roman jurists in the classical period and widely used in the legal praxis. This theory we can found also in the works of medieval justists (Baldus de Ubaldis) and was transformed into the modern civil codes (France, Spain, but not Netherlands). The theory of causa had been abandoned in the czech legal theory, but we can found some relicts of this theory in the czech civil code.

Kontakt: petr.dostalik@seznam.cz

50 K. Eliáš a kolektiv, Občanský zákoník. Velký akademický komentář, svazek 2, Praha 2008, str. 1604.

51 Viz NS R13/53.

52 Čemuž nasvědčují i římsko-právní termíny *vis compulsiva* a *vis absoluta* v komentářové literatuře viz K. Eliáš a kolektiv, Občanský zákoník. Velký akademický komentář, svazek 1, Praha 2008, str. 248.

Čtyři řeči o římské společnosti – dopady zrušení Oppiova sumptuárního zákona na repetundární zločiny u Tacita a Livia

Mgr. Miroslav Frýdek

Frýdek, M. Čtyři řeči o římské společnosti – dopady zrušení Oppiova sumptuárního zákona na repetundární zločiny u Tacita a Livia. *Acta iuridica olomucensis*, Vol. IV, 2009, No. 6, pp. 287–296

Anotace: Předkládaný článek rozebírá čtyři řeči, které spojují leges sumptuarii. Základem je Catonova řeč proti přepychu a rozmařilosti římských matron a rogatio tribunů lidu Lucia Valeria a Marca Fundania, kteří navrhovali zrušení lex Oppia de sumptuaria. Poslední řečí je o 300 let později pronesené rogatio Severa Caeciny, které spojuje zrušení lex Oppia de sumptuaria s uvolněním mravů římských matron a vidí ve zrušení omezení přepychu přímou paralelu s repetundárními zločiny.

Abstract: The present paper analyses four speeches that connect leges sumptuarii. The base is the Cato's speech against pride and profligacy of Roman matrons and rogatio of Tribun Lucius Valerius and Marcus Fundanius that propose abolition of lex Oppia de sumptuaria. The last speech is rogatio of Severus Caecina made 300 years later that connects the abolition of lex Oppia de sumptuaria with the liberalisation of manners of Roman matrons and he sees a direct parallel of luxury restriction abolition with crimen repetundarum (crime of extortion).

Klíčová slova: Řím, římské právo, leges sumptuarii, crimen repetundarum, neprávni prameny práva;

Keywords: Rome, Roman law, leges sumptuarii, crimen repetundarum, not legal sources of law;

Úvod

Předmětem této statě je rozbor čtyř řečí, které se dochovaly v tzv. neprávnických pramenech práva. Z části se dochovaly v Liviových dějinách a z části v Tacitových Letopisech. Tyto čtyři řeči spojují tzv. sumptuární zákony – *leges sumptuarii*. Základem je Liviem zachovaná řeč proti přepychu a rozmařilosti římských matron, kterou pronesl Cato jako reakci na nárh – *rogatio*, který navrhli a patřičnými řečmi podpořili tribunové lidu Lucius Valerius a Marcus Fundanius. Čtvrtou řečí je pak v Tacitových Letopisech dochovaná řeč a *rogatio* Severa Caeciny, který navrhoval, aby žádného úředníka, kterému případně provincie, nesměla provázet jeho manželka a svůj návrh opírá o argument, že pokud byly ženy spoutány sumptuárními zákony, tak nedocházelo k repetundárním zločinům.

Sumptuární zákony – lex Oppia de sumptuaria a lex Valeria Fundania de lege Oppia abrogada

Sumptuarius, -a, -um (sumptus) – přepychu se týkajících¹. Sumptuární zákony omezovaly přepych v římské společnosti, především v oblékání, používání nosítek, dále bylo např. zakázáno konat nákladné hostiny, jejichž náklady převyšovaly určitou sumu, omezovaly se také náklady na pohřby.

Přepych v Římě omezovaly tyto zákony²:

Lex Oppia de sumptuaria – z roku 215 př. n. l. – se vztahoval na ženy a jejich oblékání, ženy nemohly nosit pestrobarevný oděv, nesměly na sobě nosit více zlata než ½ libry, a ve městě nesměly používat kočár tažený dvěma koňmi, ten nesměly používat ani v jiném městě, ani v okruhu jedné míle odtud, výjimka zákazu taženého dvojspřežím byla při vystupování při slavnostech, které pořádá obec;

Lex Orchia de sumptuaria (lex Orchia de coenis) – z roku 181 př. n. l. – omezil počet hostů pozvaných na hostinu;

Lex Fannia de sumptuaria (lex Fannia cibaria) – z roku 161 př. n. l. – omezení nákladů na hostiny na 10 assů, v době velkých her pak na 100 assů, a 30 assů v dalších deseti dnech v měsíci, dále omezoval počet hostů na 3, a v trhových dnech na 5, upraveny byly i pokrmy, které se mohly podávat, např. z drůbeže mohla se podávat jen slepice;

Lex Didia de sumptuaria – z roku 143 př. n. l. – vztáhl omezení přepychu, které bylo zakotvené v *lex Fannia de sumptuaria* na celou Itálii. Sankce nyní postihovala i hosty;

Lex Aemilia de sumptuaria – z roku 115 př. n. l. – tento zákon velice detailně upravil podávání luxusních pokrmů na hostinách;

Lex Licinia de sumpturia asi z roku 102 př. n. l. zvýšil minimální částky stanovené Fanniovým záko-

1 Pražák, Novotný, Sedláček: Latinsko – český slovník. Praha 1933, heslo *sumptuarius*

2 Výčet sestaven podle: Bartošek, M. Encyklopedie římského práva. Academia 1994, viz jednotlivé sumptuární zákony a Skřejpek, M. Římské právo v datech. C.H.Beck, Praha, 1997

nem na 30 assů a na hostiny pořádané v době her na 200 assů;

Lex Cornelia de sumptuaria – z roku 81 př. n. l. – stanovil horní hranici (oproti poslední zákonné úpravě byla tato hranice zvýšena), kterou bylo možno vynaložit při pořádání hostin a pohřbů;

Lex Antia de sumptuaria – 71 př. n. l. – omezil přepych při hostinách a zakázal kandidátům o magistraturu, aby se účastnili hostin a hostiny sami pořádali, porušení bylo pokládáno za volební pletich a bylo stíháno jako *crimen ambitus*;

Lex Iulia de sumptuaria z roku 18. př. n. l. – omezil náklady na svatební hostiny na 1000 sesterciů, o svátcích (kalendy, idy, nóny) na 300 sesterciů a 200 sesterciů na hostiny pořádané ve všední dny;

Tyto sumptuární zákony nejsou specifickým Římanů, ale i později v dějinách se zákony, které omezovaly přepych, vyskytovaly. Brawers Dictionary uvádí k heslu sumptuární zákony následující: „Sumptuární zákony – zákony, které stanovují limit (meze) výdajů na jídlo a oblečení, či přepych. Římané měli své zákony proti přepychu (*leges sumptuarii*). Podobné zákony byly vydány v mnoha státech a v různých dobách. Tyto zákony byly v Anglii zrušeny Jakubem I.“³

Nejznámější římskoprávní úpravou omezení přepychu je *lex Oppia de sumptuaria* z roku 215 př. n. l., který omezoval přepych žen ve špercích a oblékání. Oppiův zákon, byl zrušen přes odpor Catona staršího roku 195 př. n. l. Fragmenty, které se dochovaly a obsahují informace o *lex Oppia de sumptuaria*, spojil již Nisard a jsou dostupné např. na serveru Grenobelské univerzity věnované starověkému Římu⁴. Zprávy o sumptuárním zákonu Oppiově jsou dochovány v: Livius Ab Urbe condita XXXIV, Tacitus Annales III. 33 a 34, Pseudo-Aurelius Victor, 47, Valerius Maximus IX 1.

Tato práce však nebude rozebírat jen *lex Oppia de sumptuaria*, jeho obsah a jeho následné zrušení *lex Valeria Fundania de lege Oppia abrogada*, ale budeme se dívat na sumptuární zákon také v pohledu návrhu zákona Severa Caeciny, který se nám dochoval v Tacitových Letopisech, a týkal se zákazu braní manželek do provincií v případě, že se jejich manžel stane správcem provincie.

Tyto fragmenty o sumptuárním zákonu a jeho zrušení a rogace Severa Caeciny budeme zkoumat z pohledu vývoje římské společnosti s důrazem na právní argumentaci, která je uvedena v těchto fragmentech, a také bude rozebrána otázka repetundárních zákonů, na které Tacitův fragment naráží.

V Liviově⁵ díle Ab Urbe condita XXXIV jsou záznamenány řeči Catona, Lucia Valeria a Marca Fundania, jejichž hlavním bodem je Oppiův sumptuární zákon. Liviovy Dějiny jsou svou povahou neprávním pramenem práva, který je však plný informací o právu. Z Liviova díla a ze zkoumaného velice rozsáhlého fragmentu jsem vybral k důkladnějšímu rozboru tyto tři okruhy: 1. postavení žen v Římě – především z pohledu jim přiznaných veřejných práv, 2. rozbor zákonodárství a 3. rekonstrukce *lex Oppia de sumptuaria*.

Předmětný fragment z Liviovy Dějiny spadá do roku 195 př. n. l., tedy do období punských válek. Lucius Valerius spolu s Marcem Fundaniem jako tribunové lidu rogovali *lex Valeria Fundania de lege Oppia abrogada*, tedy navrhují zákon, který by Oppiův zákon omezující přepych žen zrušil. Konzul Cato vystupuje proti zrušení Oppiova zákona. Sám Livius uvádí celý „sumptuární spor“ slovy: „*Uprostřed starostí s velikými válkami – však byly sotva ukončeny*

3 Sumptuary Laws Laws to limit the expenses of food and dress, or any luxury. The Romans had their sumptuary laws (*leges sumptuarii*). Such laws have been enacted in many states at various times. Those of England were all repealed by 1 James I.; převzato z: <http://www.websters-online-dictionary.org/definition/sumptuary+laws>

4 <http://webu2.upmf-grenoble.fr/Haiti/Cours/Ak/Leges/Oppia.html#T>

5 Titus Livius, římský dějepisec, 59 př. n. l. – 17 n. l., původem z Patavie (Padova), pověstný mravní přísností; ta je i Liviovy hlavním povahovým rysem. Byl přesvědčený republikán, obdivoval Pompeia a Cicérona, účastnil se občanské války, zachoval si i později názorovou samostatnost, i když uznal přednost pax Augusta (míru nastoleného Augustem). Po důkladných rétorických a filosofických studiích se věnoval pouze literatuře. Psal po vzoru Ciceronově filosofické dialogy, pro syna napsal příručku o řečnictví ve formě dopisu, asi třicetiletý začal pracovat a až do své smrti pracoval na nejrozsáhlejších dějinách Říma, jaké kdy vznikly: Ab Urbe condita (Od založení města) rozdělené do 142 knih a dovedené do Drusovy smrti r. 9 př. n. l. Vrátil se ke staré tradiční formě análů. Pohnutkou k napsání díla byly vlastenecké, mravní a náboženské city, podobné jako tomu bylo u Vergilia v Aeneidě. Oba dva nalézají v *mores patri* – v mravech předků spočívajících na správných zásadách právních a na tvrdé a vytrvalé práci základ římského impéria a tajemství jeho velikosti i kýžené trvalé existence. Livius sice prameny nepřekrucuje, ale prameny srovnává, málokdy jde však až přímo k nim (nepoužívá dochované prameny, ale spokojuje se s jejich pozdějším zapracováním do různých děl), z celého Liviova díla se nám dochovala asi čtvrtina. Ze všech knih (kromě 136 a 137) máme krátké výtahy zvané *periochae*, pořízené pravděpodobně ve 4. století n. l. Kolektiv autorů. Slovník antické kultury. Svoboda 1974, heslo Titus Livius

anebo ještě hrozily – přihodila se událost sama o sobě bezvýznamná, ale takového rázu, že se politickými třenicemi rozrostla do velikého spor. Tribunové lidu Marcus Fundanius a Lucius Valerius podali plebejskému sněmu návrh, aby byl zrušen zákon Oppiův. Přednesl jej Gaius Oppius, tribun lidu, za konsulátu Quinta Fabia a Tiberia Sempronia, a to uprostřed požáru punské války; žádal, aby žádná žena neměla na sobě víc než půl unce zlata, aby se neoblékala do pestrobarevného šatu a aby se nedala vozit dvojspřežím na voze, a to ani v Římě, ani v jiném městě, ani v okruhu jedné míle odtud, leda by vystupovala při slavnostech pořádaných obcí. Tribunové lidu Marcus a Publius Iuniové Brutové zákon Oppiův hájili a prohlášovali, že nedopustí, aby byl zrušen. Vystupovali tu mnozí vznešení politikové, aby radili k přijetí návrhu anebo jej zamítali. Capitolium bývalo zaplněno davem lidí, kteří zákonu přáli anebo mu odporovali“⁶.

Postavení žen ve starověkém Římě z pohledu jim přiznaných veřejných práv

Livius Ab Urbe condita XXXIV, 2⁷: „Naši předkové nedovolili ženám jednat v žádné právní záležitosti – ani v soukromých věcech – bez záštity poručníka; měly zůstat v područí svých otců, bratrů, manželů. My jim tu – s pomocí boží – už povolujeme zabývat se politikou a míchat se dokonce do soudního jednání a do debatních shromáždění⁸ a do rokování sněmů!“

Livius Ab Urbe condita XXXIV, 7: „Což jestli zrušíte Oppiův zákon, už snad nebudete mít moc rozhodovat, budete-li chtít zakázat něco z toho, co nyní zákon nepřipouští? To pak budou vaše dcery, vaše manželky, vaše sestry méně ve vašem područí nebo méně vaše? Nikdy přece nebude zrušena právní podřízenost žen, pokud budou naživu jejich mužští rodoví příbuzní. Vždyť ženy samy se zříkají oné svobody, kterou jim umožňuje stav vdovy nebo osiřelé. Přejí si, aby jejich odívání záviselo spíše na vašem rozhodování než na zákonném nařízení. A vy máte mít ženy pod ochranou rukou, v poměru osobní záštity, nikoli v otrockém poddanství. Máte si přece raději přát a chtít, aby vás ženy nazývaly spíše „otci“ nebo „manželi“, a ne „pány“!“

Livius Ab Urbe condita XXXIV, 2: „Kdyby si byl jeden každý z nás, vážení Římané umínil podržet u své vlastní paní v domácnosti svou pravomoc a důstojnost, měli bychom teď se všemi těmihle ženami méně trápení. Naše právní svoboda, zdolaná už doma ženskou nevá-

zaností, je nyní ještě pošlapána a podupávána i zde na fóru!“

Livius Ab Urbe condita XXXIV, 2: „Teď musíme přijímat zákony pod tlakem rebelií a secesí – jako kdysi plebejů, tak nyní ženštin. Já aspoň jsem se mohl propadnout hanbou, když jsem se před malou chvílí musel sem, na fórum, prodírat středem zástupu žen. Kdyby mne byla nedržela v mezích slušnosti spíše ohleduplnost k důstojnosti a počestnosti několika z nich – kdepak všech v celku, aby se necítily být pokárány konsulem, byl bych býval prohlásil: „Tak jaký je to mrav běhat na veřejnou ulici, obsazovat cesty a oslovovat cizí muže? Copak jste zrovna o to nemohla jedna každá z vás poprosit doma svého manžela? Nebo jste lichotnější na veřejnosti než ve své domácnosti a máte se spíše k cizím mužům než ke svým manželům? Ale ani doma by se pro vás vůbec neslušelo plést se do toho, jaké návrhy zákonů se tu podávají anebo zamítají, kdyby vás jen kousek studu udržel v mezích, jež jsou právem vykázaný manželkám!“

Livius Ab Urbe condita XXXIV, 3: „Chtěl bych jenom slyšet, jaký to má důvod, že vznešené dámy rozjitřeně vyběhly do ulic a jen taktak se nepřihnaly až na náměstí a na shromáždění sněmu! Proč to? Chtěly by snad vykoupit zajatce od Hannibala, své otce, manželky, syny a bratry? Ale kdepak! Jsou toho daleky! Tenkrát však, když nás ta sudba postihla, jste to přes jejich láskyplné prosby odmítli. Tehdy je však nespojila láska k příbuzným, ani starost o příslušníky rodiny, ale náboženský cit: chtěly uvítat Matku Āskou přicházející z fryžského Pessinuntu. Ale dnes – jakápak alespoň trochu počestná záminka se uvádí pro dnešní ženské pobouření?“

Z výše uvedených fragmentů, které jsou systematicky zařazeny podle svého obsahu do rozboru o postavení žen plyne, že ženy ač neměly tzv. *status activus* ve smyslu účasti na věcech veřejných, tedy ženy podle římského práva neměly žádná politická práva, zejména – *ius militiae* – právo sloužit ve vojsku, *ius sufragii* – je aktivní volební právo, tedy právo hlasovat na shromážděních, *ius honorum* – je pasivní volební právo, je to právo kandidovat a být zvolen a tedy zastávat funkci magistráta národa římského. Toto právo bylo upraveno např. zákonem *lex Villia annalis*⁹ z roku 180 př. n. l., který stanovoval nejnižší přípustný věk pro zastávání jednotlivých úřadů¹⁰, nebyly vždy jen v pozadí politiky, ale

6 Livius: Dějiny VI, přeložil Pavel Kucharský, Svoboda 1976, str. 13

7 všechny citace z Liviových Dějin jsou převzaty z Livius: Dějiny VI, přeložil Pavel Kucharský, Svoboda 1976

8 pozn.autora jde o tzv. *contiones*

9 Viz. Livius: Dějiny VI, přeložil Pavel Kucharský, Svoboda 1976, kniha XL 44 str. 535 a minimální věková hranice pro zastávání jednotlivých úřadů podle *lex Villia annalis* převzata z Skřejpek, M.: *Římské právo v datech*. Skripta. 1. vydání. Praha: C.H.Beck, 1997, str. 17 a 18.
10 tamtéž: *questura* – od 28 let po desetileté službě ve

stávalo se, jak je z fragmentů jasné, že zasahovaly do určitých událostí. Např. římské ženy v období punské války prosily, aby byli jejich manželé, synové a bratři vykoupení z válečného zajetí, což se však nestalo. Nejde však o nějaké zasahování do politiky nebo snad, že ženy zavedly obyčej, tím, že občas zasahovaly do veřejných věcí, jak Livius píše; „*Naši předkové nedovolili ženám jednat v žádné právní záležitosti – ani v soukromých věcech – bez záštity poručníka*“, ale je to bráno jako exces neboť, kdo nemá žádná práva soukromá, rozuměj, kdo nemůže jednat sám, ale má vždy poručníka pro veškeré soukromé jednání ve smyslu jednání podle soukromého práva, nemůže mít ani žádná práva přiznaná veřejným právem. Dalším příkladem z dějin může být např. jednání Sabineek, které Římané unesli a znesvářené obce usmířily.

Dále je v textu připomenuto srocní římských dam na veřejném místě při evokaci Matky Ídské přicházející z fryžského Pessinuntu. Evokace byl způsob rozšiřování římských bohů, zde šlo o evokaci Velké Matky z Pessinútu, Kybelé, v roce 204 př. n. l., již byl postaven chrám na Palatinu.¹¹

Další informací, která je z fragmentu vybírána je srovnání srocní římských matron a secese plebejů „*Ted' musíme přijímat zákony pod tlakem rebelií a secesi – jako kdysi plebejů, tak nyní ženštin*“. Je patrné, že patricijové neustále těžce nesli ústupky, které byly učiněny ve prospěch plebejů. Patricijové vnímali tyto ústupky ne jako politický kompromis, ale jako rebelii, násilí a pod pohrůžkou provedený ústupek. Patricijové se obávali o své postavení – vůdčí postavení – v *civitas* a tedy se báli všech ústupků učiněných ve prospěch minorit, zejména těch s omezenými právy, kterým by se ústupkem jejich práva rozšířila. Jsme ve starověku a musíme si uvědomit, že pro toto období je příznačná personalita práva, kdy práva a povinnosti jsou ukládány toliko na základě příslušnosti k určité obci a k určité společenské skupině osob, o tom nám podává svědectví Dionysios v zachovaném *leges regiae*; Dionysios 2,9: „*Jakmile Romulus oddělil mocné od nižších, vydal zákony a stanovil, co je povinností každé skupiny: patricijové měli*

zastávat úřady a kněžské hodnosti a soudit, plebejové obdělávat pole, chovat dobytek a vykonávat námezdné práce. Patricijům byla svěřena a přiznána péče o plebeje, jimž dovolil, aby si každý zvolil svého patrona podle své vůle. Tento vztah nazval patronát.“¹² Co se týká postavení žen, tak i to je upraveno královskými zákony; Dionysios 2, 25,1: „*Romulus vydal zákon vedoucí ženy k poslušnosti. Tento zákon byl takový: právoplatná manželka, která přešla do pravomoci muže (konfaraeci), s ním sdílí občanství veškerého majetku i náboženské obřady*“¹³ a Dionysios 2, 25, 6: *V následujících případech rozhodovali příbuzní s manželem: o cizoložství a když se prokázalo, že pila víno. Obojí dovolil Romulus trestat smrtí.*¹⁴ V Gaiových Institucích se dočteme o ženách následující: Gaius I. 144: *... ženskému pohlaví (je ustanoven poručník) bez ohledu na věk, dokonce i tehdy, když jsou provdány. Předkové totiž chtěli, aby ženy pro lehkovážnost ducha žily v poručenství.*¹⁵ Výjimku tvořily jen vestálky – kněžky bohyně Vesty, ty měly dokonce liktory a byly svobodné.

Rozbor zákonodárství

Livius Ab Urbe condita XXXIV, 3: „*Žádný zákon není dost pohodlný pro všechny. Je jen otázka, jestli prospívá většině a hodí-li se pro celek společnosti. Jestliže někdo bude bořit a bourat právní nařízení, které právě jenom jemu bude vadit v jeho soukromých zájmech, nač potom máme navrhnout zákony, když je vzápětí budou moci odvolávat ti, proti nimž byly vyneseny?*“

Livius Ab Urbe condita XXXIV, 6: „*Ale na druhé straně vidím, že zákony, jež byly vynuceny jistými zvláštními časovými poměry, jsou smrtelné – abych tak řekl – a měnitelné v důsledku střídání časů samých. Ty zákony, které byly vydány za míru, obyčejně zruší válka; ty, které vzešly za války, obyčejně zase odvolá mír. Je to jako při řízení lodi: jedna pravidla platí za počasí příznivého, jiná zase za nepohody.*“

Livius Ab Urbe condita XXXIV, 6: „*Protože je to tak rozlišeno v samé přirozené podstatě – co myslíte, ke kterému z obou druhů asi náleží zákon, který chceme zrušit? Je to starobylý zákon z doby královské, který vznikl zároveň se založením samého města? Anebo je to – což je druhá možnost – zákon zapsaný do seznamu dvanácti desek desetičlennou komisí, zvolenou*

vojsku, aedilita – od 37 let, tribunát lidu – od 37 let, praetura – od 40 let, konsulát – od 43 let, ale až 3 roky po praeture; opětovné nabytí konsulátu bylo možné nejdříve po 10 letech

11 Jean Noël Robert: Řím 753 př.n.l. až 476 n.l. 2001, Nakladatelství Lidových novin, přeložila Jitka Matějů, str. 142

12 Skřejpek, M. Texty ke studiu římského práva, 2001, Orac, str. 15

13 Skřejpek, M. Texty ke studiu římského práva, 2001, Orac, str. 17

14 Skřejpek, M. Texty ke studiu římského práva, 2001, Orac, str. 17

15 Gaius. Učebnice práva ve čtyřech knihách, přeložil a upravil J. Kincl, Doplněk 1999, str. 64

pro ustanovení právního řádu? Bez takového zákona by se – podle mínění našich předků – nedala zachovat důstojnost římských dam: z téhož důvodu bychom se měli obávat i my, že zrušíme zároveň se zákonem počestnost a poctivost našich žen. Všichni však víte, že tohle je nový zákon, vydaný za konsulů Quinta Fabia a Tiberia Sempronia před dvaceti lety. Když bez něho žily naše paní o tolik let v těch nejlepších mravech, jaképak tu vzniká nebezpečí, že se vrhnou do hýřivého života, bude-li zrušen? Vždyť přece – kdyby tento zákon byl starobylý nebo vydaný jen proto, aby učinil přítrž ženské nevázanosti – museli bychom se teď bát, aby jeho zrušení nepodnítilo nějaký odboj.“

Výše uvedené fragmenty jsou zařazeny do této skupiny, která se zabývá zákonodárstvím, resp. účelem zákona a zákony obecně. Všechny tyto zde uvedené fragmenty mají jedno společné a to, že se na ně dá aplikovat tzv. zájmová teorie římského právníka Ulpiana, která je i dnes součástí právní vědy a pomáhá určovat podle účelu právní normy její zařazení buďto do soukromého nebo veřejného práva; Dig. 1.1.1.2 *Ulpianus 1 inst.*: „*Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. publicum ius est quod ad statum rei romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem*“¹⁶– Pro studium práva jsou dvě východiska, veřejné právo a soukromé právo. Veřejné právo je to, co se týká organizace římského státu (co sleduje zájem státu), soukromé právo je to, co se vztahuje k zájmu jednotlivce. V případě *lex Oppia de sumptuaria* byl nepochybně sledován veřejný zájem – omezení přepychu – a rozmařilosti v oblékání Římanek v době války a neutěšeného hospodářského stavu v Římě.

Další zajímavou informací plynoucí z výše citovaného fragmentu je tzv. prospěchové hledisko právních norem – „*Žádný zákon není dost pohodlný pro všechny. Je jen otázka, jestli prospívá většině a hodí-li se pro celek společnosti*“. Tedy, římscí právníci a magistráti si byli vědomi toho, že účelem, povahou zákona jsou 4 funkce, které definoval Modestinus v 1. knize Regulí: „*Povahou zákona je přikazovat, zakazovat, dovolovat, trestat*“¹⁷.

Z povahy zákona tedy plyne, že zákon nemůže vyhovovat všem, ale zákon, reguluje společenské vztahy a stát jím prosazuje své zájmy, a zájmen státu je pokojný společenský život. Sama právní věda si však uvědomovala, že ne všechny zákony jsou a mají být platné „navěky“, jak píše Livius: „*Ale na druhé straně vidím, že zákony, jež byly vynuceny jistými zvláštními*

časovými poměry, jsou smrtelné – abych tak řekl – a měnitelné v důsledku střídání časů samých. Ty zákony, které byly vydány za míru, obyčejně zruší válka; ty, které vzešly za války, obyčejně zase odvolá mír. Je to jako při řízení lodi: jedna pravidla platí za počasí příznivého, jiná zase za nepohody“. Což znamená, že imperativem pro zákony přijaté za zvláštních okolností má být jejich poměrování a měnění „*v důsledku střídání časů samých*“. Měnitelnost zákonů je v Římě také korigována jeho starobylostí, lépe řečeno jeho délkou užívání či způsobem přijetí. Největší váhu měly *leges regiae* a ustanovení Zákona dvanácti desek. Jsme pořad ve starověkém Římě a změna právních norem, také mohla být chápána jako svatokrádež, jelikož se před každým konáním sněmu konala *auspicia*, která nebyla-li příznivá znamenala ve svém důsledku to, že se nesměl konat sněm, neboť tím bohové dali najevo to, že nesouhlasí s návrhem zákona. Pokud však byla věštná znamení *auspicia* příznivá, mělo se zato, že jsou bohové návrhu nakloněni. Nešlo tedy jen o změnu právního řádu, ale také šlo o zásah do náboženství resp. náboženského charakteru římského práva označovaného jako *fas*. Jak píše Livius – „*Je to starobylý zákon z doby královské, který vznikl zároveň se založením samého města? Anebo je to – což je druhá možnost – zákon zapsaný do seznamu dvanácti desek desetičlennou komisí, zvolenou pro ustanovení právního řádu? Bez takového zákona by se – podle mínění našich předků – nedala zachovat důstojnost římských dam: z téhož důvodu bychom se měli obávat i my, že zrušíme zároveň se zákonem počestnost a poctivost našich žen. Všichni však víte, že tohle je nový zákon, vydaný za konsulů Quinta Fabia a Tiberia Sempronia před dvaceti lety*“.

Rekonstrukce *lex Oppia de sumptuaria*

Livius *Ab Urbe condita* XXXIV, 1: „*Tribunové lidu Marcus Fundanius a Lucius Valerius podali plebejskému sněmu návrh, aby byl zrušen zákon Oppiův. Přednesl jej Gaius Oppius, tribun lidu, za konsulátu Quinta Fabia a Tiberia Sempronia, a to uprostřed požáru punské války: žádal, aby žádná žena neměla na sobě víc než půl unce zlata, aby se neoblékala do pestrobarevného šatu a aby se nedala vozit dvojspřežím na voze, a to ani v Římě, ani v jiném městě, ani v okruhu jedné míle odtud, leda by vystupovala při slavnostech pořádaných obcí*“.

Na základě uvedeného fragmentu se dá velice dobře rekonstruovat znění – obsah *lex Oppia de sumptuaria*: „*Žádná žena nesmí mít na sobě víc než půl unce zlata, nesmí se oblékat do pestrobarevného šatu a nesmí být vezena dvojspřežím na voze, a to ani v Římě, ani*

16 Převzato z <http://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest1.shtml>

17 Skřejpek, M. Texty ke studiu římského práva, 2001, Orac, str. 195

v jiném městě, ani v okruhu jedné míle odtud, leda by vystupovala při slavnostech pořádaných obcí.“

Rogatio Severa Caeciny¹⁸

Tacitus¹⁹ Annales III, 33: „Přitom²⁰ navrhl Severus Caecina, aby žádného úředníka, kterému případně provincie, nesměla provázet jeho manželka. Předtím zdůraznil, že jeho manželka s ním žije ve svornosti a že mu porodila šest dětí, on pak že to, co chce stanovit s obecnou platností, zachovával ve své rodině, kterou nechával v Itálii, i když sám sloužil v několika provinciích plných čtyřicet let. Zajisté že nebylo bez důvodu kdysi ustanoveno, aby ženy nebyly brány s sebou do emí spojenců a cizích národů; neboť s družinou žen jsou spojeny zjevy, jež ruší mír rozmarilostí, válku strachem a mění římské vojsko na pochodů v něco, co je podobné barbarskému průvodu. Vždyť toto pohlaví je nejen slabé a neschopné snášet útrapy, nýbrž má-li volnost, je kruté, ctižádostivé a panovačné; ženy docházejí mezi vojáky, mají k ruce setníky, nedávno žena velela při cvičení kohort, při defilování legií. Necht sami uvážít, že kdykoli je někdo žalován z vyděračství, manželkám se přičítá větší vina; na ně se hned přilepí právě nejhorší lidé z provincií, ony přejímají a vyřizují záležitosti; dvěma se prokazuje pocta na veřejnosti, dvě jsou místodržitelské úřadovny, přičemž svěhlařejší a vášnivější bývají ve svých rozkazech ženy, jež byly kdysi spoutány zákony Oppiovými a jinými, nyní však se vyprostily z pout, ovládají rodiny, veřejný život, ba dokonce i vojska.“

Tacitus Annales III, 34: „Jen málokdo s tím projevil souhlas; většina ho hlučně přerušovala, že to ani není na denním pořádku ani Caecina není povoláným soudcem v tak důležité věci. Potom Valerius Messalinus, jehož otcem byla Messala a v němž žil ohlas otcovy výmluvnosti, odpověděl, že mnohá příkrá opatření předků byla nahrazena lepšími a příjemnějšími; vždyť už Řím

není svírán válkami jako kdysi, ani provincie nesmyslí nepřátelsky; že se činí jen málo ústupků nutným potřebám žen, což nezatěžuje ani domácnost manželů, tím méně spojenců; ostatní mají společně s manželem a to není nijak na závadu míru. Do války musí ovšem muž jen se zbrání, ale vrátí-li se po trudné práci, jak se potěší ušlechtilěji než s manželkou? Některé ženy prý propadly ctižádosti a lakotě, ano, ale copak nejsou i velmi mnozí úředníci oddáni rozmanitým prostopášnostem? A proto přece se mnohdy posílají do provincie. Často prý špatnými vlastnostmi manželek byly zkaženi jejich mužové. Jsou tedy všichni neženatí bezúhonní? Kdysi byly dobré zákony Oppiovy, protože je vyžadovala potřeba státu; později byly poněkud uvolněny a zmírněny, poněvadž to bylo na prospěch. Marně označujeme svou vlastní slabost jinými jmény; vždyť muž je tím viněn, vybočuje-li žena z míry. Pro jednoho nebo druhého slabocha se pak odnímají manželkám družky v štěstí i v neštěstí, přičemž se pohlaví od přírody slabé ponechává sobě a vydává se napospas vlastní bujnosti a cizím vášním. Vždyť stěží zůstávají manželství neporušena i při osobním dozoru; co se stane, budou-li po více let uvedena v zapomenutí jako při rozvodu? Ať tedy zakročí proti tomu, co se páchá jinde, ale ať mají na paměti také hanebnosti v městě! Drusus k tomu připojil několik slov o svém manželství. Řekl, že vladaři musejí častěji navštívit dálné končiny říše. Kolikrát cestoval božský Augustus na západ i na východ společně s Livií! Také on že šel do Ilirika, a bude-li potřeba, že půjde i k jiným národům, ale ne vždy s klidnou myslí, bude-li odtržen od drahé manželky, matky tolika společných dětí. A tak byl Caecinův návrh odmítnut.“

Tyto fragmenty z Tacita jsou vybrány, jelikož je v nich obsažen přímý odkaz na *lex Oppia de sumptuaria*, a jelikož je mezi uvedenými fragmenty z Livia rozmezí 300 let, takže výborně slouží k dokreslení vývoje římské společnosti.

Jak píše Tacitus „...kdysi byly ženy spoutány zákony Oppiovými a jinými, nyní však se vyprostily z pout, ovládají rodiny, veřejný život, ba dokonce i vojska.“ Tento fragment je z doby principátu, vše včetně morálky se změnilo, postavení žen se uvolnilo, ustanovení poručníků žen nabylo ryze formálního charakteru. Ženy se velice emancipovaly, měly svůj nemalý majetek a měly i politické ambice – např. manželky císařů Augusta, Agrippina, Messalina, Poppea a jiné. Zvláštním výstřelkem bylav době republiky např. prostitutka Achileon – Vlastovka, milenka Gaia Verra, městského praetora a pozdějšího správce provincie Sicílie, který proslul zničením a vydíráním Sicíle.

Zde jde o návrh zákona, který nebyl přijat – ...a tak byl Caecinův návrh odmítnut“. Caecinův návrh

18 Text převzat z Tacitus. Letopisy, Svoboda 1975, přeložili Ant. Minařík a Ant. Hartmann, str. 149 – 151

19 Cornelius (Publius?) Tacitus – 55? – 120? n.l. pocházel z urozené rodiny, prošel úřednickou kariérou, r. 88 praetor, r. 97 konsul, za Trajana správce provincie Asia. Svou literární činnost začal až po smrti Domitianově. Tacitus je názorově spjat se senátorskou opozicí proti Domitiánovým snahám o vytvoření absolutistické monarchie. Dílo: Životopis Iulia Agricolus, Germania, Rozhovor o řečnících, Historiae a Letopisy. Letopisy z nichž jsou této práci používány fragmenty jsou děleny do 16. knih, popisují dění od vlády Augusta, nejvíce je zaujat proti Tiberiovi. Snaží se psát *sine ira et studio*. Kolektiv autorů. Slovník antické kultury. Svoboda 1974, heslo Tacitus

20 pozn autora: rozhodovalo se o tom, kdo bude vyslán do provincie Asia

je nejen návrhem na vytvoření nového právního pravidla – normy, ale je důležitý především z toho, že odkazuje na starý zvyk „*Neboť je starým zvykem, že ženy nebyly brány s sebou do zemí spojenců a cizích národů*“. Stranou také namůže zůstat to, že Caecina to, co navrhuje již 40 let, dodržoval sám; „*Předtím zdůraznil, že jeho manželka s ním žije ve svornosti a že mu porodila šest dětí, on pak že to, co chce stanovit s obecnou platností, zachovával ve své rodině, kterou nechával v Itálii, i když sám sloužil v několika provinciích plných čtyřicet let*“.

Dle fragmentu III. 33. Je možno rekonstruovat návrh Severa Caeciny následovně:

„*Nechť žádného úředníka, kterému připadne provincie, neprovází jeho manželka. Neboť je starým zvykem, že ženy nebyly brány s sebou do zemí spojenců a cizích národů.*“

Jak sám píše Tacitus, tak vydírání provincií byl velice palčivý problém jak v době římské republiky, tak i nyní v době principátu „*Nechť sami uváží, že kdykoli je někdo žalován z vyděračství, manželkám se přičítá větší vina; na ně se hned přilepí právě nejhorší lidé z provincií, ony přejímají a vyřizují záležitosti; dvěma se prokazuje pocta na veřejnosti, dvě jsou místodržitelské úřadovny, přičemž svěhlařejší a vášnivější bývají ve svých rozkazech ženy, jež byly kdysi spoutány zákony Oppiovými a jinými, nyní však se vyprostily z pout, ovládají rodiny, veřejný život, ba dokonce i vojška*“.

Jelikož repetundární zákony²¹ jsou samy o sobě velice zajímavé a i Tacitus se o nich zmiňuje, bude jím věnována následující část.

Etymologie je ze slovesa *repetere* – žádat nazpět. *Crimen repetundarum* je zločin vydírání, kterého se mohl dopustit úředník národa římského při výkonu úřední moci v provincii, šlo především vyžadování „úplatků“ a přivlastňování si různých věcí, především uměleckých. Plný název tohoto zločinu je *crimen pecuniae repetundae*, kde se slovem *pecuniae* rozumí vrácení peněz ve smyslu vrácení zločinem získaného majetku. Původně ani nebylo možné se od rozhodnutí soudu odvolat k lidovému shromáždění, jelikož rozsudek zněl na vrácení majetku, který byl nepoctivě získán na provinciálech (obyvatelích provincií).

21 Následující přehled o *crimen repetundarum* byl sestaven za použití: Justinianových Digest a Institucí, Cicero.M., T. Řeči proti Verrovi, Odeon 1972, přeložil Václav Bahník, Bartošek, M. Verrinae Význam Ciceronových řečí proti Verrovi pro základní problémy státu a práva, Praha 1977, Bartošek, M. Škola právníckého myšlení. Vydalo Karolinum, Praha 1993, Mommsen, T. Romisches Strafrecht, Leipzig, 1899, Rein, W. Das Criminalrecht der Romer von Romulus bis auf Justinianus, Leipzig, 1844

Repetundární zločin byl upraven v těchto následujících zákonech: *lex Calpurnia de pecuniis repetundis* z roku 149 př.n.l., *lex Acilia de repetundis* z roku 123 – 122 př.n.l., *lex Servilia repetundarum* krátce před rokem 111 př.n.l., *lex Cornelia de repetundis* z roku 81 př.n.l., *lex Iulia pecuniis repetundis* z roku 59 př.n.l., *rogatio Pompeia de repetundi* z roku 55. př.n.l., *SC Calvisianum* z roku 4 př.n.l.

Lex Calpurnia de pecuniis repetundis – rogátorem tohoto prvního zákona, který stíhal nepoctivé úředníky v provinciích, byl tribun lidu Lucius Calpurnius Piso Frugi. Trestem bylo vrácení neoprávněně přisvojeného majetku, a proto repetundární řízení nepodléhá provokačnímu právu. *Lex Calpurnia de pecuniis repetundis* vytvořil zvláštní komisi, která byla příslušná pro projednávání *crimen repetundarum*. Tato komise byla tzv. stálou komisí a byla označena jako *questiones repetundarum (perpetuae)*. Tato stálá komise stíhala vydírání obyvatel provincií a jelikož jednou ze stran byli obyvatelé provincií, tedy cizinci – peregrinové, bylo toto řízení v jurisdikci cizineckého praetora. Jelikož *lex Calpurnia de pecuniis repetundis* byl prvním zákonem, který začal stíhat nepoctivé správce provincií, jsou o něm zmínky v různých starověkých dílech, např. v Třech knihách o povinnostech se o *lex Calpurnia de pecuniis repetundis* zmiňuje Marcus Tullius Cicero následovně: II.21: „*Není tomu ještě ani sto deset let, co Lucius Piso zavedl zákon o vyděračství, kdežto do té doby takový zákon neexistoval*“²². Další zmínka o *Lex Calpurnia de pecuniis repetundis* je opět od Cicerona, tentokrát z jeho spisu Brutus; Cicero, Brut., 27, 106: „*Tribun lidu L. Calpurnius Piso byl první, který odsouhlasil zákon o zločinech týkajících se vydírání za konzulátu Maniliova*“²³.

Lex Acilia de repetundis – tímto zákonem došlo k podstatnému posunu v repetundárním soudnictví, neboť *Lex Acilia de repetundis* změnil trest za vydírání a to na dvojnásobek neoprávněně získaného majetku, tím se z repetundárního řízení stalo *iudicium publicum*. *Lex Acilia de repetundis* přinesl jako odměnu pro provinciála, který dovede žalobu úspěšně do konce a nepoctivý správce provincie bude odsouzen, pak získá provinciál římské občanství. Pokud toto beneficium římského občanství Latin odmítne, získá alespoň právo provokace. Další novum, které *lex Acilia* přinesl, bylo vyloučení senátorů z poroty,

22 Cicero., M.,T. Tři knihy o povinnostech, Svoboda, 1970, přeložil J. Ludvíkovský, str. 119

23 *L. enim Piso tribunus plebis legem primus de pecuniis repetundis censorino et Manilio consulibus tulit, text převzat a přeložen z <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/brut.shtml#106>*

která v repetundárním řízení rozhodovala. Tento zákaz se dokonce vztahoval nejen na senatory, ale také na *senatorii*, tedy příslušníky senátorského stavu, v tomto případě na syny senátorů. Důvod tohoto vyloučení byl prostý. Správcové provincií byli senátoři a bývalí magistráti, a tak *lex Acilia* zakázal, aby „senátoři soudili senátoři“.

Lex Servilia repetundarum – jeho rogátorem byl Gaius Servilius Glaucia. *Lex Servilia* zavedl tzv. *comperendinatio*, rozdělení repetundárního trestního řízení do dvou fází či částí. V římském trestním řízení bylo pravidlem, že rozsudek byl vyneseno hned po jednání, ale *lex Servilia* zavedl odročení soudního jednání, toto odročení je právě ono *comperendino*, – *are*, – *avi*, – *atum* (*comperendinus* – pozitřejší); odročiti soudní nález na třetí den a sporné strany na ten den předvolat²⁴.

Lex Cornelia de repetundis – rogátorem tohoto zákona, jak je patrné z gentilního jména uvedeného v názvu zákona, byl Lucius Cornelius Sulla. O tomto zákonu se dochovalo velice málo konkrétních zpráv, víme jen, že nepoctivý správce provincie byl odsouzen k vrácení 1/3 nepoctivě získaného majetku.

Lex Iulia pecuniis repetundis – rogátorem tohoto repetundárního zákona byl Gaius Iulius Caesar. Tento zákon je dochován mimo jiné v Justiniánových Institucích 4.18.11. a v Digestech Dig. 48.11.0. Tento zákon byl poslední republikánskou úpravou postihu nepoctivých provinčních správců. Trestem byla pokuta ve výši čtyřnásobku neoprávněně získaného majetku a nepoctivý správce provincie byl vyloučen ze senátu.

Rogatio Pompeia de repetundis – rogátorem byl Gnaeus Pompeius Magnus. Tento návrh zákona nebyl odsouhlasen. Zmínka o tomto návrhu je např. v Ciceronově řeči Pro Rabiria Postuma 6,13.

SC Calvisianum – toto senatusconsultum zjednotilo řízení ve věci repetundárních zločinů. Nyní rozhodovl sbor 5 senátorů.

Tresty za vydírání provincií se postupem doby a závažností těchto přestupků měnily. Nejdříve bylo trestem vrácení peněz, které byly získány zločinem. Později vrácení 2 – 4 násobku neoprávněně získané částky. V těch nejtěžších případech bylo trestem též *exilium* a „doprovodným trestem“ byla ztráta způsobilosti zastávat magistraturu, nepoctivý správce byl vyškrtnut z *alba iudicium* (alba soukromých soudců), a též byl vyloučen ze senátu.

Závěr, proměny římské společnosti –

od rozmařilosti k vydírání

Změna morálky a chování vede k vytváření nových zákonů. Tento článek si nekladl za cíl udělat kritickou analýzu římské společnosti, ale rozebrat několik fragmentů o běžných denních událostech ve starověkém Římě a najít k nim právní regulaci. Cílem této práce byl rozbor textu neprávnických pramenů a snaha ukázat, co se v několika odstavcích skrývá. Díky exegesi, jako vědeckému postupu se tak ukázala rozmanitost a rozličnost obyčejného života, a to na základě dvou zákonů: sumptuárního a repetundárního.

V římské společnosti dochází k velkému mravnímu posunu a vůbec posunu životních postojů od přísného republikánského, k uvolněnému a méně formálně svázanému životu v době principátu. V průběhu třech století, což je časová vzdálenost rozebraných fragmentů, vidíme neustálou propojenost jednotlivých norem římského práva. I po třech stoletích se Caecina dovolává Oppiova zákona a vidí v malém ústupku problém, který zapříčinil mimo jiné i rozmach repetundárních zločinů, což dokazuje i výše citovaný Ciceronův výrok, že v jeho době platil první repetundární zákon pouhých 110 let tedy, že Římané dlouhou dobu nepotřebovali tento zákon. První provincie, kterou Římané získali byla Sicílie v roce 241 př. n. l. a první repetundární zákon je z roku 149 př. n. l. *lex Calpurnia de pecuniae repetundis*. **Valerius Maximus²⁵ o zrušení sumptuárního Oppiova zákona, píše: Valerius Maximus IX, 1,3** „Konec druhé punské války a porážka Filipa, krále Makedonského, povzbudila Řím k uvolnění mravů. V této době se ženy odvážily oblehnout dům Brutů kteří se chystali překazit zrušení Oppiova zákona. Ženy si přály, aby byl zrušen, protože jim zakazoval nosit různobarevné oblečení, mít na sobě více než polovinu unce zlata, přiblížit se k Římu na méně než tisíc kroků na voze se dvěma koni, pokud šlo o jinou příležitost než oběť. A ony dosáhly toho, že zákon, který byl dodržován dvacet let, byl nakonec zrušen. Muži tehdy nepředvídali k jaké vytříbenosti pro luxus povede zanícenost a umíněnost tohoto ženského seskupení nemajícího obdoby, ani kam až se bude ubírat jejich smělost, když už jednou zvítězí nad zákony. Pokud by bývali viděli celý tento aparát ženské módy, ke kterému se každý den

25 Valerius Maximus, římský rétor a spisovatel z 1. stol. n. l. Autor sbírky *Dictorum et factorum memorabilium libri IX* Devět knih pamětihodných výroků a činů. Jedná se o sbírku příkladů ctností a neřestí vybraných z římských dějin za účelem občanské a mravní výchovy. Kolektiv autorů. Slovník antické kultury. Svoboda 1974, heslo Valerius Maximus

24 Pražák, Novotný, Sedláček: Latinsko – český slovník. Praha 1933, heslo *comperendino*

*přidávají ještě nákladnější novinky, jistě by se hned od počátku postavili proti tomuto nevázanému luxusu.*²⁶

Nejenom vzdálenost jednotlivých fragmentů dodává tématu na zajímavosti, ale také jejich obsah, který je opravdovou „vývojovou sondou“ do života starověké římské společnosti. Jednotlivé rozebrané okruhy se zabývají postavením žen v římské společnosti, rozebírají zákonodárství, resp. účel zákonů a repetundární zločiny, ale všechny tyto tři okruhy jsou spojeny jednou otázkou a to, zda má být luxus omezován. V životě Římanů se pak na tuto otázku hledí z pohledu mravního kritéria, které je determinováno základními římskými ctnostmi: *prudentia* (zkušenost, znalost, zběhlost), *clementia* (mírnost, shovívavost), *fides* (věrnost), *pietas* (zbožnost, ve významu úcty k bohům, plnění povinností vůči nim *iustitia adversus deos*, ale také k rodičům, předkům i tradici.), *virtus* (zmužilost, statečnost, posléze chápána jako ctnost obecně)²⁷.

Summary: *Change of moral and behaviour tends to create new legislative acts. This paper does not want to analyse critically the Roman society, but to analyse several fragments about common daily news in Ancient Rome and to find corresponding legal regulation. The objective of this article was a study of not legal sources of law and an effort to show their importance. By way of exegesis as a scientific method a variety of common life has come up on the basis of two groups of laws – sumptuary laws and laws of extortion.*

In Roman society, there are big moral changes and generally changes of life attitudes, from the serious republican to the free and less formal life in period of Principate. During the period of three centuries, that is a time difference of the two analysed fragments, we can see continuous interconnection of particular norms of Roman law. Even after three centuries Caecina refers himself to Lex Oppia and he sees in small concession a problem that caused among others increase of extortion crimes. That proves also the Cicero's sentence (mentioned in the article). According to him the first extortion law is valid (in his period) only 110 years and this proves the fact that Romans did not need long time this law. The first province of Romans was Sicily in 241 B.C. and the first extortion law called lex Calpurnia de pecuniae repetundis dates back to 149 B.C.

Not only the time difference of particular fragments makes the topic interesting, but only their content that is a real “development probe” to the life of ancient

Roman society. The paper analysed three topics: the position of women in Roman society, the legislation, event. the objective of laws and extortion crimes, and all these three domains are connected by one question, and so if the luxury has to be limited. This question means for Romans a moral standard that is determined by basic qualities: prudentia (experience, knowledge, skills), clementia (gentleness, toleration), fides (fidelity), pietas (piety, in meaning of veneration of gods, fulfillment of obligations to them iustitia adversus deos, but also veneration of parents, ancestors and tradition), virtus (courage, braveness, later it means morality in general)²⁸.

Kontakt: frydekjr@volny.cz

Použitá literatura a prameny

- Cicero, M.T. Tuskulské hovory, přeložil Václav Bahník, Svoboda 1976.
- Cicero, M.T. O povinnostech, přeložil Jaroslav Ludvíkovský, Svoboda 1970.
- Cicero, M.T. De officiis libri tres, editor Theodorus Schiche, Lipsko 1885.
- Cicero, M.T. Řeči proti Verrovi, Odeon 1972, přeložil Václav Bahník
- Gaius. Učebnice práva ve čtyřech knihách, přeložil J. Kinc, Brno 1999.
- Livius. Dějiny, přeložil Pavel Kucharský, Svoboda 1976.
- Tacitus. Letopisy, vydalo nakladatelství Svoboda v roce 1975, přeložili Antonín Minařík a Antonín Hartmann.
- Tacitus. Z dějin císařského Říma, Rozprava o řečnících, přeložili Antonín Minařík, Antonín Hartman a Václav Bahník.
- Suetonius. Životopisy dvanácti císařů, Praha 1956, přeložil Bohumil Ryba.
- Bartošek, M. Encyklopedie římského práva, Praha 1994.
- Bartošek, M. Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje, Academia Praha 1995.
- Bartošek, M. Verrinae Význam Ciceronových řečí proti Verrovi pro základní problémy státu a práva, Praha 1977.
- Bartošek, M. Škola právníckého myšlení. Vydalo Karolinum, Praha 1993.
- Blaho, P. Justiniánské Inštitúcie, Iura edition, Trnava 2000.
- Boháček, M. Nástin přednášek o soukromém právu římském., 1. a 2 díl, Praha 1946.
- Dobiáš a kol. Dějiny lidstva od pravěku k dnešku. Římské impérium, jeho vznik a rozklad, Praha 1936.
- Dulckeit – Schwartz: Römische Rechtsgeschichte, 5. vydání, C.H.Beck München.
- 28 See for ex. Skřejpek, M. Ius et religio. Pelhřimov. Nakladatelství a tiskárna 999, 1999

26 text převzat a přeložen z: <http://webu2.upmf-grenoble.fr/Haiti/Cours/Ak/Leges/Oppia.html#V>

27 blíže např. Skřejpek, M. Ius et religio. Pelhřimov. Nakladatelství a tiskárna 999, 1999

- Eck, W. Augustus a jeho doba, Vyšehrad, Praha 2004
- Groh, V., Hejzlar, G.: Život v antickém Římě, Praha 1972.
- Groh, V. Starý Řím, Praha 1931.
- Groh, V. Řím. Studie o jeho počátcích, Praha 1923.
- Grant, M. Dvanáct císařů, 1. vydání, Praha 1998.
- Grant, M. Dějiny antického Říma, Praha 1999.
- Hattenhauer, H. Evropské dějiny práva, C.H.Beck 1998, 2 vydání.
- Hošek, R. Římské náboženství, Praha 1986.
- Kincl, J. Urfus, V., Skřejpek, M. Římské právo. 1. vydání. Praha: C.H.Beck, 1995.
- Král, J.: Státní zřízení římské, Praha 1921.
- KOLEKTIV AUTORŮ. Encyklopedie antiky, Academia, Praha 1973.
- Kolektiv autorů red. Italo Salvan a Renato Vaporali. Antický Řím, Tatran, 1964, přeložila Květa Fischerová, redigoval Antonín Hartman.
- Kincl, J. Deset slavných procesů Marka Tullia, Praha 1997.
- Mommsen, T. Romisches Strafrecht, Leipzig, 1899.
- Pečírka, J. a kol. Dějiny pravěku a starověku, Praha 1979.
- Pražák, Novotný, Sedláček. Latinsko-český slovník, Praha 1933.
- Raffalt, R. Velcí římscí císaři, Praha 2001, 1. vydání, přeložila Monika Kuprová.
- Rein, W. Das Criminalrecht der Romer von Romulus bis auf Justinianus, Leipzig, 1844.
- Robert, J-N. Řím 753 př.n.l. až 476 n.l., Lidové noviny 1999.
- Saska – Groh. Mythologie Řekův a Římanův, 6 vydání, Praha.
- Skřejpek, M. Texty ke studiu římského práva 1. vydání. Praha 2001.
- Skřejpek, M. Římské právo v datech. Skripta. 1. vydání. Praha, C.H.Beck 1997.
- Skřejpek, M. Texty ke studiu římského práva 1. vydání. Praha 2001.
- Skřejpek, M., Ius et religio, Právo a náboženství ve starověkém Římě, Vydavatelství 999, 1999.
- Skřejpek, M., Falada, D., Kuklík, J., Exegésis výklad právních textů, Aleš Čeněk 2008, 2. rozšířené vydání.
- Sommer, O. Učebnice soukromého práva římského díl 1.a 2. díl. v Praze 1933 nákladem vlastním.
- Sommer, O. Prameny soukromého práva římského, nákladem vlastním, Praha 1932.
- Sommer, O. Texty ke studiu soukromého práva římského, nákladem vlastním, Praha 1932.
- Sommer, O., Schrutz, O., Hýsek, M. Co nás pojí s antikou I., Praha 1925.
- Tureček, J. Světové dějiny státu a práva ve starověku, Orbis Praha 1963.
- Veselá, R., Schelle. K. ed.: Římské právo a neprávnické prameny, Spisy Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Řada teoretická 278, Brno 2004.

Internetové zdroje

- www.thelatinlibrary.com
<http://elearning.unifr.ch/antiquitas>
<http://webu2.upmf-grenoble.fr>
<http://www.websters-online-dictionary.org>

Suverenita Boha v moderní islámské teokracii

JUDr. Petr Osina Ph.D.

Osina, P. Suverenita Boha v moderní islámské teokracii. *Acta iuridica olomucensis*, Vol. IV (X), 2009, No. 6, pp. 297–299

Anotace: Tento článek se zabývá teorií suverenity Boha jako protikladným konceptem vůči sekulární teorii suverenity lidu. Po obecném vymezení následuje konkretizace na příkladu politického a ústavního systému Íránu.

Abstract: This article deals with the theory of the sovereignty of God as contradictory concept compared with the secular theory of popular sovereignty. After the general definition follows the concretization on the example of political and constitutional system of Iran.

Klíčová slova: suverenita lidu, suverenita Boha, teokracie, Nejvyšší duchovní vůdce, Rada dohlížitelů

Keywords: popular sovereignty, sovereignty of God, theocracy, Religious leader, Guardian council

Moderní demokracie i teokracie sdílejí společnou premisu, kterou je idea suverenity. Suverenitu lze chápat v negativním smyslu – jako nezávislost státní moci na jakékoli jiné moci uvnitř i mimo hranice státu. Pozitivní chápání suverenity pak znamená, že státní moc je výlučnou mocenskou institucí na určitém území, když ona jediná disponuje schopností určovat chování všeho obyvatelstva daného území a jestliže získá mocensky výlučné a svrchované postavení ve vztahu ke všem ostatním mocenským institucím, které působí na daném území.¹

Demokracie je založena na myšlence, že suverenita náleží lidu. Vůle lidu dává státní moci, jejím představitelům a jejím rozhodnutím legitimitu, tj. ospravedlnění, zdůvodnění. Za státním zřízením můžeme vidět fiktivní společenskou smlouvu, dohodu všech obyvatel země, že se sjednotí v politické těleso a podřídí společné vládě, kterou ustaví. Jedině lid, celek státních občanů, disponuje mocí ustavující – mocí dávat ústavu. Teprve z ústavy pak vyplývá moc ustavená, moc vykonávaná ústavními orgány státu.²

Filosofickým základem principu suverenity lidu je tedy teorie společenské smlouvy. Společenská smlouva je filosofická fikce, vycházející z premisy, že základem politického společenství svobodných lidí musí být souhlas ovládaných. Úvahy o společenské smlouvě se pak snaží odhalit, co je obsahem tohoto souhlasu ovládaných, s čím vším souhlasí a za jakých podmínek. V tom se jednotlivé koncepce společenské smlouvy liší.³

1 Holländer, P.: *Základy všeobecné státovědy*, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, Plzeň 2009, str. 82

2 Wintř, J.: *Principy českého ústavního práva* (s dodatkem principů práva evropského a mezinárodního), Eurolex Bohemia, Praha 2006, str. 21 a násl.

3 Wintř, J.: *Princip subsidiarity, princip suverenity lidu a dělba moci mezi stát a kraje*, in: *Česko-německé diskusní fórum*, Plzeň 2008

Výsledkem společenské smlouvy je jednak ustavení politického společenství, jednak ustavení vlády, například přímo voleného sboru, při jehož periodicky se opakujících volbách dochází k obnovování souhlasu lidu s vládou. Společenská smlouva může a priori omezit určité obsahy vládních rozhodnutí (např. zakotvením nedotknutelnosti lidských práv) a může též určitými institucionálními prvky klást překážky zneužívání moci (např. dělbu moci). Základem politického systému vytvořeného společenskou smlouvou je však suverenita lidu – lid, který se ustavil společenskou smlouvou, je zdrojem veškeré veřejné (státní) moci (neboť ta plyne ze smlouvy, ze souhlasu ovládaných) a o přímou nebo nepřímou volbu lidem se opírají všichni představitelé veřejné moci.⁴

V islámu patří svrchovanost Bohu. Bůh je nejvyšší dárce, v jeho rukou je nejvyšší moc, jen on je výhradním soudcem a zákonodárcem. Podle islámské politické doktríny je to Bůh a nikoliv lid, kdo dodává legitimitu vládě a jejím zákonům. Efekt tohoto rozdílu je takový, že podle islámské politické doktríny tehdy, když lidé chtějí určité zákony nebo určitou vládu, nemusí tyto být legitimní, pokud dotčený zákon nebo vláda je v rozporu s boží vůlí. Tato vůle je interpretována z Koránu islámskými učenici. Vláda má být vykonávána jen prostřednictvím božího zákona, a to celého; nic z jeho ustanovení není dovoleno upravovat, pozastavovat nebo pokládat za relativní či zastaralé.

Islámská kultura má svoje hodnotové struktury zakotvené v Koránu a Sunně, z nichž vychází i právní systém šaría. Základním principem je zde jednota Boží vůle a lidského jednání; Bůh je zákonodárce, zákon je jednou pro vždy stanoven a nelze jej měnit, lze jej pouze interpretovat. Lidská práva nejsou uni-

4 Tamtéž

verzální, každý muslim získává svou identitu až jako člen muslimské společnosti, a to tím, jak se zasazuje o její udržení, prosperitu a rozšíření. To jsou práva muslima, která jsou současně povinnostmi, ale i privilegii, jež Bůh muslimům dává. Tato privilegia přísluší pouze pravověrným, nejsou ani univerzální, ani vrozená. Lidská práva člověku nenáleží, jsou v rukou Alláha a těch, kteří interpretují jeho vůli.

Stát je od toho, aby zajistil dodržování Božího zákona. Zatímco na Západě se prosazuje omezení moci státu právy jednotlivce na základě tradice přirozeného práva, v islámu základní principy neformuluje stát nebo společnost, ale Bůh. Nemohou tedy ani vznikat konflikty mezi státem a jednotlivcem, protože stát i občan musí usilovat o prosazení zákona a jeho dodržování. Hlavními bariérami prosazování myšlenky lidských práv, z nichž se odvozuje neslučitelnost šarií s deklaracemi a konvencemi lidských práv, jsou dva principy, které jsou ve výslovném znění formulovány v Koránu – podřízené postavení ženy a trest smrti za přestup na jinou víru.

Většina islamistů věří, že jen Bůh je suverén, a tudíž jediný zákonodárce. Absolutismus vládce je přípustný, pokud je uveden do souladu s vůlí Boha. Odpor vůči vládci závisí na charakteru hereze. Zde leží hlavní rozpor v tvrzení islamistů. Na jedné straně hlásají revoltu proti existujícímu řádu a na druhé straně posvěcují a obhajují vládu státu s totalitními, despotickými rysy. Náboženská víra je proto často zneužívána jak islámskými vládci, tak i samými islamisty.

Např. Abú Aclá al-Mawdúdí, zakladatel indické Džamaat-i islámí, zastával názor, že demokracii je nutné chápat jako omezenou lidovou suverenitu, která byla vytvořena a řízena Božím zákonem. Jedním dechem však zdůraznil, že islám je antitezí západní sekulární demokracie, založené na suverenitě lidu. Rovněž Sajjid Qutb rozhodně odmítal z principu suverenitu lidu. Islámský stát podle jeho vize musel být založen na koranických základech, vycházejících z principu konzultací či šúrá (tj. interpretace šarií). Islámské právo je kompletní legální a morální systém, a proto žádná druhá legislativa není potřebná a nezbytná. Vědecké diskuze se nyní vedou pouze o rozsahu přípustné míry lidové suverenity, nikoli o její existenci v pravém slova smyslu.⁵

Konkrétním příkladem moderní teokracie může být Írán, o kterém se v posledních letech v médiích hovoří zejména v souvislosti s jeho jaderným programem. V červnu 2009 se konaly v Íránu prezidentské

volby a v souvislosti s nimi se objevily ve sdělovacích prostředcích také informace o fungování politického a ústavního systému této země.

Tento systém vychází z teorie ajatolláha Chomejního, kterou nastínil ve svých přednáškách později sebraných do knihy Islámský stát – vláda duchovenstva (Hokumat-e eslámí – velájat-e faqíh). Podle této teorie musí být vláda vedena vzdělanou duchovní elitou, tedy islámskými znalci práva. Chomejního teorie se částečně podobá teorii řeckého filosofa Platóna, který prosazoval ve svém díle Ústava vládu moudrých filosofů. Filozofy v Chomejního teorii nahrazují islámští duchovní (fuqahá⁶).

Chomejní navázal na tradici šíitů – menší muslimské větve, která ovšem tvoří v Íránu většinu. Šíité tvrdí, že zákonným nástupcem proroka Mohameda v čele muslimské obce byl jeho zeť Alí a pak dále Alího potomci. Ti ale byli pronásledováni sunnity a nakonec poslední z nich (dvanáctý šíitský imám Muhammad ibn Hasan) v devátém století zmizel. Šíité věří, že se skryl a že se vrátí na zem jako spasi- tel (mahdí). Než k tomu ovšem dojde, musí někdo vládnout jako jeho zástupce – a tím má být podle Chomejního šíitské duchovenstvo (ajatolláhové). Proto používá Chomejní pro vládu slovo *velájat*, které označuje také místodržitelství nebo poručnictví.

Současný íránský režim představuje určitou směsici prvků západní demokracie (např. všeobecné volby, ústava) a teokratického systému vlády opřené o šíitský islám. V íránském ústavním systému najdeme typické státní orgány jako je parlament (nazývá se Islámské poradní shromáždění), vláda, prezident, soudy atd. Dále bych se proto věnoval především postavení zvláštních orgánů, které souvisí s realizací principu suverenity Boha.

Prvním z takových orgánů je Nejvyšší duchovní vůdce (rahbar), který je volen na doživotí Radou expertů.⁷ Ta má 86 členů, kteří jsou voleni občany ve všeobecných volbách z řad duchovních (imámů). Rada expertů (jakási duchovní moc Íránu) má zásadní rozhodovací pravomoc v oblasti muslimského náboženství, dále se stará o charakter státu a jeho duchovně morální profil. Členové Rady expertů jsou voleni na 8 let.

První osobou ve funkci Nejvyššího duchovního vůdce byl vůdce islámské revoluce z roku 1979 Sajjid Rúholláh Músaví Chomejní. Od roku 1989 do současné doby je jím Sajjid Alí Chameneí.

Nejvyšší duchovní vůdce má významné jmenovací pravomoci. Jmenuje Nejvyšší hlavu íránského

5 Bureš, J.: Státová právní koncepce v programech islamistických hnutí na Blízkém východě, Mezinárodní vztahy 3/2002, str. 17

6 od slova faqíh – znalec islámského práva; v sunnitském islámu se častěji používá slovo álim (mn. č. ulamá)

7 Čl. 107 Ústavy Íránské islámské republiky z roku 1979

soudnictví (tento ústavní činitel pak jmenuje předsedu Nejvyššího soudu a generálního prokurátora), velitele armády, ředitele rozhlasu a televize. Kromě toho jmenuje 6 duchovních do dvanáctičlenné Rady dohlížitelů. Nejvyšší duchovní vůdce je nejvyšším velitelem ozbrojených sil, může vyhlásit mobilizaci a válečný stav. Může odvolat z funkce prezidenta, kterého Nejvyšší soud uzná vinným pro porušení ústavních povinností. Další pravomocí je též promíjení a snižování trestů odsouzeným na návrh Nejvyšší hlavy íránského soudnictví.⁸

Prezident je po Nejvyšším duchovním vůdci druhým nejvyšším představitelem výkonné moci. Je volen na 4 roky ve všeobecném hlasování (není ustanoven „z vůle Boží“, a proto může být pověřen mocí z vůle lidu). Zároveň prezident plní funkci předsedy vlády. Je zde tedy hlava státu, která řídí světské záležitosti, tím je prezident; vedle něj je zde duchovní vůdce státu.

Veškerá rozhodnutí parlamentu musí projít přes Radu dohlížitelů – důležitý orgán složený ze 6 světských a 6 islámských právníků, který dohlíží na to, zda přijímaná rozhodnutí světské administrativy jsou v souladu s šariíou a ústavou. Světské právníci jsou voleni parlamentem na návrh Nejvyšší hlavy íránského soudnictví, zatímco duchovní vybírá Nejvyšší duchovní vůdce.⁹ Členové rady jsou voleni na 6 let, každé tři roky se ale mění 3 osoby z obou skupin.¹⁰

Rada dohlížitelů má právo veta, pokud Parlamentem navržený zákon shledá v rozporu s islámskými principy či ústavou. Na posouzení má lhůtu 10 dnů. Pokud je zákon neslučitelný, vrátí jej parlamentu k přepracování. Bez souhlasu Rady nemůže zákon vstoupit v platnost. Soulad se šariíou posuzuje pouze 6 duchovních, soulad s ústavou všech 12 členů Rady.¹¹ V této funkci bývá často Rada dohlížitelů přirovnávána k ústavním soudům v západních demokraciích.

Důležité pravomoci se týkají také volebního procesu. Rada dohlížitelů může vetovat kandidaturu osob ucházejících se o volené funkce (poslance, prezidenta) před volbami, shledá-li jejich dosavadní život neslučitelný s mravními normami islámu. Poté také přezkoumává stížnosti na řádný průběh voleb.¹²

V roce 1988 byla zřízena Rada pro posouzení zájmů islámské republiky (dala by se označit jako „smířčí“ rada). Její hlavní rolí je řešení konfliktů mezi

Radou dohlížitelů a parlamentem.¹³ Může dokonce přijímat dočasné zákony, které platí tři roky. Jejich 31 členů jmenuje Nejvyšší duchovní vůdce především z řad duchovních a tato rada slouží i jako jeho poradní orgán.

Jak je patrné z textu, teorie státu v islámské kultuře je těžko slučitelná s parametry moderního západního sekulárního státu. Hlavní příčina spočívá především v nekompromisně uplatňované centralitě Boha a v omezení suverenity nezávislého subjektu – člověka či občana ve společnosti. Konzervativní islámští teoretici zásadně odmítají sekularismus a oddělení náboženství od státu. Ideálem státu je teokracie, v níž vůdce autokraticky zavádí božské příkazy a vůle občanské reprezentace je omezena pouze na poradní funkce.

V íránském modelu sice parlament existuje, ale je zcela podřízen Nejvyššímu duchovnímu vůdci. Klíčovým úkolem je zajistit jednotu, solidaritu islámského společenství, ale pluralismus západního typu ji rozrušuje. Absolutní preference islámského práva a jeho přijetí v důsledně původní podobě pro všechny oblasti života by zkomplikovaly proces modernizace a provedení liberálních protřžních reforem v období globalizace. Problémem je, že zavádění modelu striktní islámské nomokracie má poměrně výraznou podporu zdola.¹⁴

Summary: *This article aims at the theory of the sovereignty of God as contradictory concept compared with the secular theory of popular sovereignty. After the general definition follows the concretization on the example of political and constitutional system of Iran.*

Kontakt: petr.osina@upol.cz

8 Čl. 110 Ústavy Íránské islámské republiky z roku 1979

9 Čl. 91 Ústavy Íránské islámské republiky z roku 1979

10 Čl. 92 Ústavy Íránské islámské republiky z roku 1979

11 Čl. 96 Ústavy Íránské islámské republiky z roku 1979

12 Čl. 99 Ústavy Íránské islámské republiky z roku 1979

13 Čl. 112 Ústavy Íránské islámské republiky z roku 1979

14 Bureš, J.: Státová právní koncepce v programech islamistických hnutí na Blízkém východě, Mezinárodní vztahy 3/2002, str. 22

Proč učit právní dějiny? K modernizaci studia na PF UP v Olomouci

JUDr. Mgr. Ondřej Horák Ph.D.

Horák, O. Proč učit právní dějiny? K modernizaci studia na PF UP v Olomouci. *Acta iuridica olomucensis*, Vol. IV (X), 2009, No. 6, pp. 301–303

Anotace: Článek se věnuje reformě studia na Právnické fakultě UP v Olomouci a snaží se obhájit význam a potřebu výuky právních dějin pro právní vzdělání.

Abstract: The article deals with the educational reform at the Faculty of Law UP in Olomouc and tries to defend the importance and need of teaching the history of law for lawyers.

Klíčová slova: reforma studia, modernizace studia, právní historie

Keywords: law-educational reform, modernization of law-education, history of law

Psát o smyslu právních dějin se stává v současné realitě olomoucké právnické fakulty příslovečným nošením sov do Athén. Především tak již dříve učinili povolanější (za posledních 150 let české právní vědy nejen většina právních historiků, ale i řada jiných významných právních vědců¹) a dále proto, že současné olomoucké brány jsou těmto sovám navíc uzavřeny. Přesto tato úvaha vznikla a bezprostředním impulzem pro ni byl slavný Tizianův obraz „Alegorie moudrosti“, který jsem nedávno viděl v londýnské National Gallery²: jde o trojportrét (samotného malíře, jeho syna a dále synovce, přičemž se každý z nich dívá jiným směrem) představující tři fáze života (stáří, dospělost, mládí) a současně zosobňují minulost, přítomnost a budoucnost. Symbolika je zřejmá, nad jejich hlavami se navíc nachází toto

motto: *EX PRAETERITO/PRAESENS PRUDENTER AGIT/NI FUTURU[M] ACTIONE[M] DETURPET!* Věta není zakončena znaménkem, dříve ho nebylo třeba, dnes by starší a zkušenější zřejmě doplnili vykřičník, ale v současné situaci by tam měl být spíše otazník...

Málokdo přemýšlí o významu svého oboru pro vzdělávání mladých právníků častěji než právní historici. Je to dáno zřejmě tím, že se opakovaně dostáváme pod tlak pozitivněprávních předmětů a různých reformátorů, a snad i charakterem vlastního oboru.³ Už dávno si nepřipadáme „samozřejmě“ a každý pro sebe stále častěji hledáme odpovědi na otázku, zda a v jaké podobě má smysl učit právní dějiny? Představa, že patří ke „slušnému vychování“ znát vlastní historii a že odkrývání dědictví řady generací právníků, kteří se věnovali právu před námi, může být poučné i dobrodružné, už dávno nestačí ani nám samotným. Stále více jsme konfrontováni s otázkou, co vlastně přinášíme absolventům do jejich praxe!

Myslím, že smyslem právní historie není studentům vštěpovat fakta, ale ukazovat cesty, propojovat souvislosti, rozšiřovat jejich obzory, rozvíjet právní myšlení. Dějiny se sice neopakují, ale v jistém smyslu se stále vracejí, protože se neustále řeší podobné situace. Proč by si však měl absolvent právnické fakulty odnést ze svých studií také a právě právněhistorickou zkušenost?

1 Jedním z nich byl také právní filosof Bohuš Tomsa, jehož úvaha „Právní historie a právní praxe“ (otištěná původně v roce 1943 v časopisu *Právní praxe*) byla částečně přetištěna v posledním čísle brněnského fakultního časopisu. Srov. Horák, Ondřej: *Semper magistra? K návrhu nového studijního programu PF UPOL. Časopis pro právní vědu a praxi*, Vol. 17, 2009, No. 3 (v tisku). Z právních historiků nověji srov. Knoll, Vilém: *Metamorfózy právní historie a platné právo*. In Jermánová, Helena, Masopust, Zdeněk (edd.). *Metamorfózy práva ve střední Evropě*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference „Metamorfózy práva ve střední Evropě“ a kolokvia „Metamorfózy veřejné správy“, pořádaných Ústavem státu a práva AV ČR a Fakultou právnickou ZČU v Plzni ve dnech 11.–13. června 2008 ve Znojmě. Praha; Plzeň: Ústav státu a práva AV ČR; Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 92–103, a Týž. *Przedmioty historyczno-prawne w Republice Czeskiej. Czasopismo Prawno-Historyczne* (v tisku).

2 <http://www.nationalgallery.org.uk/paintings/titian-and-workshop-an-allegory-of-prudence> (citováno dne 28. 8. 2009, 14.00)

3 Současné modernizační snahy nejsou ničím novým, reforma studia se v právní obci v podstatě probírala neustále a vždy to směřovalo k omezení rozsahu právněhistorických předmětů. Srov. VOJÁČEK, Ladislav. Příprava reformy právnického studia v první ČR a učitelé brněnské právnické fakulty. *Notitiae ex Academiae Bratislavensi Iurisprudentiae*, Vol. 1, 2007, No. 1, pp. 28–49.

1) Kořeny a paradigma: historické a teoretické předměty formují právníky jako stav a také vytvářejí paradigma právní vědy. Právě tím se odlišujeme od diletujících praktiků, jejichž znalost právního řádu i faktického fungování práva ve společnosti může být obdivuhodná, ale stěží (v rámci výuky) může vést k následování. Cílem právního studia by nemělo být, aby student věděl, že něco platí, ale také proč platí právě toto a v této podobě. Právní historie v tomto hledání podává pomocnou ruku, ukazuje cestu, která se v řečtině ne nepříhodně nazývá *methodos*.

2) Předává zkušenosti: smyslem každé výuky je předávání zkušeností, které by měly být s ohledem na speciální zaměření vyučujícího na vysoké odborné úrovni, podložené vědeckou prací v daném oboru. Studenti se tak během poměrně krátké doby mohou seznámit, srovnat a nechat se inspirovat řadou různých zkušeností. Právní historici však předávají nejen svoji přímou zkušenost, ale i tu zprostředkovanou (a to nejen svých vlastních učitelů, často z právnických i filozofických fakult, ale i „velkých učitelů“ z více než pětadvaceti staletí evropského právního vývoje).

3) Učí pochybovat: tedy ono okřídlené *non iurare in verba magistri*. V historii stejně jako v právu neexistují jediná správná řešení – v obou záležitích často na argumentaci. Předání této každému praktickému právníkovi tisíckrát prověřené zkušenosti však – alespoň za dob svých studií – v rámci pozitivněprávních předmětů chybělo.

4) Inspiruje: Při interpretaci a argumentaci můžeme „vytěžit“ bohatství myšlenek a řešení v evropském právním vývoji (ať už půjde o římské právo v *CIC*, tak i ve své modifikované podobě v *ABGB*, *CC*, *BGB* či *ZGB*, abych zmínil alespoň nejvýznamnější evropské občanské zákoníky). Abychom nezůstali pouze u slov, katedra podala grant na zavedení nového předmětu „Historická interpretace vybraných institutů soukromého práva“, který bude při řešení judikátů Nejvyššího soudu ukazovat inspirativnost právní historie.

5) Seznamuje nejen s právním, ale i společenským a kulturním vývojem.

To vše jsou s větším či menším úspěchem naplňované ambice právní historie. Je ovšem pravdou, že za dnešní stav si zčásti může právněhistorická obec sama – vždy platilo, že zapalovat může jen ten, kdo hoří. Tento nedostatek však nejde na vrub oboru právní historie, ale těch, kteří mají na starosti jeho personální zabezpečení.

To, co jsem výše uvedl obecně, se pokusím představit na příkladu vlastnictví a přístupu právněhistorické výuky na PF UPOL. Chápání vlastnictví

a jeho garance patří k ústředním otázkám dějinného vývoje – na tom se shodovali iusnaturalisté, pozitivisté, normativisté či marxisté, i když k této starobylé instituci a jejímu hodnocení přistupovali odlišně. Jde o posvátné a nedotknutelné právo, výlučné právní panství, zmocnění k normotvorbě či dohasínající formu přivlastňování statků? V rámci seminářů Právních dějin se studenti dozvědí o přístupu filosofů i právníků a s tím souvisejících významech pojmu vlastnictví, o vývoji právní terminologie, o rozlišování vlastnictví a vlastnického práva, o vývoji chápání předmětu vlastnického práva (věc hmotná x nehmotná) či o způsobech omezení vlastnictví, které jsou často podmíněny dobovou politickou situací. Na vlastnické problematice je demonstrován jak vliv filosofických a teoretických představ na právní úpravu, tak určující význam právní teorie pro právní praxi či vědecký vývoj našich předních civilistů (Randa, Krčmář, Sedláček, Knapp). V dalším semestru je na tento základ navázáno a je představena ochrana vlastnictví v evropském ústavním vývoji a zvláště pak výrazné proměny v této ochraně po první světové válce, meziválečné pozemkové reformy a konfiskace po druhé světové válce, a to ve srovnání s domácím právním vývojem. V rámci výběrových seminářů se pak může přistoupit k řešení praktických příkladů platného práva historicko-komparativní metodou (z témat uvedme věci v právním smyslu, příslušenství a součásti věci, vydržení a promlčení, nabytí od nevlastníka etc.). Bez předchozího historického uvedení by to však nebylo nic jiného než kazuistika komerčních seminářů, která nám zdánlivě během jednoho odpoledne přinese více než semestrální studium vybraného pozitivního práva.

Právníkovi finančního úřadu (tradiční právní profese budou bohužel většine absolventů v horizontu 6 let nedosažitelné) asi příliš v jeho každodenní práci nepomůže, že se dozví, že české moderní právní názvosloví je poměrně mladé a že termín pro vlastnictví se v podobě slova „vlastnost“ prosadil až na počátku 19. století, že pouze v druhé polovině 19. století se v domácím právním vývoji neuplatňoval trest konfiskace (propadnutí majetku), jak rafinovaně se konfiskovalo za první světové války a jak se tomu velezrádci (mj. také pozdější první čsl. ministr financí dr. Rašín) bránili, že středověký institut děleného vlastnictví u nás *de iure* platil až do roku 1950 a že i za první republiky bylo v rámci pozemkové reformy zvažováno jeho využití, jak fungovala ochrana menšin podle mírových „předměstských smluv“ a jaké komplikace způsobilo užití termínu „zábor“ (vymyšleného prof. Krčmářem) pro vyvlastňování majetku cizích státních příslušníků v rámci pozem-

kové reformy nebo že prvorepubliková ústavní úprava (čl. 109) prolomila tradiční ochranu vlastnictví a umožnila „vyvlastňování bez náhrady“, což účelně využily a zneužily pozdější polototalitní a totalitní režimy (po roce 1938, 1945 a 1948). Smyslem právnických fakult ale přece není vychovávat právníky s rozhledem pilného úředníka, ale komplexně vzdělané, adaptabilní a přemýšlející osobnosti. A z jejich výbavy by zcela jistě právněhistorická zkušenost vymizet neměla, protože – a bez lehkého patosu to bohužel neumím – semper magistra...

***Summary:** The article deals with educational reform at the Faculty of Law UP in Olomouc and attempts to answer the question, why have to learn the history of law. The general considerations are presented on the problems of property.*

***Kontakt:** ondrej.horak@upol.cz*

K problematice počítačového zpracování úřední agendy na příkladu Informačního systému Masarykovy univerzity

Prof. PhDr. Marie Marečková, DrSc.

Marečková, M. K problematice počítačového zpracování úřední agendy na příkladu Informačního systému Masarykovy univerzity. *Acta Iuridica Olomouensis*, Vol. IV (X), 2009, No 6, pp. 305–308

Anotace: Článek se věnuje problematice počítačového zpracování úřední agendy na příkladu Informačního systému Masarykovy univerzity. Účelem článku je upozornit na přínosy počítačového zpracování v rámci univerzity.

Abstract: The article deals with the computer processing of official agenda on example of Informative System of Masaryk University.

Klíčová slova: informační systém, univerzita, věda.

Keywords: information system, science, university.

* Anotace, abstrakt, klíčová slova a keywords byla u tohoto příspěvku doplněna redakčně

Moderní diplomatika jako pomocná věda historická zkoumající písemnosti úřední povahy s právní působností se orientuje i na písemnosti zpracované počítači včetně programů, tj. algoritmů přeložených do strojového kódu počítače, s jejichž pomocí jsou řešeny konkrétní úkoly (tzv. software). K pramenům zachyceným a zprostředkovaným novými nosiči informací se totiž přistupuje jako k pramenům převoditelným na písemnou formu. Při výzkumu a kritice informací sdělovaných počítači je nezbytná spolupráce s programátory, kteří příslušné počítačové programy vytvořili. Zkoumají se totiž jak data zpracovaná počítači, tedy informačními technologiemi, tak příslušné programy, aby byla zjištěna falza či nepatřičné interpolace a aby byly stanoveny osoby, podílející se na práci s počítači a míra jejich kompetencí. Postup souvisí s aktuální oblastí počítačové kriminality, zahrnující nezákonné manipulace s počítači, daty nebo programy.

Konkrétní zkušenosti s používáním elektronické studijní agendy má jedna z největších českých akademických institucí, 90 let stará Masarykova univerzita v Brně, která od 1. 3. 1999 v této oblasti oficiálně zavedla specifický informační systém. Úkony provedené pomocí tohoto systému měly od té doby stejnou nebo vyšší platnost než úřední úkony učiněné klasicky na papíře. Po určitých zkušenostech v novele Studijního a zkušebního řádu roku 2003 byl Informační systém Masarykovy univerzity kodifikován, byly tedy rozvrženy administrativní povinnosti učitelů i studentů, závazně realizované prostřednictvím informačního systému.

Studijní informační systém měl zefektivnit administrativu při postupném přechodu Masarykovy univerzity na evropský kreditový systém ECTS a umož-

nit větší volitelnost a prostupnost studia zprvu mezi obory a fakultami, které by si tedy určoval každý student sám. Vhodný komerční systém s obdobnými rozsáhlými službami a s respektováním stále se měnících požadavků nebyl a není na trhu k dispozici. Při aplikaci hotových programů by kvůli nim univerzita musela podstatně modifikovat své studijní plány a tradiční zvyklosti.

Masarykova univerzita proto vlastními prostředky vybudovala informační systém, který pokryl informační potřeby univerzity ve studijní a vědeckov-zkumné oblasti i adekvátní potřeby v manažerské sféře. Jeho základní koncepcí byla (1) všeobecná osobní přístupnost pro celou akademickou veřejnost, (2) její zapojení do administrativních procesů s možností sledovat a modifikovat určité údaje, (3) zachování maximální různorodosti podle specifik jednotlivých pracovišť na základě systému autentizovaných přístupových práv, (4) prosazení nových možností komunikace se vzájemnou výměnou aktuálních zpráv a informací.

Informační systém Masarykovy univerzity (dále jen IS MU) byl budován paralelně jako interní informační systém, který členové univerzity používají po přihlášení či autentizaci, i jako veřejný www internetový systém, volně dostupný pomocí protokolu http. Na rozdíl od tradičních veřejných www serverů je tvorba autentizovaných webových systémů složitější, neboť v systému s desítkami tisíc uživatelů musí zvládnout jejich zabezpečený přístup k počítači pomocí hesla. Současně musí počítat s tím, že určití uživatelé (učitelé, akademičtí funkcionáři) podle své funkce v organizaci potřebují v různé míře širší přístup k informacím a k jejich bezprostřední modifikaci než běžní uživatelé (studenti).

Autentizovaná část IS MU a systém přístupových práv jsou tedy jeho podstatným základem. Technologie webových prohlížečů umožňuje šifrované spojení pro členy univerzity a tím i větší míru ochrany jak heslům, jimiž uživatelé systému potvrzují svou identitu, tak vlastním přenášeným datům. IS MU má nejméně 150 GB operační a 20 TB diskové paměti, obsahuje více než 100 procesorových jader, z toho polovina slouží pro obsluhu databáze. Databázový server disponuje přes 104 GB operační paměti, sdílené mezi všemi procesory. Operační systém databázového serveru je Linux ve verzi pro servery. Pro případ poruchy je každá komponenta v systému obsažena nejméně třikrát

Na straně uživatelů je možné použít standardní internetové prohlížeče. To zajišťuje dostupnost pro všechny potenciální uživatele a minimalizuje problémy s aplikací nové speciální technologie. Uživatel nemusí na počítač nic instalovat. Stačí, aby znal přístupové heslo k serveru. Důležitý je také volný přístup každého dalšího uživatele.

Přístupová práva jednotlivých uživatelů IS MU se dělí na explicitní, tj. přidělená, a implicitní, která existují automaticky podle vztahů mezi daty. Implicitní práva jsou práva uživatele manipulovat se svými záznamy a vidět údaje, které jsou o něm v IS MU uloženy. Musí být respektován rozdíl mezi možnostmi údaje číst a možnostmi je měnit. Např. student může vidět své známky, ale nemůže své hodnocení měnit.

Explicitní práva konkrétním uživatelům přidělují správci práv. Každé explicitní právo se může vztahovat na osobu, které je právo přiděleno, a na objekt, kterým podle typu práva může být buď osoba, nebo pracoviště univerzity. Např. pro Katalog předmětů Masarykovy univerzity musí být dána možnost, aby objektem práva bylo celé pracoviště, které je odpovědné za záznamy, ne jeho jednotliví pracovníci. Práva nejsou přidělována podle funkcí v organizaci, neboť na jednotlivých fakultách může být jejich kompetence odlišná podle ustálených zvyklostí. IS MU může být částečně zpřístupněn brigádníkům či studentům dočasně pomáhajícím s určitou agendou apod. Možnost přidělovat a ubírat přístupová práva umožní nastavit dělbu práce podle aktuální potřeby jednotlivých pracovišť.

Kromě atributů práva pro čtení a pro zápis existují i atributy správa práv, které umožňují určité osobě s tímto právem dále udělovat práva pro čtení a pro zápis a navíc i právo přidělit správu práv, tedy dále delegovat správcovství. Toto právo je možno udělit pouze na nižší organizační strukturu objektu, na který má určitá osoba přidělen atribut správa práv. Správce práv s atributem přidělit správu práv

pro všechny zaměstnance fakulty může toto právo přidělit na určitý objekt fakulty, na celou fakultu nebo na osobu, pokud je zaměstnancem fakulty. Nemůže však toto právo přidělit na jinou fakultu. Tím je zajištěno, že do rozdělení práv na jednotlivé fakulty a instituce nejvyšší úrovně nemohou lokální správci zasahovat a udělit sobě nebo někomu jinému právo na objekty, s nimiž nedisponují.

Správce práv není omezen při dalším přidělování práv. Pokud má správce práv nebo jiný uživatel právo s danými objekty manipulovat a má možnost toto právo udělovat dále, není možno vyloučit, že právo udělí chybně. Může se tak stát nedopatřením i záměrně. Někteří uživatelé v rámci fakulty tak získávají velká oprávnění a kompetence. IS MU nemůže zabránit případnému zneužití pravomocí při správě přístupových práv v elektronické podobě. Stejně však nelze zabránit tomu, že určitá osoba zneužije svěřené klíče od trezoru apod.

IS MU je pouze nástroj a za jeho důležitá data jsou odpovědní jednotliví lidé. Kromě morálních hledisek k efektivnímu využití IS MU a ke správnosti údajů přispívá nejen všeobecná přístupnost informací, ale i zveřejnění zodpovědnosti za daný stav. To je zajištěno např. automatickým záznamem, která konkrétní osoba v reálném čase naposledy zaznamenala či změnila určitý důležitý údaj (např. známky). Všechny změny v IS MU i jiné aktivity jsou samozřejmě logovány a uchovávány v ústředí, takže lze operace vyhledat a zjistit odpovědnost určité osoby v určitém čase. Nelze tvrdit, že chybu automaticky způsobil počítač. Když každý zápis vyučujícího např. o vykonané zkoušce či udělení zápočtu je takto podepsán a zveřejněn, prohloubí se odpovědnost i rozvaha při práci se studijní agendou v IS MU.

Pro dotazy, komentáře a podněty učitelů či dalších uživatelů je třeba uvádět přímou nápovědu i kontaktní adresu. Významný je v tomto ohledu fakultní koordinátor, kterým je obvykle pracovník laboratoře výpočetní techniky na určité fakultě. Soustřeďuje podněty uživatelů, prezentuje jejich požadavky na rozšíření či úpravu aplikací, informuje o IS MU prostřednictvím svých komunikačních nástrojů na fakultě apod. Protože v rámci Masarykovy univerzity tvoří jednotlivé fakulty relativně uzavřené celky, koordinátor každé fakulty navrhuje optimální harmonogram propojení prostředků IS MU s konkrétní fakultní praxí.

Každá určitá osoba, člen univerzity, je v IS MU zadána svou identifikací. Tvoří ji tzv. UČO, univerzitní číslo osoby, a netriviální heslo, které nelze snadno zjistit. Proto se pro zakódování neaplikuje např. rodné číslo či jiné obvyklé kombinace, snižuje

jící důvěryhodnost systému. IS MU tedy odvozuje identitu uživatele od správného číselného kódu (UČO) a přístupového hesla. Při ztrátě hesla zadá nové heslo zaměstnancům fakultní správce hesel, posluchačům studijní oddělení. Bezpečné fungování IS MU zajistí zodpovědný přístup uživatelů k heslům. Když uživatel půjčí své heslo jiné osobě, provedené akce registrují stále původní osobu. Přístup pod cizím heslem je problémem všech elektronických systémů. Maximální bezpečnost uložených dat zajišťuje Vývojový tým IS MU. Prostřednictvím systému školení a informačních stránek v IS MU k bezpečnosti a seznamu rizik zkvalitňuje osvětu uživatelů a jejich motivaci k zabezpečení dat.

Studenti prvních ročníků dostanou při zápisu na studijním oddělení průkaz studenta, UČO a heslo a tím také možnost odkudkoli ze sítě Internet nezávisle na úředních hodinách fakulty pracovat s IS MU a provádět i některé zásadní úkony úřední povahy, jako je zápis předmětů, přihlášky ke zkouškám, korespondence s vyučujícími apod. Ze středních škol mají studenti rozsáhlé znalosti informačních technologií a IS MU chtějí vyzkoušet. Na vstupní prezentaci IS MU jsou studenti informováni, že úkony provedené v IS MU mají stejnou platnost jako úřední písemnosti a že studenti, kteří připustili zneužití svého hesla, odpovídají za případný incident.

Problémy projevující se v databázi při dočasném zatížení běžnými i hromadnými operacemi bývají rychle odstraněny. Průběžně je optimalizováno nastavení IS MU a zjednodušován způsob vykonávání jednotlivých operací. V současné době neslouží IS MU pouze jako elektronická studijní administrativa a výuková agenda, komunikační možnosti IS jsou rozšiřovány. Postupně byla nastavena řada nových hromadných operací a mechanismů.

V oblasti studijního procesu a administrativy byla zefektivněna studijní agenda pro posluchače a uchazeče (e-přihlášky), zavedena agenda závěrečných prací včetně jejich archivu, vkládání posudků a vyhledávání plagiátů, byla zkvalitněna publikační databáze, rozšířeny služby pro učitele a studijní oddělení aj. Systematická podpora e-learningu je prováděna rozšiřováním služeb a funkcí v této oblasti. Pokračuje vývoj Obchodního centra MU pro prodej vzdělávacích služeb, zboží a knih, poskytovaných za poplatek s využitím bezhotovostních plateb, inovace technologií, designu aplikací a služeb pro absolventy, je zkvalitňováno řízení a organizace rozvojových projektů Masarykovy univerzity.

Zásadní význam pro úspěch a efektivnost IS MU má soustavná podpora akademických funkcionářů na všech úrovních a zavádění systému na fakultách.

Živý IS MU přinesl velkou změnu v univerzitní praxi. Samozřejmá je elektronická komunikace vyučujících se studenty i elektronické projednání určitých počínů právní povahy, zveřejnění Katalogu předmětů a podpora prostupného studia, aktuální zkvalitnění a integrace výuky, rozvoj e-learningu, diskusních fór, publikačního systému, služeb pro absolventy MU a nové možnosti zefektivnění komunikace a integrace. Tyto moderní trendy IS MU jsou uznávány akademickou obcí i komerční sférou a nesporně přispívají k šíření dobrého jména Masarykovy univerzity doma i v zahraničí.

Informační systém Masarykovy univerzity provozuje a vyvíjí Vývojový tým IS MU, součást Centra výpočetní techniky na Fakultě informatiky Masarykovy univerzity. Tento autentizovaný webový informační systém zajišťuje elektronickou podporu všech oblastí studijní administrativy, výuky a dalších správních a komunikačních služeb univerzity. Systém má přibližně 1 600 skriptů (jednotlivých programů). Přístup k veřejné části IS MU je možný na adrese is.muni.cz.

K 31.12.2007 bylo vydáno heslo k IS MU 102 929 aktivním uživatelům, maximální počet přihlášených uživatelů v jednom dni činil 27 386, maximální počet otevřených stránek systému v jednom dni byl 2 172 645. Pro porovnání uvádíme, že k 31.12.2003 bylo vydáno heslo k IS MU 55 035 aktivním uživatelům, maximální počet přihlášených uživatelů v jednom dni činil 12 217. Již tyto souborné údaje reflektují soustavný růst požadavků na IS MU.

Cílem předložené studie o provozu a vývoji Informačního systému Masarykovy univerzity bylo upozornit na aktuální situaci moderní diplomatiky v oblasti počítačového zpracování určité úřední agendy v souvislosti s nevyřešenými problémy zjišťování falz, nepatřičných interpolací a nekompetentních zásahů uživatelů a vůbec zdůraznit adekvátní zabezpečení a ochranu celého systému před falzifikací. Pro právníky, notáře, historiky, archiváře, diplomatiky a další se nabízí náročná, ale podnětná oblast výzkumu a spolupráce nejen s programátory, ale i s uživateli moderních informačních technologií pro určitou úřední agendu.

Resumé

K problematice počítačového zpracování úřední agendy na příkladu Informačního systému Masarykovy univerzity

Moderní diplomatika jako pomocná věda historická zkoumající písemnosti úřední povahy s právní působností se orientuje i na písemnosti zpracované počítači včetně programů. K pramenům zachyceným a

zprostředkovaným novými nosiči informací se totiž přistupuje jako k pramenům převoditelným na písemnou formu. Konkrétní zkušenosti s používáním elektronické studijní agendy má Masarykova univerzita v Brně, která od 1.3.1999 v této oblasti oficiálně zavedla specifický informační systém. Úkony provedené pomocí tohoto systému měly od té doby stejnou nebo vyšší platnost než úřední úkony učiněné klasicky na papíře. Informační systém Masarykovy univerzity provozuje a vyvíjí Vývojový tým IS MU, součást Centra výpočetní techniky na Fakultě informatiky Masarykovy univerzity. Tento autentizovaný webový informační systém zajišťuje elektronickou podporu všech oblastí studijní administrativy, výuky a dalších správních a komunikačních služeb univerzity. Systém má přibližně 1 600 skriptů (jednotlivých programů). Přístup k veřejné části IS MU je možný na adrese is.muni.cz.

Cílem studie o provozu a vývoji Informačního systému Masarykovy univerzity bylo upozornit na aktuální situaci moderní diplomatiky v oblasti počítačového zpracování určité úřední agendy v souvislosti s problémy zjišťování falz, nepatřičných interpolací a nekompetentních zásahů uživatelů a zdůraznit potřebu adekvátní zabezpečení a ochranu systému před falzifikací. Pro právníky, notáře, historiky, archiváře, diplomatiky a další se nabízí podnětná oblast výzkumu a spolupráce s programátory a uživateli moderních informačních technologií pro určitou úřední agendu.

Výběr z použitých publikací, sestavený v chronologickém pořadí (<http://is.muni.cz/clanky>):

Misáková, M.: Principy administrativního serveru Informačního systému Masarykovy univerzity. 3 s.

Informační systém Masarykovy univerzity v roce 1999. Výroční zpráva o vývoji a provozu. 5 s.

Informační systém Masarykovy univerzity v roce 2003. Výroční zpráva o provozu a vývoji. 5 s.

Brandejs, M. a kol.: Informační systém pro univerzitu ve třetím tisíciletí. 4 s.

Brandejs, M. a kol.: Univerzitní informační systém: předsudky, pověry a realita. 7 s.

Pazdziora, J.: Autentizovaný přístup a systém práv v Informačním systému Masarykovy univerzity. 6 s.

Pracovní poměry v Humpolci v letech 1939–1945 *

Eva Slavíková

Slavíková, E. Pracovní poměry v Humpolci v letech 1939–1945, *Acta iuridica olomucensis*, Vol. IV (X), 2009, No 6, pp. 309–316

Anotace: Článek se zabývá pracovními poměry ve městě Humpolec v období Protektorátu. Zkoumá pracovní podmínky zaměstnanců, například pracovní dobu, mzdy, přijímání a propouštění zaměstnanců.

Abstract: The article deals with employment relationships in Humpolec during the Protectorate. It studies working conditions of employees, for example working hours, wages, recruitment and dismissing employees.

Klíčová slova: právní dějiny, Protektorát Čechy a Morava; pracovní právo

Keywords: legal history, Protectorate of Bohemia and Moravia, labour law

* Tato studie vychází z původního výzkumu autorky, která studuje na Právnické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci v magisterském studijním programu oboru právo. Studie je publikována pod odborným vedením a na doporučení Mgr. Jany Janišové, Ph.D., u které je do konce studia uložena původní práce, která byla počátkem výzkumu.

Humpolec byl odnepaměti průmyslově založeným městem. Obzvláště významné tu bylo soukenictví.¹ Předkládaná studie se zaměřuje na problematiku pracovních poměrů ve městě Humpolci v období Protektorátu. Bohatý archivní materiál k této problematice se nachází ve Státním okresním archivu v Pelhřimově, ve fondu Okresní úřad Humpolec.² Jedná se především o aktový materiál, který zahrnuje pracovní řády firem působících ve městě v uvedeném období,³ dále o seznam živností⁴ a v neposlední řadě materiál, který se věnuje dohledu místních orgánů nad pracovními poměry.⁵ Dalším zdrojem jsou potom vládní nařízení, vyhlášky a zákony z období Protektorátu. Jako doplňkový zdroj jsou využity výpovědi pamětníků.⁶

Na území Protektorátu platily kromě právních předpisů vydaných samotnými protektorátními orgány také dřívější právní normy z předokupační doby a v neposlední řadě právní předpisy Německé říše. Říšský protektor mohl sám vydávat „nařízení nutná ve společném zájmu“. Protektorátní prezident a vláda směli (od 1. ledna 1941) vydávat právní předpisy pouze se zmocněním říšského protektora.⁷

V protektorátním období došlo ke změně v mnoha oblastech práva.⁸ Velmi závažné zásahy postihly především pracovní právo.⁹ Pracovní poměry se výrazně zhoršily. Došlo k prodloužení pracovní doby a odstranění svobody sjednávat pracovní poměr.¹⁰

1 Podrobněji nejen k dějinám soukenictví v Humpolci viz Lukášek, Josef: Dějiny soukenického průmyslu v Humpolci, Praha 1946.

2 Podrobněji k obsahu fondu viz inventář Havlová, Bohumila – Martínek, Zdeněk: Okresní úřad v Humpolci, (1814) 1855–1945 (1951). Inventář, 1996, ev. č. 130.

3 Moravský zemský archiv Brno, Státní okresní archiv Pelhřimov, fond Okresní úřad Humpolec, kart. 385, inv. č. 1098, *Pracovní řády firem*.

4 Tamtéž, kart. 346, inv. č. 1047 *Seznam živností*.

5 Tamtéž, kart. 385, inv. č. 1096 *Dohled nad pracovními poměry*.

6 Pan Oldřich Jakoubek (* 1924); pan František Prokop (* 1928); paní Jarmila Prokopová (* 1927); paní Marie Prokopová (* 1945); Josef Sláma (* 1923). Ráda bych tímto všem výše uvedeným srdečně poděkovala za jejich ochotu a čas, který mi věnovali. Dále děkuji paní Jiřině Boháčkové za možnost použít dokumenty z jejího soukromého archivu. Uvedené dokumenty jsem použila ve své seminární práci.

7 Malý, Karel a kol.: Dějiny českého a československého práva do roku 1945. Praha 1992, s. 386; Vaněček, Václav: Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945. Praha 1975, s. 456.

8 K právním poměrům v Protektorátu viz podrobněji Malý, K. a kol.: Dějiny, s. 374–395; Schelle, Karel a kol.: Československé dějiny státu a práva 1918–1945. Brno 1991, s. 116–119; Hledíková, Zdeňka–Janák, Jan – Dobeš, Jan: Dějiny správy v českých zemích. Od počátků státu po současnost, Praha 2005², s. 402–414. Podrobný soupis literatury týkající se právních poměrů v Protektorátu viz Malý, K. a kol.: Dějiny, s. 474–476; Hledíková, Z. – Janák, J. – Dobeš, J.: Dějiny, s. 414–417; Petráš, René – Starý, Marek: Právněhistorická bibliografie. Výběr českých a slovenských prací z let 1990–2000 k dějinám státu a práva. Praha 2005, s. 142–156.

9 Mimo jiné bylo rozdělení vládních resortů přizpůsobeno německému vzoru. Všechna hospodářská ministerstva byla sloučena v jediné *ministerstvo hospodářství a práce* v čele s nacistou dr. Walterem Bertschem (Hledíková, Z. – Janák, J. – Dobeš, J.: Dějiny, s. 410)

10 Malý, K. a kol.: Dějiny, str. 392–393. Omezení výměny pracovního místa upravuje ve své druhé části vlád-

Nařízeními č. 190 a 195/1939 Sb. byla uzákoněna všeobecná pracovní povinnost. Ta byla ukládána všem mužským práce schopným státním příslušníkům Protektorátu¹¹ od 16 do 25 let. Doba trvání byla stanovena na 1 rok, vyžadovala-li to však zvláštní důležitost úkolů, mohla být prodloužena na 2 roky. Osobám podléhajícím pracovní povinnosti příslušela po dobu výkonu této povinnosti mzda.¹² O povinnosti konat práci rozhodovaly úřady práce, v jejichž obvodu měla osoba podléhající pracovní povinnosti své bydliště nebo místo trvalého pobytu.¹³

Pro osoby od 14 let byly zavedeny pracovní knížky, které umožňovaly evidenci pracovních sil.¹⁴ Protektorátní pracovníprávní předpisy připouštěly tzv. totální nasazení na práce do Německa.¹⁵ K provedení mimořádně hospodářsky a politicky závažných prací z hlediska říše přikazovaly pracovní úřady všechny obyvatele protektorátu schopné práce ve věku od 18 do 50 let kamkoli v rámci protektorátu, ale i říše.¹⁶ Byly zakázány stávky a provedena

restriktivní mzdová opatření. Zároveň také došlo k oslabení postavení odborů. Všechny odborové ústředny byly sloučeny v Národní odborové ústředně zaměstnancké. Kolektivní smlouvy mělo napříště schvalovat protektorátní ministerstvo sociální a zdravotní správy.¹⁷

Okupace města Humpolec byla zahájena dne 17. března 1939, kdy do města přijelo 180 příslušníků SS s 3 důstojníky na nákladních autech. Příslušníci SS byli ubytováni v Hradské ulici, důstojníci v hotelu u Jirmásků, rotmistři u Pulmanů. Vzájemné vztahy obyvatel a vojska byly během prvních dnů neutrální. Nikde (ani v Pelhřimově a v Havlíčkově Brodě) nedošlo k omezení nebo přerušování práce, ale během několika málo dnů se začínal život obyvatel pomalu měnit. Postupně docházelo k zatýkání, odevzdávání zbraní a munice, vycházely nové vyhlášky a předpisy.¹⁸

V otázce zaměstnanosti obyvatelstva, podle názoru jednoho z pamětníků, přinesla v jistém smyslu protektorátní éra zlepšení podmínek: „*Když to vezmeme popravdě, abychom byli spravedliví. Za první republiky, v době světové hospodářské krize, byla hrozná bída. Mnoho lidí bylo bez práce a nikdo nic nedostal, protože žádné sociální dávky tenkrát neexistovaly. Proto lidé chodili žebrot. Za protektorátu museli být všichni zaměstnaní. Takže pro lidi, kteří byli nezaměstnaní, byl protektorát východiskem z tíživé sociální situace. Z druhé strany nebyl dostatek zásob. Všechno bylo na přiděl. Lidé měli peníze, ale neměli zboží. Dokonce jsem si založil ve spořitelně vkladní knížku, protože mi*

ní nařízení č. 46/1941. Podle tohoto nařízení se přijetí nebo propuštění bez předchozího souhlasu úřadu práce stává právně neúčinným.

11 Státními příslušníky Protektorátu bylo české obyvatelstvo, pro něž byla vytvořena instituce protektorátní příslušnosti. Tím se zhruba 8 milionů Čechů stalo ve své vlasti nerovnoprávnými občany. Podle vládního nařízení č. 19/1940 Sb. se příslušníky Protektorátu stali pouze českoslovenští státní občané, kteří měli dne 16. března 1939 bydliště, domovské právo nebo nárok na udělení domovské příslušnosti v pohraničí v době po anexi, zachovali si však československé státní občanství. Dále také ti občané české národnosti, kteří měli dne 16. března 1939 domovské právo na Slovensku a na Podkarpatské Rusi a nemohli získat občanství v oblastech okupovaných Maďarskem nebo ve *Slovenském štátě*. Kromě této skupiny obyvatel tvořili další skupinu říšští občané, kteří podléhali jen říšským orgánům a výhradní jurisdikci říšských soudů. Třetí skupinu obyvatelstva tvořili lidé, na něž se vztahovali rasové předpisy (Schelle, K. a kol.: *Československé dějiny*, s. 116–117).

12 Vládní nařízení č. 190/1939 Sb. (§ 1, § 2, § 6) o všeobecné pracovní povinnosti. Toto nařízení bylo později zrušeno vládním nařízením č. 46/1941.

13 Vládní nařízení č. 195/1939 Sb. (§ 5). Úřady práce působily na základě vládního nařízení č. 193/1939 Sb.; Malý, K. a kol.: *Dějiny*, str. 392.

14 Vládní nařízení č. 241/1941 Sb.; Malý, K. a kol.: *Dějiny*, str. 392.

15 Vládní nařízení č. 46/1941 Sb. a vládní nařízení č. 177/1944 Sb.; Malý, K. a kol.: *Dějiny*, str. 392.

16 Vládní nařízení č. 46/1941 Sb. V tomto nařízení nalezneme upřesnění, že neodkladnými pracemi v tomto smyslu jsou práce, jež slouží obraně země, zajištění výživy, výrobě spotřebních statků, hospodářskému využití země, zdokonalení dopravních poměrů, ale

i zdolání stavu nouze a přírodních katastrof. Za tímto účelem může být podnikům nařízeno, aby uvolnily některé pracovní síly. Dále § 2 říká, že doba prikázání může být maximálně 1 rok.

17 Malý, K. a kol.: *Dějiny*, str. 392–393.

18 Franková, Lidmila – Martínek, Zdeněk: *Protifašistické hnutí, okupace a osvobození na Pelhřimovsku*, Pelhřimov 1985, s. 31. Jako v mnoha jiných městech trpělo v období Protektorátu i obyvatelstvo Humpolce. Roku 1942 byli popraveni zastřelením význační pracovníci města Rudolf Mahovský, farář českobratrské církve evangelické v Humpolci, Emil Hrdlička, starosta města a Marie Svobodová, manželka obchodníka. Starosta Sokola Oldřich Kocián, byl deportován do koncentračního tábora v Osvětimi, kde i zemřel. Mezi oběti patřil také Josef Závodský, jenž také byl internován v zajateckém táboře v Terezíně a pak zemřel na Pankraci. Roku 1945 vyvrcholil německý teror zatčením 200 osob z města a okresu, věznění byli v Terezíně. Mnozí podlehli a nevrátili se, jako například František Ed. Skorkovský, přednosta berního úřadu, František Trnka, továrník, Karel Přílborský a jiní. Gestapo však našlo i pomahače v domácích udavačích a zrádcích. (Lukášek, J.: *Dějiny*, s. 415).

zbývaly peníze, neměl jsem totiž možnost je utratit.“

¹⁹ Také podle seznamu živností, který nalezneme v Okresním archivu, je patrné, že nouze o práci nebyla. I podle slov pamětníka pana Oldřicha Jakoubka, který toho času pracoval v továrně Františka Jokla „na kasárnech“, bylo mnoho práce.²⁰

Pracovní podmínky humpoleckého obyvatelstva lze poměrně přesně vysledovat ze studia pracovních řádů. Pracovní řád je souhrn pracovních podmínek a zvyklostí, kterými je upraven pracovní poměr všech osob zaměstnaných v témže podniku, pokud s nimi podnikatel neuzavřel odchylné smlouvy. Musel být zřízen a vyvěšen ve všech provozovnách továren a živnostenských podniků, ve kterých bylo ve společných místnostech zaměstnáno přes 20 pomocných pracovníků. Musel být předem schválen živnostenským úřadem a obsahovat údaje živnostenským řádem předepsané.

Abychom si mohli udělat představu o tehdejších pracovních podmínkách, porovnáme a shrneme pracovní řády tří humpoleckých textilních firem – *Primatex Josef a Jaroslav Lešovský*, továrna na vlněné látky v Humpolci, *Fridolín Závodský*, továrna na pletené zboží v Humpolci a *Bohumír Nejedlý*, továrna na výrobu vlněných látek v Humpolci.²¹

V Humpoleckých továrnách pracovalo také mnoho zaměstnanců z okolních vesnic. „*Žádné autobusy tady v té době ještě nejezdily. Chodili jsme do práce pěšky za každého počasí, i v zimě. To bylo obzvlášť nepříjemné. Jako první chodili muži, aby v hlubokém sněhu prošli stopu a za nimi ti ostatní. Stávalo se, že nám během cesty zamrzla káva, kterou jsme si s sebou nesli.*“²² Pro denně dojíždějící dělníky zaměstnané na veřejných investičních stavbách byly v prosinci roku 1939 zavedeny příplatky. Pokud bydlel dělník 8–15 km od pracoviště, byl příplatek 2 koruny denně. Bylo-li jeho bydliště vzdálené více než 25 km, dostával 5 korun denně.²³

Vstup do práce

Dělníky do práce přijímal výhradně majitel firmy, případně jeho zástupce. Při vstupu zaměstnanec do práce zaměstnavatel požadoval k nahlédnutí průkazy potřebné ke zjištění osobních údajů, jako například pas, legitimaci pro účely sociálního pojiš-

19 Výpověď pana Josefa Slámy ze dne 1. 3. 2009.

20 Výpověď pana Oldřicha Jakoubka ze dne 7. 3. 2009. Seznam živností a živnostníků v Humpolci v letech 1939 – 1945 viz v příloze.

21 MZA Brno, SOkA Pelhřimov, OÚ Humpolec, kart. 385, inv. č. 1098, *Pracovní řády firem*.

22 Výpověď pana Františka Prokopa z 3.3.2009

23 MZA Brno, SOkA Pelhřimov, OÚ Humpolec, kart. 385, inv. č. 1096, *Dohled nad pracovními poměry*.

tění, domovský list, křestní list, občanskou legitimaci, vysvědčení způsobilosti, vysvědčení ze školy a podobně. Děti do 14 let se do práce nepřijímaly. Před přijetím se dělníci na žádost správy závodu podrobovali lékařské prohlídce továrním lékařem.²⁴

Zaměstnávání dělníků

V textilních továrnách byly většinou zaměstnávány podobné dělnické profese, protože výroba se příliš nelišila. Muži pracovali například jako tkalci, zámečníci, strojníci, barvíři. Ženy pracovaly jako vyšivačky, snovačky či postřihovačky.

Už tenkrát byla u zaměstnanců požadována jistá flexibilita. V pracovním řádu *Primatexu* je řečeno naprosto jasně: *V zařazení v jeden z těchto druhů nezproštuje dělníka závazku, když je toho potřeba konati jinou, jeho schopnosti a tělesné síle přiměřenou živnostenskou práci, při čemž ovšem musí býti dodrženy podmínky smlouvy námezdní.*²⁵

Dělníci do 16 let a dělnice do 18 let se zaměstnávali pouze lehčími pracemi, aby nebyl narušen jejich tělesný vývoj. Při noční práci mladistvé dělníky a ženy nezaměstnávali vůbec, což je zajímavé v porovnání s dnešní dobou, kdy ženy v továrnách běžně chodí i na noční směny. Matky se k pravidelné práci zaměstnávaly až šest neděl po porodu.²⁶

Pracovní doba, odpočinek a přesčasy

Týdenní pracovní doba byla zákonná, tedy 48 hodin. Rozdělení týdenní pracovní doby a stanovení přestávek však nebylo ve všech továrnách stejné. Například v *Primatexu* vypadalo rozdělení pracovní doby takto:

- V pondělí: od 8 do 12 hod. a od 13 do 17 hod.
- V úterý až pátek: od 8 do 12 hod. a od 13 do 18 hod.
- V sobotu: od 8 do 12 hod.

Ve všech třech pracovních řádech uvedených továren bylo samozřejmě zdůrazňováno, že dělníci jsou povinni přesně dodržovat pracovní dobu. Počátek a konec pracovní doby se ohlašoval houkáním. U firem *Nejedlý* a *Závodský* se dělníkům při pozdním příchodu za každých započatých 10 minut strhávala 1/6 hodinové mzdy. Předčasně opustit práci nebo se do práce nedostavit nebylo dovoleno bez předchozího dovolení představeného.²⁷

Většinou se dodržoval nedělní klid, protože zaměstnanci museli mít jednou týdně nerušenou

24 MZA Brno, SOkA Pelhřimov, OÚ Humpolec, kart. 385, inv. č. 1098, *Pracovní řády firem*.

25 Tamtéž.

26 Tamtéž.

27 Tamtéž.

přestávku aspoň 32 hodin. V tento den byly povoleny jen neodkladné práce, uklízení či inventury. O „velkých svátcích“ jako 1. ledna, 1. května, Vánoce, Velikonoce a svatodušní svátky se nepracovalo.

Nejdéle po pěti hodinách musel zaměstnavatel zaměstnanci poskytnout přestávku aspoň čtvrt hodiny. Mladiství zaměstnanci do 18 let nesměli pracovat nepřetržitě déle než čtyři hodiny.²⁸ V dobách odpočinku (od 12 do 13 hod.) se práce úplně přerušila a zaměstnanci obědvali. „Žádná závodní jídelna v té době nebyla, obědy jsme si museli nosit s sebou. Většinou to bývala bílá káva a suchý chléb. Museli jsme si s sebou všechno nosit, protože by nám nedali napít ani vody.“²⁹

Pokud byl pravidelný provoz přerušen živelnými událostmi nebo nehodami, či nastala-li ve veřejném zájmu nebo z jiných naléhavých důvodů zvýšená potřeba práce, mohl živnostenský inspektor povolit, aby byla osmihodinová pracovní doba nejdéle na dobu čtyř týdnů v roce a nejvýše o dvě hodiny denně prodloužena. Další práce přesčas, až dvě hodiny denně na dobu nejdéle 16 neděl v roce, mohl za těchto okolností povolit zemský úřad.³⁰ „Objednávky nebyly plynulé. Stávalo se, že ten termín byl, jak se říká, šibeniční. Tak se muselo dělat přesčas. Továrník si nemohl dovolit nesplnit to, protože pak už by žádnou objednávku nedostal.“³¹

Toto omezení neplatilo pro práce nutné, zejména opravné, když hrozilo nebezpečí pro život, zdraví a veřejný zájem, avšak pouze na dobu přechodnou. Pro tyto práce nebylo třeba úředního povolení, bylo však nutné oznámit je živnostenskému inspektorovi, pokud trvaly déle než tři dny. Všechny práce, které přesahovaly pracovní dobu, se platily zvlášť.³²

Mzda

Mzda i úkolová sazba se vždy smluvily předem. Případné změny musely být dělníkům oznámeny včas. Výplata se vyplácela v hotových penězích jednou za týden po srážce příspěvků na nemocenské, invalidní a starobní pojištění, pokut a nájemného z bytu.

Každý se musel pro svou výplatu dostavit osobně a nejlépe si peníze hned na místě přepočítat, jestli nejsou nějaké rozdíly mezi částkou na výplatním lístku a částkou obdrženu. Případné námitky proti

výpočtu mzdy musel totiž zaměstnanec nahlásit nejdéle do dvou dnů po výplatě. Dělníci, kteří byli propuštěni během týdne, nebo sami řádně vystoupili, obdrželi svou mzdu ihned.³³

A jaký byl takový týdenní plat dělníka? Podle slov dělníka pracujícího v soukenictví pana Jakoubka: „Tenkrát to byly jen stokoruny. Tisícikorunu jsme ani neviděli.“³⁴

Podívejme se, jaké byly další výše platů, nejen v soukenictví. Například samostatně pracující truhlář vydělával 3,50 korun za hodinu, ale truhlář v prvním roce po vyučení se dočkal pouze 2,20 korun za hodinu. Hodinová mzda topiče byla 3,30 korun.³⁵ Jak to bylo s pracovními poměry v zemědělství? Mzda zapracovaného čeledína na jaře roku 1939 dosahovala 200 korun měsíčně. Stejně zapracovaná děvečka dostávala mzdu ve výši 170 korun za měsíc.³⁶ Z tohoto porovnání je vidět, že muži měli vyšší mzdy než ženy.

Nemocenské a úrazové pojištění

Dělníci zmíněných textilních humpoleckých firem byli přihlášení k okresní nemocenské pojišťovně v Humpolci, do níž majitel závodu odváděl příspěvek určený tabulkami. Všichni úředníci a dělníci, podléhající úrazovému pojištění, byli pojištěni u Úrazové pojišťovny dělnické pro Čechy v Praze. Úrazové příspěvky platil závod. Povinné nemocenské, starobní a invalidní příspěvky byly odváděny podle tabulek pojišťovny.³⁷

Práva a povinnosti zaměstnanců

Práva a povinnosti zaměstnanců jsou nejjasněji vystižena v pracovním řádu *Primatexu*:

Představení a mistři mají dělnictvo o práci jemu svěřené poučovati a k tomu hleděti, aby byla správně vykonána a při ní náležitě opatrnosti bylo šetřeno, jakož i aby všechna ustanovení tohoto řádu přesně byla dodržována. Jim přísluší právo ony dělníky, kteří v tom nebo v onom směru se provinili, kárati. Nadávek užívati se nesmí. Dozorcům jest zapovězeno přijímat

33 Tamtéž

34 Výpověď pana Oldřicha Jakoubka z 7. 3. 2009. Výše průměrného platu textilního dělníka se bohužel nepodařilo zjistit ani z archivních pramenů ani z výpovědi pamětníků.

35 MZA Brno, SOkA Pelhřimov, OÚ Humpolec, kart. 388, inv. č. 1107, *Domácké dělnictvo, pracovní a mzdové poměry*.

36 Tamtéž.

37 MZA Brno, SOkA Pelhřimov, OÚ Humpolec, kart. 385, inv. č. 1098, *Pracovní řády firem*. Obecněji k sociálnímu zákonodárství viz Malý, K. a kol.: *Dějiny*, s. 332–337, 392–394.

28 Tamtéž.

29 Výpověď paní Jarmily Prokopové z 3. 3. 2009.

30 MZA Brno, SOkA Pelhřimov, OÚ Humpolec, kart. 385, inv. č. 1098, *Pracovní řády firem*.

31 Výpověď pana Oldřicha Jakoubka z 7. 3. 2009.

32 MZA Brno, SOkA Pelhřimov, OÚ Humpolec, kart. 385, inv. č. 1098, *Pracovní řády firem*.

*od dělníků peníze nebo dárky. Stížnosti dělníků budtež podány u ředitele neb majitele závodu.*³⁸

Všeobecně se dělníci museli chovat řádně a slušně. Veškeré hádky a rvačky byly zakázány, stejně jako požívání alkoholu v pracovní době, či požívání pokrmů mimo doby odpočinku. Každý dělník byl povinen stroje a nástroje jemu svěřené udržovat v pořádku a veškeré poškození nebo nutné opravy hlásit svému představenému. Další povinností každého dělníka bylo užívat všech zavedených nebo nařízených chránidel proti nebezpečí při výrobě a dbát všech předpisů, vztahujících se k ochraně proti úrazům. Dělníci byli také povinni ohlásit každý úraz neodkladně živnostníku nebo svému představenému.³⁹

Přestupky proti nařízením pracovního řádu

Přestupky proti nařízením pracovního řádu bývaly trestány důtkou, peněžní pokutou až do výše poloviny denní mzdy jednou v týdnu a výpovědí. Všechny peněžité pokuty a způsob, jakým se jich užívalo, se zapisovaly do seznamu, do něhož mohli úřady i dělníci nahlédnout. Pokuty byly ukládány do závodního dělnického fondu. Ukládat pokuty mohl pouze ředitel nebo zaměstnavatel.⁴⁰

Zrušení pracovního závazku

Řádné zrušení pracovního nebo námezdního závazku se dělo oboustranně dodržením 14-denní výpovědní lhůty. Výpověď bylo možno dát při výplatě. Dříve, než uplynula výslovně nebo mlčky ujednaná doba pracovního závazku, mohl být pracovník podle § 82 živnostenského řádu⁴¹ bez výpovědi (úkolový dělník také před ukončením převzaté práce) ihned propuštěn v těchto případech:

- když při uzavírání pracovní smlouvy oklamal majitele živnosti tím, že předložil nesprávné nebo zfalšované pracovní průkazy nebo vysvědčení, nebo ho uvedl v omyl o jiném dosavadním pracovním poměru, jímž byl pomocný pracovník současně zavázán
- když byl shledán neschopným k ujednané práci, mimo případ nemoci a úrazu
- stal-li se opilcem a opětně byl marně napomínán
- když se dopustil krádeže, zpronevěření, nebo jiného trestného činu, který jej činil nehodným důvěry majitele živnosti

– když vyzradil obchodní nebo výrobní tajemství, nebo bez svolení majitele živnosti provozoval další zaměstnání, které bylo na újmu jeho službám při živnosti

– když práce neoprávněně zanechal nebo trvale zanedbával své povinnosti, nebo ostatní pomocné pracovníky nebo domácí lidi se snažil svést k neposlušnosti, k zprotivení se proti majetníku živnosti, k nepořádnému životu, k nemravným, nezákonným skutkům

– když se dopustil hrubé urážky na cti, tělesného poškození nebo nebezpečného vyhrožování proti majetníku živnosti, jeho domácím lidem, nebo proti ostatním pomocným pracovníkům

– nebo přes předchozí výstrahu neopatrně zacházel s ohněm a světlem.⁴²

Před uplynutím ujednané doby a bez výpovědi mohl pracovník podle § 82 a) ž. ř. práci opustit:

– když nemohl v práci pokračovat bez patrné škody na svém zdraví

– když se majitel živnosti dopustil skutkem zlého nakládání nebo hrubé urážky na cti proti němu nebo jeho příslušníkům

– když majitel živnosti nebo jeho příslušníci se snažili svést pomocného pracovníka nebo jeho příslušníky k nemravným nebo nezákonným skutkům

– když majitel živnosti mu nepřislušně zadržoval umluvenou odplatu nebo rušil jiné podstatné podmínky smlouvy

– když majitel živnosti nemohl nebo se zdráhal poskytnout pomocnému pracovníku výdělek.⁴³

Předčasné propuštění a výstup z práce

Zkrachovala-li živnost, nebo zemřel-li dělník, zanikl pracovní závazek sám sebou. Jestliže byl dělník propuštěn předčasně, ať již dobrovolně nebo vinou majitele živnosti, má dělník právo žádat náhradu škody za ušlou výpovědní lhůtu (§ 83 živnostenského řádu).

Propustil-li majitel živnosti pomocného dělníka před časem bez zákonem uznaného důvodu, nebo dal-li mu vlastní vinou příčinu ke předčasnému zrušení pracovního poměru, byl povinen pomocnému pracovníku nahradit mzdu a jiné vyjednané odplaty za celou výpovědní lhůtu, případně ještě za zbývající část této lhůty (§ 84 ž. ř.)

Přerušil-li dělník bez zákonného důvodu (§ 82a, § 101 ž. ř.) předčasně pracovní poměr, byl zaměst-

38 Tamtéž.

39 Tamtéž.

40 Tamtéž.

41 K živnostenskému řádu viz podrobněji Malý, K. a kol.: Dějiny, s. 243–251, 332–337, 392–394.

42 MZA Brno, SOkA Pelhřimov, OÚ Humpolec, kart. 385, inv. č. 1098, *Pracovní řády firem*.

43 Tamtéž.

navatel oprávněn žádat na něm náhradu způsobené škody (§ 85 ž. ř.)⁴⁴

Obecně lze říci, že se oproti období první republiky pracovní poměry v zemi výrazně zhoršily. Jednalo se hlavně o prodloužení pracovní doby, odstranění svobody sjednat pracovní poměr a pro všechny mužské práce schopné státní příslušníky byla uzákoněna všeobecná pracovní povinnost.

Co se týče města Humpolce, ze seznamu živností z doby Protektorátu lze soudit, že byl dostatek pracovních příležitostí. Protože světová hospodářská krize za první republiky způsobila ve státě vysokou nezaměstnanost, byl pro mnohé Protektorát východiskem z tíživé sociální situace. K určení pracovních podmínek v humpoleckých továrnách byly použity pracovní řády zmíněných tří továren. Pracovní řády se lišily jen minimálně. Dělníky do práce přijímal výhradně majitel firmy, popřípadě jeho zástupce, což je zajímavé, protože dnes většina dělníků ani neví, jak majitel firmy vypadá. Co se týče zaměstnávání mladistvých dělníků a žen, byly tu snahy nezatežovat je přespříliš, dostávali lehčí práce a pro noční práce nebyli využíváni vůbec.

Zákonná týdenní pracovní doba byla 48 hodin, její rozdělení však nebylo ve všech továrnách stejné. Dělníci většinou nemuseli do práce vstávat na šestou, jak je dnes zvykem, zato zůstávali v práci až do podvečera. Běžně se chodilo do práce i v sobotu, takže jediným volným dnem pro dělníky zůstávala neděle. Nejdéle po pěti hodinách byla povinná přestávka ale spoušť čtvrt hodiny, která byla využívána jako polední pauza na oběd. Za Protektorátu se dbalo, aby byla dodržována osmihodinová pracovní doba, přesčas musel povolit živnostenský inspektor, popřípadě zemský úřad.

Ke zrušení pracovního poměru docházelo oboustranně dodržáním 14-denní výpovědní lhůty. Dříve než uplynula sjednaná doba pracovního poměru, mohl být zaměstnanec propuštěn, pokud při uzavírání pracovní smlouvy předložil zfalšované pracovní průkazy nebo jinak oklamal majitele živnosti, pokud měl problémy s alkoholismem, nebo nebyl schopen vykonávat svou práci. Dále mohl být propuštěn, pokud byl obviněn z trestného činu, když vyzradil obchodní nebo výrobní tajemství, či zanedbával své pracovní povinnosti.

Sledování pracovních podmínek dělníků v humpoleckých továrnách přineslo zajímavé poznatky nejen z historie pracovního práva, ale také z oblasti životních podmínek obyvatelstva Protektorátu.

Přílohy

Přehled živnostníků a živností ve městě Humpolci v letech 1939–1945⁴⁵

Babický František – stavitel
Barták Jindřich – výroba suken a vlněných látek
Baťa Zlín – pedikérství a opravná
Dewetter a spol. – továrna na žíněné látky
Elektrárna města
Fuchs Oldřich – stavitel
Janoušek Karel – továrna na lodeny a sukna
Jenč Vilém – stavitel
Jokl František ml. – továrna na sukna a vlněné látky
Joklové bratři – výroba suken
Kasal Rudolf – stavitel, parní pila
Kratochvíl Antonín – výroba suken
Kryštůfek Bedřich – výroba vlněných látek
Lihovar družstevní
Martinová Antonie – cihelna
Med Otakar – výroba vlněných látek
Nejedlý Bohumír – výroba vlněných látek
Pivovar
Poláček Miloš – výroba suken
Pouchlý Florián – výroba suken
Primatex – J. a J. Lešovský – výroba vlněných látek
Pršala Josef – výroba vlněných látek
Smrčka Antonín Klement – výroba suken
Smrčka Jaroslav – výroba suken a vlněných látek
Smrčka Richard – výroba suken
Smrčka Vilém – výroba suken
Stanglerová Božena – výroba suken
Sukdolák Stanislav – výroba knoflíků
Šaman Otto – výroba suken
Trnka Adolf – výroba suken
Trnka Ferdinand – výroba suken
Trnka Karel – výroba suken, mlýn a pila
Trnkové bratři – výroba suken
Závodský Fridolín – pletárna

Z dalších živností máme pro sledované období doloženy tyto:

Soukeníci (malovýrobci), krejčí, švadleny, kožešníci, modistky, kloboučníci, obuvníci, sedláři, čalouníci, provazníci
Zedníci, tesaři, cihláři, výrobci cementového zboží, kameníci, sklenáři, malíři, natěrači
Truhláři
Kováři, soustružníci, zámečníci, strojníci, klempíři, instalatéři, autoopravní, elektrotechnici

44 Tamtéž.

45 MZA Brno, SOkA Pelhřimov, Okresní úřad Humpolce, k. 346, inv.č. 1047, *Seznam živností*.

Výroba sodovek a lihovin, pekaři, cukráři, řezníci a uzenáři

Povozníci a autodopravci, benzinové a naftové čerpací stanice

Zubní technici, lékárníci, holiči, kadeřníci, zahradníci, sadaři

Kamnáři, mydláři, kartáčníci, knoflíkáři, fotograf, knihaři, tiskárny

Kapelníci, žehlení a mandlování prádla, veřejná posluha, mlácení obilí, řezání dříví, plakátování, zprostředkování koupí a prodejů, odborná kancelář pro účetnictví

Obchodníci s látkami a textilem, obchodníci se smíšeným zbožím, potravinami, zeleninou, ovocem

Hokynáři

Obchodníci s peřím, kůžemi, hadry, obuví, koženým zbožím, uhlím, hospodářskými stroji, soustružnickými výrobky, dobyt看, foto-potřebami, drogistickým zbožím, zlatnickým zbožím a hodinářství, domácími potřebami, sklem, porcelánem, kamny, kachlemi, elektrickými přístroji, radiopřijímači, papírem, školními potřebami, trafiky.

Summary: *In general employment relationships during the Protectorate were much worse than in previous period. On the other side the Protectorate was for some people solution of uneasy social situation, because there were enough job oportunities and everybody had to be employed.*

Kontaktní adresa: *eva.slavikova.2@seznam.cz*

Grafická příloha k článku

Nr. 4575 ai 42.
Čís. -----

Befähigungs-Zeugnis. Vysvědčení způsobilosti.

Václav Čech,

geboren zu Tschejow-Čejov
narozen v

Bezirk Gumpolds - Humpolec
okres

am 20. August-srpna 1911
dne

hat sich nach erbrachtem Nachweise über die sechs-šesti monatliche praktische
podrobil se po prokázaném měsíčním praktickém

Verwendung beim Betriebe einer einzylindrigen Dampfmaschine mit
výcviku při provozu jednoválcového parního stroje a ventilovým

Ventilsteuerung 200 PS bei der Firma : Adolf Trnka,
rozvodem 200 ks u firmy : Adolf Trnka, tov. na sukna,
Tuchfabrik, Gumpolds

Humpolec

am 6. Juli-července 1942 in Gemässheit der Ministerial-Verordnung
dne zkoušce předepsané ministerským nařízením

vom 15. Juli 1891 (R. - G.-Bl. Nro. 108) der Prüfung unterzogen und wird auf Grund des
ze dne 15. července 1891 (ř. zák. č. 108) a prohlašuje se tímto na základě jejího výsledku

Ergebnisses derselben hiemit zur selbständigen Bedienung von stationären und lokomo-
k samostatné obsluze stabilních a lokomobilních parních strojů za
bilen Dampfmaschinen als

gut - dobře befähigt erklärt.
způsobilého.

Urkund dessen die Namensunterschrift des Prüfungs-Kommissärs u. das beigedruckte Siegel.
Na doklad toho podpis zkušební komisaře a otisk razítka.

Jungbunzlau
Ml.Bolešlav

am
dne

6. Juli-července 1942.

Mg. Jestiřek
Belehrd. autor. Prüfungs-Kommissär
úřed. oprávn. zkušební komisař.

Předplatitelský lístek

Objednávám závazně předlatné na:
(vyznačte kroužekm) 1 rok – tj. 2 čísla 2 roky – tj. 4 čísla
a uhradím cenu předplatného časopisu zveřejněnou v tiráži.

Fakturu laskavě zašlete na jméno:.....

na adresu.....

.....
spolu s aktuální číslem časopisu. Platbu provedu na bankovní účet vydavatele uvedený na faktu-
ře, a to ve lhůtě splatnosti tam uvedeně.

V dne

Jméno a příjmení podepisující osoby (*hůlkovým písmem*)

Podpis